POŠTARINA PLAĆENA U GOTOVOM

HR

HRVATSKA REVIJA

8

MCMXXXII

Za godinu 1931 izdala je „Matica Hrvatska"

kao redovno izdanje ovih sedam knjiga:

1 **Artur Gavazzi:** Sjeverna Evropa, Švedska, Finska, Kuola i Svalbard. I. knjiga Zemljopisa Evrope, što ga izrađuju FILIP LUKAS i dr. ARTUR GAVAZZI. Ilustrirano.

2 **August Šenoa:** Seljačka buna, prigodom 50-godišnjice smrti, sa ilustracijama Vl. Kirina.

3 **Wladislaw St. Reymont:** Seljaci, II. Zima, preveo Julije Benešić.

4 **Šemsudin Sarajlić:** Iz bosanske romantike, novele.

5 **Marko Perojević:** Petar Kružić, kapetan i knez grada Klisa, s ilustracijama.

6 **Alija Nametak:** Bajram žrtava, novele.

7 **Hrvatsko kolo XII,** s ilustracijama.

Cijena cijelom izdanju za članove prinosnike Dinara 170·—, za članove zakladnike po starom Din. 140·—, po novom Din. 40·— Pobliže u popisu knjiga.

Za godinu 1931 izdala je „Matica Hrvatska"

kao izvanredna izdanja ove knjige:

1 **Mihovil Mandić:** Vezirski grad Travnik nekoć i sada, s ilustracijama, član. Din. 30·—, knjiž. 40·—

2 **Safvetbeg Bašagić:** Znameniti Hrvati Bosanci i Hercegovci u turskoj carevini, član. Din. 30·—, knjiž. 40·—.

3 **Pecija Petrović:** Priče, član. Din. 30·—, knjiž. Din. 40·—.

HRVATSKA REVIJA

UREDNIK: DR. BLAŽ JURIŠIĆ
UMJETNIČKI UREĐUJE: VLADIMIR KIRIN

SADRŽAJ 8. BROJA

ŠEGVIĆ K., DR. MILE BUDAK 473
MARAKOVIĆ LJUBOMIR, PRIPOVJEDAČKI RAD M. BUDAKA 475
BUDAK MILE, PRAVO NA ŽIVOT 478
UJEVIĆ TIN, DVIJE PJESME 495
STELÈ FR. DR., SLIKARSTVO KOD SLOVENACA 497
BUDAK PAJO, SAMILOST 503
DELORKO OLINKO, RUČAK 503
LOZOVINA VINKO DR., BOTIĆEVA »BIJEDNA MARA« I NJEZIN TALIJANSKI UZOR 504

FEUILLETON

LD., VLADIMIR TRESČEC 517
LIVADIĆ B., KAZALIŠTE 517
ŠIMIĆ STANISLAV, TIN-UJEVIĆEV AUTO NA KORZU 519
ŠIMIĆ STANISLAV, NAZOROV PRIJEVOD HEINEOVIH PJESAMA 522
DUNKIĆ N., MIROSLAV KRLEŽA O KRITICI I O SEBI 525
KORNER JERONIM, PUTOPIS SLAVKA BATUŠIĆA 532
DEVČIĆ STJEPAN, REYMONTOVI »SELJACI« 533
IVAKIĆ BRANIMIR DR., OSVRT NA KONCERTE 536

SLIKE

BUDAK MILE DR., 473.
SLOVENSKA STARIJA UMJETNOST: (UMJ. PRILOG) 472—473; 488—489; 492—493; 500—501; 504—505; 520—521.

CIJENE ZA PRETPLATU:

NA GODINU D 200, NA PO GODINE D 100, NA ČETVRT GODINE D 50.
ZA ČLANOVE MATICE HRVATSKE I ĐAKE NA GODINU D 180 I RAZMJERNO.
ADMINISTRACIJA: ZAGREB, MATIČINA ULICA 2. TELEFON 33-82

CIJENA JE OVOME BROJU DIN 20·—

„HRVATSKA REVIJA" IZLAZI POMOĆU MATICE HRVATSKE. — VLASNIK, IZDAVAČ I ODGOVORNI UREDNIK: DR. BLAŽ JURIŠIĆ, ZAGREB, JUKIĆEVA UL. 36. — TISAK ZAKLADE TISKARE „NARODNIH NOVINA" FRANKOPANSKA UL. 26. — ZA TISKARU ODGOVARA: VLADIMIR KIRIN, DEŽELIĆEVA UL. 2.

UREDNIŠTVO JE PRIMILO OVE KNJIGE:

Širola Božidar dr., Zajčeva muzika Gundulićeve „Dubravke". Preštampano iz Rešetarova Zbornika. Dubrovnik 1931.

Širola B. — Gavazzi M., Muzikološki rad Etnografskog muzeja u Zagrebu. Zagreb 1931.

Knezović Oton fra dr., Početak romantizma u našoj književnosti. Sarajevo 1930.

Brlić Ivan dr., Desetgodišnjica Lige naroda. Kom. naklada „Obnova", Zagreb 1929.

Esih Ivan dr., Poljsko slavenofilstvo s osobitim obzirom na poljsko-hrvatske odnose. Preštampano iz „Napretka", Sarajevo 1931.

Bošković Hijacint dr., Problem spoznaje. Izdanje „Duhovnog života", Zagreb 1931.

Napredak, hrvatski narodni kalendar za 1932. Sarajevo 1931.

Petrović Ilija M., Lord Bajron kod Jugoslovena. Knj. I. Požarevac 1931.

Kukić Vasilije, Pogrebi. (Lirika). Izdanje književne grupe Jato, Beograd 1932.

Petronijević Branislav dr., Članci i studije. Nova serija. Geca Kon, Beograd 1932.

Nikitin Nikolaj, Zločin Kirika Ruđenka. Roman. Izdanje Logos, Zagreb 1931.

Vilović Đuro, Majstor duša. Roman. Naklada Binoza, Zagreb 1931.

Radmio Marko, Dolje mrtva umjetnost! Hoćemo živu umjetnost! Naklada piščeva, Zagreb 1931. Cijena 10 Din.

Ptuhin Ivan, Krici u noći. Pjesme. Kragujevac 1931.

Mesarić Ka, Smjerovi moderne umjetnosti. Informativna razmatranja. Edicije »Socijalne misli« knj. 1. Zagreb 1929.

Bartulović Niko, Ljudi na ostrvu. Pripovijetke. Geca Kon, Beograd 1931.

Poslovni izvještaj ravnateljstva središnjega saveza hrvatskih seljačkih zadruga, zadruge s o. j. u Zagrebu za poslovnu godinu 1930. Zagreb 1931.

Matl Josef, Die Bedeutung der deutschen Einflüsse auf die Entstehung der südslavischen Kulturen. Sonderdruck aus Deutsche Hefte für Volks- und Kulturbodenforschung. Herausgeber Wilhelm Volz u. Hans Schwalm. Verlag Julius Beltz, Langensalza - Berlin - Leipzig, Jahrgang I., Heft 4. (1930./31.).

TVORNICA PAPIRA

BRATJE PIATNIK

U RADEČAMA KRAJ ZIDANOG MOSTA

IZRAĐUJE:

FINI LISTOVNI I BEZDRVNI PISAĆI PAPIR, BIJELI DOKUMENTNI I DOKUMENTNI KONCEPT, RISAĆI PAPIR, PAPIR ZA TRGOVAČKE KNJIGE, PISAĆI PAPIR, FINI OVOJNI PAPIR I KARTON

Freske u staroj crkvi na Jezerskom (oko 1490)

Freske u crkvi u Mačama (1467)

pozovem na to, da sam djelo čitao u prvotnoj rukopisnoj verziji, i da je Zlata za pisca prvotno bila žena, koja je, pored ostalih zlokobnih komponenata, upropastila svoga muža. Bilo je doduše dosta zanimljive i nesvakidanje problematike već i u opreci između njezine izvjesne prirođene superiornosti po rodu, po odgoju i po rafinovanosti vanjske kulture, prema njezinu niskom padu nevjerne i prostituirane žene bez moralnog oslonca, kakva je imala prvotno da bude. Ali kako je već u toj verziji, uza sve njezine pogreške i nedostatke, njezina sudbina ipak bila suviše nemilosrdna prema izvjesnim pozitivnim osebinama njezina tipa, pisac je uzeo ove posljednje kao polazište za novu Zlatu, koju trpljenje preobražava i oplemenjuje, i po kojoj svijetlo produhovljenja i unutarnjeg uspona obasjava čitavu tu sliku mutne i sumorne socijalne atmosfere. Tako je, u dvije krupne komponente čitave ideologije romana, piščeva stvaralačka snaga snažno zasegla u kaos stvarnosti i iz njega ne samo isklesala upravo najuvjerljivije i najplastičnije likove romana, nego je ujedno iskresala iskru svijetlog optimizma, koji nije naivan, jer je rekompenziran temeljitom analizom zla u čitavoj stvarnoj podlozi romana, i jer pisac nije nanio nikakva nasilja logičnom i prirodnom toku stvari: nije, na kraju romana, silom spasao Zlati život, ili počinio drugo kakvo papirnato čudo. Pointa je ostala tragična, ali je vidik postao čistiji i svjetliji.

Prema krvavom i mutnom početku romana, možda je i previše pozitivnih i svijetlih momenata na njegovu svršetku; ali samo prividno, s obzirom na Zlatinu moralnu pobjedu, dok faktično sudbina njezine porodice ostaje još uvijek tragična. Ali drugo je nešto, što ovaj svršetak čini, donekle bar i samo u nekom smislu, »optičkom varkom«. Petar Blažević, nosilac ideje zemlje i zdravlja seljačkog života, u istinu nije seljak — nego tek svojim podrijetlom, dok je sada faktično prosjak beskućnik. Simpatičan doduše, pametan i, ispod one grube vagabundske kore, i plemenit, ali ipak ne potpuni, ne pravi i čisti nosilac ideje sela. U ovoj kaotičnoj atmosferi pomjerenih svih vrednota, gdje su časnici trgovci, pitomi i meki Bojanići ubice, a delikatne i nježne Zlate služavke, nije ni čudo ako beskućnik i prosjak Blažević predstavlja probuđenu svijest seljaka. Ali vrijeme se ipak normalizira, a svijet ideja i imaginacije treba da mu u tom prednjači. Ideja sinteze grada i sela, najaktuelnija, najkrupnija i najobuhvatnija, ovdje je tek načeta, u svijetu poremećenog ravnovjesja. Zasluga je g. Budaka, da ju je postavio za cilj svome djelu, no ono, nadajmo se, ima da bude samo polazna točka na putu do rješenja toga problema. Onda će vidici biti ne samo čistiji i svjetliji, nego i čisti i posve jasni.

LJUBOMIR MARAKOVIĆ

PRAVO NA ŽIVOT

Ne ubij! V. zap.

I.

— Pomilovanje je odbijeno — reče predsjedatelj senata povišenim, svečanim glasom. — Uslijed toga će se na vama izvršiti smrtna kazna vješanjem sutra ujutro u pet sati.

Osuđeni je Adam Čović čovjek od trideset godina, krupan kao hrast, jake šije, oženjen, otac petero djece. Roditelji su mu živi. Pred godinu je dana u nekoj šumici dočekao Maricu Špaljevu, djevojku od dvadeset godina, silovao je, oteo joj đerdan od dvadeset dukata i, kada je vikala i počela zvati u pomoć, pošto ju je već bio oplijenio i pustio, poletio je za njom, uhvatio je i priklao kao janje.

Događaj je izazvao najstrašniji dojam, opće zgražanje i gnjušanje, pa je osuda na smrt primljena s jednodušnim odobravanjem. Ljudi su zadovoljno odahnuli, a kod proglašenja je osude u dvorani presudni senat doživio burne ovacije. Na licima je svih sudaca sijevnuo tračak zadovoljstva, a predsjedatelj je nekako umiljato mahnuo rukom i blago pozvao općinstvo da se umiri, upozorivši ga, da sudnica nije kazalište.

Usprkos takoga dojma, usprkos javnoga mnijenja, sud je jednoglasno predložio zločinca na pomilovanje. Stol sedmorice je osudu u cijelosti potvrdio, te i sa svoje strane predložio pomilovanje. Međutim, pomilovanje je uskraćeno, pa je po zakonu trebalo osudu izvršiti. To se mora proglasiti optuženome dan prije smaknuća, da se uzmogne pripremiti na smrt.

U dvorani su bili Adamovi roditelji, žena, troje djece — od sedam, devet i deset godina — i tridesetak znatiželjnika, a među njima preko polovice žena. Vladao je grobni muk u cijeloj dvorani, nitko se nije niti pomaknuo. Ljudi su susprezali i sami dah, te je predsjedateljev glas zvonio dvoranom sablasno i muklo kao zvono iz dubine. U tome glasu nije bilo one pobjedonosne samosvijesti koja je još svima šumila u ušima, prigodom prvog proglašenja osude. Tada je predsjedatelj bacao rečenice kao užareno željezo, odrezivao ih je kao sjekirom, ponosno je držao glavu i svaki čas bacao zažareni pogled preko osuđenoga na općinstvo, koje je žednim očima i otvorenim ustima gutalo i njega i njegove riječi. Kod ovoga drugoga proglašenja nije više ništa ostalo ni od toga glasa ni od toga držanja. I ostali su suci u senatu posve drukčiji. Prvi put su, u crnini, kao i sada, stajali kraj predsjedatelja uspravno, uzdignute glave i bistra, vesela oka gledali u općinstvo, te da im nije zabranjivalo dostojanstvo suda i ozbiljnost čina, bili bi se lako i smješkali, pa je cijela slika, cijelo raspoloženje upravo dovikivalo slušateljstvu: »Zar ne, da je ovo jedina moguća kazna?!« Kod ovoga su

drugoga proglašenja pogrbljeni, oborenih glava, svaki traži rukama stol da se podupre. Čini se, da se radi o posve drugome kriminalnome slučaju.

Kada je predsjedatelj s velikim naporom povisio glas i dao mu svečanu, biblijsku boju, pa izustio:

— Pomilovanje je odbijeno! — u dvorani je nastalo opće gibanje, lica su problijedila, noge pod svima zadrhtale, a ruke se zgrčile kao da se hvataju za život.

Adamovi su roditelji i žena grozničavo, u paničnom strahu stisli svako po jedno dijete i u jedan glas vrisnuli, da su sve prisutne prošli samrtni trnci. Suci su još jače oborili glave, a usne su im zadrhtale i ruke se jače oslonile o stol. Adam se je malko stresao pod udarcima toga prodirnoga zapomaganja, spustio pleća niže, no brzo se osovio i uperio pogled u predsjedatelja. Usnama je neprekidno micao i obrve podizao i spuštao.

— Ako imate koju želju, ta će vam se ispuniti — reče mu predsjedatelj, pospremajući nervozno papire i gledajući preda se.

— Da me odmah objesite! To je moja jedina želja — odgovori Adam čvrsto i nasloni se objeručke na ogradu, iza koje je stajao. — Kriv sam. Žao mi je do Boga, pa kada u tog vašeg zakona nema milosti, nemojte me bar mučiti. Ubijte me odmah.

Glas mu je bio dosta čvrst i odlučan, no malko hrapav i promukao. Podrhtavao je. Osjećalo se, da mu se je teško dijeliti sa životom, no — već je sve pregorio, već je sve prebolio, i želi, da bude čim prije kraj tome golicanju konopom oko vrata. To ga goni već ravno pola godine. Od dana proglašenja prve osude. Dosta je već gledao podignuta vješala, mnogo je puta već na snu vrisnuo i skočio sa slamnjače, trgajući sa vrata uže, koje se je upijalo u meso i probijalo žile, prečesto je puta proplakao i u snu i na javi nad svojom siročadi. Dosta je već. Pola godine čekati na smrt, pola godine gledati svoj leš, pola godine hvatati za vrat da skineš s njega konop — dosta je, previše je i za najgnjusniji zločin!

U to je pola godine on naučio više nego za cijeloga života prije. Počeo je ozbiljno misliti i na drugi život i posve se u njega zanio i uživio. On je i prije toga vjerovao i držao se po mogućnosti kršćanskoga nauka kao i svaki naš seljak, kojemu je vjera potrebna, — tako, kao i dobre ceste, kao i žandari kao i — eto, tako. Treba mu vjera, jer ipak mora biti neka razlika između njega i njegova pseta i vola i konja. Treba mu, jer je čovjek. On obavlja i dužnosti, koje mu nalaže njegova vjerska organizacija, no nikada ne osjeti ni potrebe ni snage, da dublje

zaroni u nauk, koji mu ta njegova vjera daje, a nije mu nikada nitko to niti rastumačio tako, da te velike moralne zasade osjeti u svojoj krvi, u svojemu mesu, da ih proživi bar onoliko, koliko proživljava sijanje pšenice ili pripremanje božićnje pečenice. Ne. Nikada on to tako nije proživio ni doživio. Prošao je on i svijeta, i svašta vidio i čuo i naučio, ali — toga nije doživio. Ni vjere ni Boga.

Tek sada, iza osude na smrt, istom u ovome nečovječnom, bezbožnom očekivanju, kada će ga braća ljudi zaklati ili zadaviti — istom sada doživi Adam u sebi čudo vjere i čovjeka. Počeo je razmišljati kod svake riječi u molitvi, počeo je proživljavati svaku nabožnu misao i osjetio strahovit ponor, nepremostivu provaliju između sebe grješnika i ostalih ljudi. Došao je do uvjerenja, da on niti ne zaslužuje drugo, nego da bude smaknut na najsramotniji način, da tako okaje svoje grijehe. Međutim, moleći očenaš, pokriven preko glave, smotan u klupko srama, bijede i bolova, ustuknuo je pred rečenicom:

— — »i oprosti nam duge naše, kako i mi opraštamo dužnicima našim!«

Pod težinom ga je otkrića, koje ga je snašlo u toj rečenici, oblio znoj, sav se uznemirio, stresao i naglo sjeo na slamnjači. Protrao je oči i čelo, da bolje osjeti, da li on to sanja ili na javi dolazi do tih neobičnih, čudnih, divnih spoznaja. Bio bi najradije ustao i hodao po ćeliji, no nije se usudio. Psovali bi ga drugovi, a vjerojatno bi ga počeli i gađati cipelama. Svladao se je, s teškom mukom smotao pod pokrivač noge i ruke. On osjeti u sebi novoga čovjeka, novo biće, novu dušu.

— Mi smo kršćani, mi smo kršćani — počeo je šaptati dugo i uporno kao u bunilu, kao u teškoj živčanoj groznici. — Ili jesmo kršćani ili nijesmo — — —. Ako jesmo — — — Ah! Braćo, ljudi, kršćani, praštajte bratu nesretniku! Vi to morate učiniti. Morate — — Ako li nijesmo kršćani, onda neka ide sve do stotine vragova — i život i smrt i moral i zločini. Onda je to sve najobičnija prevara i sljeparija.

Adam ne zna, da li je te noći uopće spavao. Kada je svanuo dan i trebalo ustati, da se ćelija pospremi, slamnjače slože i kibla iznese, Adam se nije ustajao. Bio je sav u vodi i teško disao zatvorenih očiju i otvorenih usta.

— Što crkavaš?! Ustaj! — izdere se na njega sobni starješina, uznik kao i sam, i gurne ga nogom.

— I oprosti nam duge naše, kako i mi opraštamo dužnicima našim — prošapće on, otvarajući oči. Gledao je uplašeno i neodređeno kao da ne zna gdje je. Odvukli su ga skupa sa slamnjačom u jedan ćošak i pokrili preko glave, dok su ćeliju pomeli.

Kad je došao ključar, prijavili su, da je jedan bolestan, a on je to unio u bolesničku knjigu. Za tri dana je došao liječnik i pronašao već sa vrata, da se radi o običnom simulantu, koji bi htio izbjeći vješalima. Prišao je bliže, malko se nadvio nad njim i rekao mu, smiješeći se prijateljski ljubezno:

— Ne će te to, prijatelju, spasiti od vješala.

— Ja ne mogu biti obješen, gospodine doktore! — viknuo je Adam i počeo se nervozno okretati na ležaju. — Mi smo kršćani, gospodine doktore!

Liječnik se je nasmijao u sav glas i upitao:

— A zašto ti nijesi bio kršćanin?!

— Sagriješio sam, gospodine doktore — odgovori Adam sabranije. — Bio sam zvijer. Zato ću doživotno patiti. Sagriješio sam i kajem se.

Liječnik upozori ključara, da Adam očito kani simulirati bolest, a možda i ludilo, e da bi došao u bolnicu, pa otuda utekao. Ne smije mu se nasijedati.

Neprekidno je šutio i odgovarao drugovima samo na najvažnija pitanja. Redovno je bio okrenut k zidu i sate i sate uporno zurio u jednu točku, oko koje su se igrala i vrtila njegova dječica, njegovi roditelji i njegova žena. Čudnovato, kako je on to sada neprestano s njima, a dok je bio na slobodi, dok je bio među njima, nije bio s njima više negoli sa svojim blagom ili sa svojim plugom i motikom. Možda još i manje, jer na blago i oruđe mora dobar gospodar paziti, da mu ne nastrada, da ne propada, a novo je teško nabaviti. Kućna su čeljad posve nešto drugo. Na njih ne treba tako paziti osim da marljivo rade. Druga im se pažnja ne posvećuje, druga ih ljubav ne obavija, druge cijene niti nemaju. Ako koje umre, to je volja Božja. Bilo pa ga nema. Boli to čovjeka, ali se i preboli. Najteže se zaboravi i nadoknadi trošak oko pokopa i podušja, no kada se mora, mora se.

Ni Adam nije osjećao drukčije sve do ovih tjeskobnih, samrtničkih časova. Sada su mu ti njegovi pogureni, nagrešpani i zamazani roditelji, ta njegova izrađena i prerano ostarjela žena i ta njegova musava, balava dječica sjela u mozak, ispunila sve njegove grudi, uhvatila ga za svaki živac, zaposjela svaku kaplju krvi i zaokupila sve njegove časove, sve njegove misli u snu i na javi. Pa, to je nešto drugo nego li su njegovi volovi, koji vrijede zlata; ti su Božji stvorovi posve različni od ostalih radnika na njegovim njivama, ta su bića — on sam, njegovo biće, njegova krv, njegovo meso, njegove misli, njegove molitve, njegov cijeli život. Svi ti životi skupa samo su jedan jedini život, jedan jedini živi, misaoni organizam.

On nije prije znao ni za odanost sinovske ljubavi, ni za nježnu i beskrajnu požrtvovnost očinske ljubavi, ni za odanu strast ljubavi muža i žene. Sve su to bile dužnosti kao što mu je bila dužnost da ore, da sije, da skuplja krmu za blago — sve je to bilo tako svagdanje, bez dubljega sadržaja, bez poezije i zanosa, bez one vječne iskre vječnoga, nadzemaljskoga, božanskoga, što tinja u svakim ljudskim grudima, u svakom ljudskom srcu. Prastari su običaji, dnevne patnje i krvave borbe za suhu koru kruha pale na tu božansku iskru kao teški pokrov okorjele lave i nijesu dale, da se raspiri i pokaže. Nije bilo ni potrebno. Život je išao svojim urezanim koritom, običaji su ga gušili i čovjek mučenik nije dospio da misli ni o čemu drugome osim o najbjednijem održanju životnoga korijenja.

Sada nenadano osjeti Adam silnu, nesavladivu ljubavnu strast, nježnost i čežnju prema tim ljudima, prema tim dragim dijelovima svojega bića, osjeti s takom elementarnom snagom, da bi bio najradije glasno vikao na sva četiri vjetra, da ga čuje cijeli svijet, no ta je neobuzdana čežnja redovno svršila sa nekoliko suza, koje je krišom brisao, i s teškim pritiskom u grudima, koje je utišavao još čvršćim pritiskom ruku.

Za desetak se je dana oporavio, no više nije bio s drugovima razgovorljiv. Zanijemio je kao riba i vazda nastojao, da bude sam i nesmetan. Raspripovijedao bi se jedino onda, kada bi mu njegovi došli na razgovor. Bio je toliko nježan i pažljiv, da mu se je žena čudila, a dječica se otimala iz njegova zagrljaja i bježala ispod njegova milovanja i cjelova, jer nijesu bila na to naučena. Boljelo ga je, što nije mogao sjesti uz ženu i djecu, pa se tako do sita ispripovijedati i namilovati, no to nije bilo moguće. Iako on više nije mogao imati tajna, koje bi bile važne za sud, čuvari zakona nijesu dozvolili, da razgovara drukčije nego preko dviju ograda, koje sežu do prsa, a među ogradama je, koje su jedan metar razdaleko, stajao stražar tako, da ulovi ne samo svaku riječ muža i žene, oca i djece, nego i svaki pogled i svaki smiješak i svaki uzdah i svaku suzu. Taj je dobri čovjek, taj je priprosti stražar stajao među njima vazda kao nakostrušeno pseto, kao stisnuta pesnica zakona, kao čir najelementarnijih prava čovjeka, muža i oca. Adam je često puta htio da prsne od bijesa i navali na njega, no vazda se svladao i mekim ga glasom umolio, da mu doda dijete, da ga izljubi.

Gdjekoji mu je stražar udovoljio, uzeo dijete u naramak i dodao mu ga, da ga izgrli, izljubi i ponosa, pa ga onda opet žurno oduzeo i povratio majci. Mnogi stražar nije htio udovoljiti toj očevoj molbi, jer nije znao, da li stoji pisano u zakonu, da otac smije u zatvoru poljubiti svoje dijete, pa da se izvuče iz neprilike, odgovorio bi osorno i strogo;

— Nema tu ljubavi! Budi sretan, da ih možeš gledati preko ograde.

— Nemojte biti taki — molio bi Adam. — To su moja djeca. Možda ćete sutra i vi biti ovdje, gdje sam sada ja, pak ćete me razumjeti. I ja sam do one svoje nesreće bio najpošteniji čovjek u općini, pa se sve okrenu jednim udarcem.

Uzalud bi molio i pripovijedao. Koji nije htio da ga usliši, nije htio, pa gotovo. Adam je s vremenom postao cijelim propovjednikom, duboko je osjećao i proživljavao svaku vjersku moralnu zasadu i kušao da je rastumači tvrdokornom stražaru, da bi ga ganuo, da bi ga povratio na polaznu ljudsku stanicu, gdje smo još svi potpuno jednaki, no to mu redovno nije pomagalo.

Iza takih bi sukoba i sam počeo kolebati, te je bio spreman na svađe i tučnjave s drugovima u ćeliji. Izgubio bi nadu u pomilovanje i vjeru u ljude, pa bi za svaku malenkost zaskočio na kojega druga.

— Meni je svejedno! — govorio bi. — Jedan manje ili više. Kada tu više nema ni ljudstva ni kršćanstva, onda više ništa ne vrijedi. Ja mogu biti samo jednom obješen, a to mi je već sigurno.

U takim bi ga se časovima drugovi čuvali, obilazili bi oko njega u velikom krugu, koliko je to moguće u maloj ćeliji, i šutjeli. On bi se povlačio u sebe, teško otpuhivao, sakrio lice u dlanove, pa kada bi se smirio, ustao bi i neumorno hodao, držeći ruke na leđima i gledajući visoko preko drugova, da se ne sukobi ni sa čijim pogledom.

— Znate — počeo bi on lagano, otegnuto, u grobnoj tišini — Očenaš je tu, Kršćanstvo je tu. Sve mi imamo, samo nemamo ljudi, nego same životinje. Da. Imamo, imamo — — —

II.

— Ja vas molim: smilujte mi se, pa me odmah vješajte. Nemojte mučiti i mene i onu moju siročad, kada već za vas to nije muka nego — —

Te su riječi pale kao topovski hitci u grobnom muku cijele dvorane. Taj čas su bili i jauci njegovih roditelja i djece i žene zapeli u hropcu, pa kada su čuli, da govori on, taj zločinac, taj njihov najmiliji, najdraži i najvrjedniji čovjek na svijetu, suspregnuli su bol i slušali njegove riječi kao evanđelje. Čim su zadnja slova odjeknula sa njegovih modrih usana, njihov je krik ponovno prolomio zrak. Osobito su se isticali djetinji glasići, koji su rezali i duše i zidove. Djecu je uhvatio panični strah, zapala su u grč i počela urlikati, zapomagati i zazivati oca tako strahovito bolno i prodirno, da su svima prisutnima udarile suze na oči. Čak su i gospoda suci, čuvajući ledeno dostojanstvo suda, krišom

i kao posve slučajno i nehotice, prinašala ruku k očima, da ih oslobode neželjene i suvišne tekućine.

— Tko je dozvolio da djeca uđu u dvoranu?! — vikne predsjedatelj, da zatomi svoju uzbuđenost i smetenost. — Stražar! Odstranite djecu.

— To su moja djeca, gospodine predsjedniče! — reče Adam. — Došla su svome ocu na sprovod. Nemojte ih dirati.

— Djeca po zakonu ne smiju biti prisutna — odgovori predsjedatelj mirnije, gledajući preko Adama, kako se stražari ustručavaju da izvrše njegovu naredbu. Svaki se miče na mjestu i gurka svoga druga, no ni jedan ne prilazi k djeci. U dvorani je žagor i velika uzbuđenost, koju prekida Adamov glas. Okrenuo se je prema općinstvu i doviknuo:

— Ne plačite, djeco; smiri se, majko. Komedija će biti brzo gotova.

— Slušajte! — isprsi se nenadano predsjedatelj. — Vi ćete, doduše, biti sutra obješeni, pa zakon ima s vama obzira, ali ipak ne smijete vrijeđati dostojanstvo suda i govoriti, da je ovo komedija. Ovo je svetinja, ovo je vršenje zakona!

Adam ga je mirno slušao i sve se nekako uspravljao, protezao, rasao i kvasao, a lice mu je pocrvenilo, oči iskočile i pesnice se ukočile. Kad je predsjedatelj svršio i u dvorani nastao tajac, neugodan čas iščekivanja, reče Adam čvrsto i odmjereno:

— Gospodine! Nije ovo svetinja, nego najobičnije smišljeno i proračunato umorstvo. Ja sam imao dosta vremena da razmišljam i da mi se otvori pamet jače nego da sam prošao deset sveučilišta. Moja je posljednja želja, da me saslušate. Ja vas za to molim.

Predsjedatelj se je iznenadio, bio je zatečen, pa u neprilici pogleda lijevo i desno na ostale suce, a onda sjede i reče dosta tiho i mirno:

— Možete govoriti, samo pazite, da nikoga ne vrijeđate, jer ću vam onda morati oduzeti riječ.

— Ne, gospodine. Ne ću nikoga vrijedati — odgovori Adam i odmah nastavi: — Vidite, ja sam grozno zgriješio, i da me je otac pokojničin na onaj mah uhvatio i priklao, neka bi mu bila prosta moja krv i suze moje djece. Zaslužio sam najveću kaznu. Otac bi to bio mogao učiniti, pa možda i svatko drugi na onaj mah, komu bi mozak zakipio i srce prevrlo, ali da se tu sastaju petorica učene gospode, da su za to plaćeni i da oni uime države pred razapetim Spasiteljem svijeta smišljaju, kako će mene umoriti, moju djecu osirotiti, a ženu i roditelje zaviti u crno — to, gospodo, nije ni svetinja, ni čovječnost, ni — — — Oprostite mi, to je nasilje. — — — Eto, sila svih vas na jednom nezaštićenom nesretniku.

— Opominjem vas, da tako ne govorite — prekide ga predsjedatelj. — Govorite o stvarima, koje ne razumijete.

— O, razumijem ih, gospodine predsjedniče, bolje nego svi vi skupa, jer samo mene škaklju oko vrata i jer sam postao boljim kršćaninom od svih vas. Ipak, ja vas ne vrijeđam, nego vas samo žalim baš kao i sebe i svoju siročad. Ja žalim sebe, što sam upao u ovaj užas, žalim svoju siročad, što će ni kriva ni dužna do smrti nositi na sebi očev žig, a najviše žalim vas, gospodo suci —

— O tom vam zabranjujem govoriti — prekide ga predsjedatelj.

— što nesvijesno činite i na sebi i na svima nama najstrašniji zločin.

— Mi vršimo zakon i naša je savjest čista — reče predsjedatelj. Glas mu je podrhtavao, a lični mišići trzali i oči igrale.

— I razbojnici vrše svoj zakon, kada kolju da otimlju onima, koji imaju.

Predsjedatelj ustane, mahne rukom prema zapovjedniku straže i odredi:

— Vodite ga! Zabranjujem vam dalje govoriti. — — — Naša je savjest čista. Neka nam Bog sudi svima.

— Nemojte se, gospodine predsjedniče, ispričavati — govorio je Adam povišenim glasom. — Vi dobro znadete, da sve vjere zabranjuju ubijanje, pak će vam pred licem Božjim slabo pomoći vaš zakon u ruci.

Stražari su se na predsjedateljevu zapovijed samo poljuljali na mjestima, na kojima su stajali, no kako je Adam i dalje govorio, ustručavali su se da ga dirnu. U njihovim ga je očima ovijala aureola smrti, te više nijesu pred sobom gledali odvratnoga zločinca, već samo čovjeka, koji je već napola mrtav i koji lagano ali sigurno silazi u grob. Porodica je jecala, a i svi su ostali bili tronuti i rasplakani. Brisale su sada suze one iste nježne ženske ručice, koje su pred pola godine burno pljeskale i odobravale gospodi sucima zbog smrtne osude proti tome istome Adamu Čoviću.

— Za mene je, gospodo, bolje da me sada umorite nego da patim cijeloga života kao što zaslužujem, ali svakako morate znati, da vi postajete današnjim danom — promislite samo! — — — — govorio je Adam dosta mirno i sabrano. Bilo je očito, da napreže svu svoju snagu, kako bi svladao uzbuđenost i samrtni strah. — Ja sam do svoje tridesete živio pošteno i čestito. Tada je došao u mene vrag i odnio me. Sam ne znam, kako sam ono mogao učiniti, ali — učinio sam. U jednom času ludosti, u jednom trenu potpune zaboravi, u jednom hipu probuđenog životinjstva ja sam kanio samo da je ogrlim, a kada se je ona branila, jer je to bilo njezino pravo i dužnost, ja sam se najprije uvrijedio, za-

tim pobjesnio i najzad zaslijepio i srljao, udarao kao bijesan bik. Tako je bilo. Kod vas je, gospodo, drukčije. Vi radite mirno i proračunato. Vi imate i propise za to. Vi — — —

— Vodite ga! — ponovi predsjedatelj zapovijed. — Ne dopuštam, da o tome dalje govorite.

— Samo još nešto, gospodine predsjedniče — umoli Adam i podiže desnu ruku.

— Što želite?

— Kada je Krist umro na križu, on je umirao i za ona dva razbojnika kraj sebe, i svakako je htio, da to budu posljednji ljudi, koji su suđeni na smrt.

— Trebali ste vi o tome misliti prije nego ste počinili svoje strašno djelo — odgovori predsjedatelj na silu mirno — pa biste bili time najbolje dokazali da znadete, zašto je Krist umro na križu.

— Vi se ljuto varate, gospodine predsjedniče, ako mislite, da je On umro za to, da ne bude više zločinaca na svijetu! — reče Adam nekako užurbano i pomakne se za jedan korak. — Međutim, stvar postaje smiješnom s ovim našim razgovorom. Vama se žuri da me objesite, pa me vješajte. Na početku sam vas već molio, da to učinite odmah, da mi djeci i starcima bude lakše. Budite bar u tome milostiv, pa odredite, da me odmah objese.

— Ja ne mogu ništa odrediti mimo zakona — odvrati predsjedatelj. — To sve mora ići onako, kako zakon propisuje. Vodite ga.

— Ne zaboravite, gospodo suci — vikne Adam polazeći — ponijeti sa sobom na drugi svijet taj vaš zakon! Tamo će se svima suditi!

Sve su oči bile uperene na Adama, koji je stupao čvrsto, mirno i očima tražio svoju porodicu.

— Majko, dođite svi k meni. Pustit će vas — reče glasno, kada ih je opazio.

Općinstvo je bilo mirno, uleđeno kao da je svaki i sam u samrtnome strahu. Svi su šutjeli osim Adamove porodice, koja je opet zajecala u sav glas. Gospoda su suci lagano, oborenih glava, silazili sa svoje uzvisine i jedan se za drugim nijemo kao sjene gubili u pokrajnjoj sobi. Po njihovu se je držanju vidjelo, da im je teže i tjeskobnije pri duši negoli i samome Adamu. Teške su im sumnje tresle udovima i utrobama.

Poslije njih je i općinstvo, nijemo i oprezno, ostavljalo dvoranu. Svuda je vladala grobna i svečana tišina. U zraku je lebdjela opća krivnja i bespomoćno žaljenje.

III.

Kada je uhapšen i doveden u zatvor, bio je drzak, nepovjerljiv i strahovito nagao, pa ga nijesu voljeli ni uznici ni stražari. Vazda je bio nakostrušen kao zvijer i spreman da izazove svađu i tučnjavu bez ikakova ozbiljna razloga. Čim bi ga koji drug poprijeko pogledao ili mu rekao, da se malko pomakne, Adam je već škripao zubima i stiskao pesnice. Stoga je bilo posve razumljivo, da su svi njegovi drugovi već unaprijed mirno očekivali smrtnu osudu, stražari mu je neprestano proricali i priželjkivali, a kada je ona i proglašena — cijelo je uzište obuzela panika i strava.

Niti jedan jedini čovjek u zatvoru nije zadovoljno odahnuo, niti jedna usta nijesu prošaptala riječi odobravanja, niti jedan stražar nije Adamu dobacio ni podrugljiv ni zadovoljan smiješak. Na sve je pala teška mora šutnje i tjeskobe, a najviše i najteže na samoga Adama. Povukao se je u jedan kut ćelije, zagledao se u suprotni ugao stropa i dugo, dugo šutio, a zatim počeo fućkati, da zatomi uzbuđenje i užasnu spoznaju smrti, koja ga je neočekivano pritisla.

Od toga je dana on postao posve drugim čovjekom i njegova okolica posve izmijenila svoje držanje prema njemu. On je iz dana u dan postajao blažim i boljim, a njegovi i drugovi i stražari prema njemu pažljiviji, susretljivi i ljubazni. Uznički mu je duhovnik posvećivao upravo bratsku pažnju. Donosio mu je raznih ponuda i knjiga za čitanje. Dugo je tome već što on nije ništa čitao. I ovdje je prvu knjigu pročitao mnogo teže negoli bi bio prekopao dan oranja, no nije htio prestati. Sjeo je čvrsto, uporno pritisnuo i dotjerao do kraja, iako mu se je gdjekada činilo da sjedi na mravinjaku i da ga je obasuo teški svrab. Drugu je već čitao mnogo lakše, a treću s veseljem. Tu je već osjetio i velik užitak, jer mu je svaka rečenica bila i jasna i draga. Veselio se je, što on to tako lako shvaća i što mu se uslijed toga pogled oštri i obzorje neobično širi na sve četiri strane.

Počeo je živjeti svojim unutarnjim životom, o kojemu on dotada nije imao ni pojma. Neprekidno je sam sebe i svoje misli izrađivao i razrađivao, zadubio se u svoju prošlost, u svoj porodični život i u svoju vjeru toliko, da ga njegovi drugovi više nijesu mogli ni prepoznati. S toga su razloga počeli svi željeti, da bude pomilovan, i s velikom nadom, željom i molitvom pratili njegove korake, koji su ga vodili u sudbenu dvoranu na ponovno proglašenje osude. Jedan im je stari stražar razorio nadu, rekavši:

— Nije pomilovan, čim ga zovu u veliku dvoranu.

Dok se je on povratio natrag, već su svi doznali, da će smrtna kazna biti izvršena. Uznici su se rastužili, a stražari uozbiljili i snuždili. Kućni su radnici, kažnjenici ordonanci, pozatvarani u ćelije; jedna je samica na brzu ruku ispražnjena, a stražari stali u dugi špalir, kroz koji je Adam ponovno stupio u uze, čvrsta koraka, no tužna lica i oborene glave.

— Nema milosti! — opetovao je, prolazeći, kao da želi tu strašnu vijest priopćiti svakome stražaru napose.

Nitko mu nije ništa odgovorio. Pošao je prema ćeliji, u kojoj je prije bio zatvoren. Nitko se između stražara nije ni pomakao, da ga spriječi, iako im je rečeno, da je za njega ona samica ispražnjena. Pustili su ga neka ide samo da mu njih nijedan ne treba ništa reći, da mu nijedan ne smeta. Tamničar je opazio tu smetnju svojih podčinjenih, pa on dovikne:

— Ovamo, Adame, ovamo u broj četiri. Tu ćeš sada biti, da možeš razgovarati, s kim budeš želio.

On se trgne, zagleda se u dvoumici u stražare, a zatim se okrene i reče:

— Da se bar oprostim s ovima, koji su mi bili najbliži.

— Poslije, poslije, Adame — odgovori tamničar. — Ima još za to vremena, a to ti može dozvoliti samo gospodin nadziratelj uza. On će ti to i dozvoliti.

Nije više ni progovorio, već mirno i nekako neodlučno, kao stroj pođe prema ćeliji broj četiri. Ušao je unutra. Tu je smješten mali stol i dvije klupe za posjetioce. Na stolu je bila boca vina, tanjur pečenke, tanjur salate, veliki komad kruha i kutija cigareta.

— Tu ti je objed, pa jedi — reče mu tamničar posve prijateljski i na silu se osmijehne, da bi i u njemu izazvao veselije misli.

— Taki je dakle taj vaš zakon! — usklikne Adam i lice prevuče podrugljivim smiješkom.

— Što misliš reći, Adame?! — upita tamničar i uslužno mu se primakne.

— Tu pečenka, tu vino i cigarete, tu sve, što poželim, samo da mi se nitko ne zamjeri, da ne odem na drugi svijet, željan bilo kakve đakonije, a ovamo — sutra mi glavu skida sa ramena. Ne boji se, da će se zbog toga komu zamjeriti!

Govorio je povišenim glasom, pesnice je stisnuo, a očima posprdno išao po jelu, tamničaru i stražarima, koji su stajali pred ćelijom. Kretao se je nesigurno i neodređeno, te se je nekoliko puta učinilo, da će sjesti k stolu, no on to nije učinio. Okrenuo se je natrag, došao do vrata na ćeliji i naslonio se na dovratnik. Pred ćelijom su već stajala samo dva

Freska andela u crkvi u Godeščama (1. pol. XV. stolj.)

Freska Johannesa iz Ljubljane na Kamenom vrhu (1459)

stražara s nataknutim bodovima na puškama, dok su se ostali izmaknuli i stajali podalje samo s pripasanim bodovima kao i obično, kada nijesu na straži.

— Što radite tu vas dvojica?! — upita Adam posve mirno i tiho. — Vi ste, zaista, veliki siromasi. Stojite kao kod Isusova groba, Bože mi oprosti.

Stražari su šutjeli kao da su od mramora. Bili bi mu oni sigurno štogod odgovorili, da nije kraj njih stajao tamničar. Ovako se nijesu usudili.

— To je sve po zakonu, Adame — reče mu tamničar. — Mi znamo, da ti ne možeš pobjeći, ali to zakon propisuje, pa neka te ne smeta.

— Ništa mene, gospodine, više ne smeta — odgovori on uzbuđenije. — Moje je gotovo, ali vaše, vaše! Da li vi vidite, što vi radite sa mnom i s onom mojom sirotinjom?! Vidite li vi to?!

— Ništa mi tebi, brate, ne činimo — odgovori tamničar meko i uvjerljivo. — Mi vršimo svoju službicu, da ne izgubimo koru kruha, koju trebamo za se i za djecu, a mi niti smo te sudili, niti ćemo te vješati. Naša duša van iz toga.

— Svejedno je, gospodine tamničaru: ili krao il ljestve držao! To je vaša uzrječica. Vi vazda govorite, da ne bi bilo tatova, kada bi nestalo pomagača.

U tome su času pustili k Adamu njegovu porodicu. Prvi je išao otac, a zatim mati, pa žena s djecom. Kada ih je Adam opazio, naglo je zašutio, uspravio se, poravnao kosu i pružio ruku ocu. Redom su se izljubili bez ijedne riječi. Majka i žena su jecale, a djeca se prilijepila uz njih i bojažljivo pogledavala sad u jednog, sad u drugog stražara. Stari je otac bio u neprilici, kuda bi s očima, pa ih najzad ustavi na svojoj ženi i mahne rukom na nju kao da je želi umiriti, no nije rekao ni riječi.

— Izvolite unutra, pa možete sjesti i pripovijedati — reče im sudac, nadziratelj uza, koji ih je dopratio. — Možete pripovijedati dokle hoćete.

Adam se je prvi pomaknuo sa vrata, a ostali, polako i bojažljivo, za njim. Žena mu je ušla zadnja, gurajući pred sobom djecu. Adam uzme najmanju curicu u naramak i stane je cjelivati. Ostalo dvoje djece se je stislo oko majke i bojažljivo zirkalo na oca i sekicu. Bog zna, da li su maloj zavidali ili su se čudili, što je ocu, da radi ono, što nikad prije nije radio. Ne pamti ih nijedno, da ih je kod kuće kada ovako držao u naručaju i ljubio tako toplo, srdačno i dugo. Ako bi koje pogladio po kosi ili licu — bilo je sve i bilo je mnogo.

Sjeo je i bez riječi privukao k sebi i njih dvoje, redom ih izljubio i poslagao na koljenima, skrivajući lice među njihove male, čupave gla-

vice. Na starije se nije niti osvrtao. Sudac je stajao u ćeliji kraj vrata i sve se je činilo, da kani nešto reći, ali nije ni progovorio. Stajao je neodlučno, u neprilici, kao da je i on odsuđen. Stari ga je Adamov otac nekoliko puta ispod oka omjerio, pomaknuo se u neprilici na klupi, a zatim polako ustao i primakao mu se.

— Htio sam vas, gospodine, moliti — šane plaho i bojažljivo.

— Štogod izvolite — odgovori sudac spremno i nagne glavu prema starcu.

— Da ga ne mučite, gospodine! Kršteno je čeljade. I eto, tako — — šaptao je otac.

Sudac je još više problijedio i počeo trzati ramenima, a starac nastavi šaptom:

— Uvijek je on bio prijek kao barut, ali dobra, krštena duša — — — Nesreća, gospodine — — — Radi nas, starih grobova, i radi ove siročadi — — Da mu se smilujete — — —

Žene su čule starčeve riječi i opet počele glasno naricati i kukati, a napose je stara majka ispunila i ćeliju i sve hodnike prodirnim vapajem:

— Milost, milost, Gospodaru!

— Nemojte, mamice, vikati — poče je sudac tješiti, priđe bliže i stavi joj nježno ruku na rame. — Smirite se. Ništa više ne pomaže.

Starica se je spustila na pod na koljena, obujmila rukama sučeve noge i neprekidno, glasno i prodirno zaklinjala:

— Smilujte se! Smilujte se, ljudi i gospodo! Smilujte se majčinoj krvi i bolovima.

Stari je otac nekoliko časaka, spuštene glave, promatrao svoju družicu, a zatim se okrenuo u stranu i krišom brisao suze, koje su curkom curile. I Adamova je žena ustala, te jednim zagrljajem ogrlila i njega i djecu, kukajući prigušenim glasom:

— Što će naša siročad bez svog oca hranitelja, što ću ja, sinja kukavica?!

Djetinje su se usnice trzale u grču plača i očice bile pune suza, no bilo je jasno, da te male duše potpuno ne shvaćaju, što se to zapravo sprema. Svih se je troje pripilo uz oca i ručicama mu, plaho i bojažljivo, mrljalo po licu i vratu. Adam je bio, naoko, miran i okamenjen. Grčevito je ogrlio djecu, a kada mu je prišla i žena, jednom je rukom prigrlio i nju, pognuo glavu među djecu i šutio.

— Smirite se. Smirite se i budite jaki — tješio ih je sudac, no njegove su riječi izazivale još silnije i glasnije jauke i vapaje za milošću.

Adam se je nekoliko puta trznuo, naglo uspravio glavu i rekao čvrsto:

— Dosta je toga, majko. Ne koristi vikati među ovim zidovima, nego idite ti i otac gospodinu predsjedniku, da vam sastavi brzojavnu molbu za pomilovanje. Ja baš — — ne vjerujem — — Pošaljite je — —

Kada su starci otišli, njih se je petero savilo u živo klupko tuge i bolova, od kojega se nije čulo ništa do prodirnoga, prigušenoga jecanja muža, žene i djece, koje je svojom bolnom tišinom i svojom užasnom dubinom kucalo, smjelo i uporno, na nebeska vrata.

Stražari su se bojažljivo navirivali u ćeliju kao u kakvu tajanstvenu kapelicu — — —

IV.

Jutro se je slijedećega dana sablasno prišuljalo na prozor Adamove ćelije, u kojoj je on sjedio, sav izmoren i skršen. Cijele noći nije ni oka sklopio. Nije ništa ni jeo ni pio. Samo je pušio, paleći cigaretu na cigareti. Kraj njega je sjedio svećenik i pripovijedao mu o drugome svijetu. Adam je pognute glave mirno slušao i šutio.

— Kada ste se izmirili sa Svemogućim — reče mu svećenik — izmirite se i s ljudima.

— U moje ime umolite pokojničine roditelje i sve ostale njezine, da mi oproste. Neka mi oproste. Nijesam znao, što činim. Bio sam zaslijepio i ne dao Bog, da mi se vrati na mojoj djeci.

Govorio je veoma tihim i slabim glasom, koji je bio obojadisan dubokom tugom i bolovima.

— I vi svima oprostite.

— Je li stiglo pomilovanje? — upita Adam umjesto odgovora.

— Još se ne zna — odgovori svećenik. — Može još svaki čas stići.

— Kada nije stiglo do sada, više niti ne će.

— Nemojte gubiti nade do zadnjega časa. Još uvijek može stići. Samo budite mirni i predajte se u Božje ruke.

— U Božje da, ali u krvnikove ne! — odgovori Adam čvršće, a u očima mu zasja plamečak mladosti i životne snage. — Ne ide to tako, kako vi mislite.

— Ja mislim samo dobro za vas. Pokajali ste se, molili ste za oproštenje sve, koje ste uvrijedili, a sada oprostite i vi onima, koji su uvrijedili vas, pa možete mirno pred lice Božje.

— Ne, ne, oče! — usprotivi se Adam. — Ne idem ja tako mirno. Ne ide se to tako lako. Vi kao svećenik ne smijete dozvoliti, da se pred vašim očima počini takav zločin.

— Tu sam ja, dragi moj, nemoćan. Tu je zakon, koji je jači od svih nas.

— I od Božjih zakona?!

— Nemojte se opet griješiti. Smirite se.

— Za istinu se može ići i na vješala, oče, ali pred Bogom nije grijeh govoriti istinu. Ne, ne, oče! Vi se varate, vi i mene zalagujete, a to je grijeh, oče. Slušajte vi mene: ja na vješala ne idem!

— Smirite se, Adame. Nema nikakove svrhe, da sami sebi ogorčavate preko potrebe ovo nekoliko zadnjih časova.

— O, ima to svoju svrhu: ja, naprosto, ne ću da budem sukrivac svoje smrti. Božja je riječ: pomozi si sam, pak ću ti pomoći i ja.

Iz dvorišta su doprli u ćeliju potmuli udarci u zemlju. Adam je naglo zašutio i počeo pozorno slušati.

— Nije to ništa — reče svećenik, primijetivši Adamovu pažnju na udarce. — To cijepaju drva.

— Vi, oče, ne poznate ove kuće — odgovori Adam i lagacko se trpko nasmiješi. — U drugom se dvorištu cijepaju drva, a u ovome tu sade vješala za mene.

— Ne, ne — usprotivi se svećenik. — Vi se varate. Nemojte to ni slušati. Radije slušajte mene.

— Hvala vam, oče, na dobroti. Već sam se i vas naslušao — reče on i ustane. — To su zadnji udarci — — Sada drmaju stup, da vide, da li je dosta čvrsto usađen, da im se ne izvali pod težinom mojega mesa —

— Sjedite, Adame. Još imamo vremena.

— Nemamo, oče, više vremena. Oprostite mi i ne zamjerite. Ja se moram pripremati — odgovori on i poče se žurno svlačiti.

— Što to radite? ! — iznenadi se svećenik.

— Spremam se, oče — odvrati on, svlačeći komad po komad odijela sa sebe. — Čujete li oče, onaj žagor na stepenicama?! — — — To već dolaze po mene, da me odvedu kao janje — — —

Baš je zbacio sa sebe košulju, kada je stupio na vrata nadziratelj uza i rekao ispod glasa:

— Spremite se, Čoviću. Idemo.

— Vi možete ići, gospodine suče, ali ja ne idem — odgovori on i žurno se sav svuče, te legne na klupu kao od majke rođen.

Svećenik je u neprilici prišao k sucu i tiho ga upitao, da li je stigao odgovor na molbu za pomilovanje.

— Kakova je to komedija?! — reče sudac, sileći se, da bude što stroži, no glas mu je drhtao napuklo i nesigurno kao napuštena žica. —

Sv. Primož kod Kamnika,
Marija kod tkanja zastora (oko 1520)

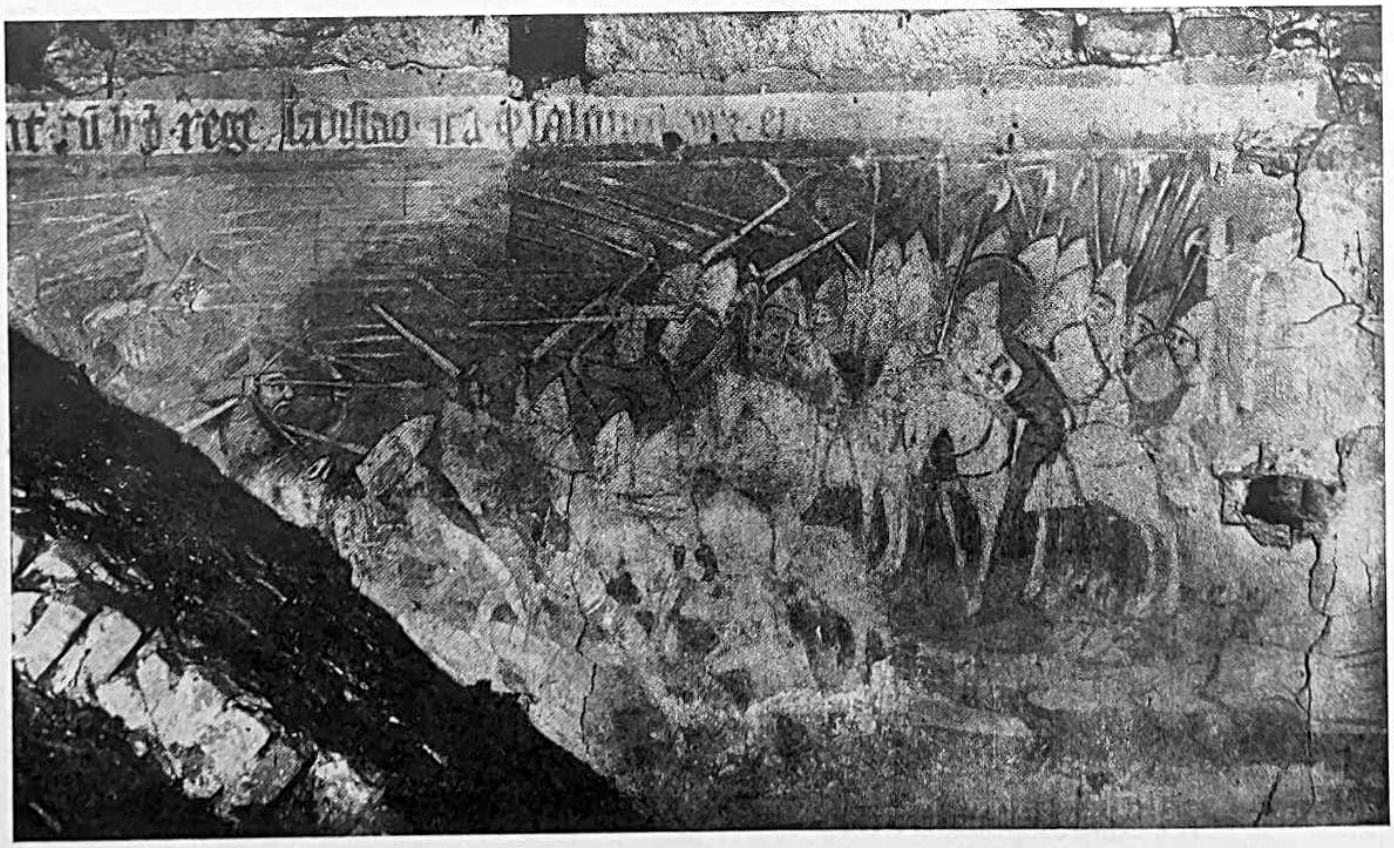

Turnišče, freske iz g. 1389
Bitka kod Cserhaloma

Pomilovanje nije stiglo i pravdi se mora udovoljiti. Obucite se i ne pravite od sebe budalu.

— Ja sam pametan, gospodine suče, i baš zbog toga se ne dam ubiti — odgovori Adam uzrujano, sklizne sa klupe i skupi se u jednom uglu u klupko kao nadražena zvijer.

— Budite, čovječe, pametni! — reče mu svećenik i pođe k njemu. — Božja je volja, da tako bude.

— Pustite me s mirom! — izdere se Adam. — Niti ste vi Abraham, niti sam ja vaš sin. Ne idem, ne ću da idem, ne dam se!

Vikao je sve jače i jače, u sav glas, da su mu vratne žile iskočile kao debele crne masnice. Došao je i predsjednik suda, u crnini i cilindru kao što je bio obučen i nadziratelj uza. Neugodno se je iznenadio, kada je čuo Adamovu viku, pa požuri prema ćeliji.

— Što je? Što se dere?! — upita on, gledajući u nadziratelja uza. Ovaj slegne ramenima, ne odgovori ništa, već nijemo pokaza rukom na Adama, koji se je sve više i više povlačio u svoj kut i savijao u klupko, vičući iz punih prsa.

— Smirite se, Čoviću, i ne pravite bedastoća — reče mu predsjednik i stupi u ćeliju. — Pomilovanje nije stiglo i zakon se mora izvršiti. Tu više nema pomoći. Oblačite se.

— Ne ću! Ne idem!

I predsjednik i svećenik i nadziratelj uza pokušaše svim mogućim nagovorima i savjetima, da ga smire i navedu da se obuče.

— Nijedna životinja ne ide sama pod nož — vikao je on, tresući se cijelim tijelom, no vika mu nije pomogla. Predsjednik je odredio, da uđe k njemu onoliko stražara, koliko bude nužno, i da ga silom obuku. Pristupili su poslu teška srca i neodlučno, no kada ih je Adam počeo udarati šakama, nogama i glavom, kada ih je počeo ujedati gdje je samo stigao zubima, ljudi su se razljutili, pa u ljutnji i poslu toliko razbjesnili, da su ga nemilosrdno mijesili i gnječili. I on je sa svojih umovanja i običnog nećkanja ubrzo prešao na strahovite psovke, ne štedeći nikoga i ne izuzimajući ništa. U otporu je razvio toliko nevjerojatne snage, da ga je osam stražara jedva bar donekle obuklo. Kada je s tim bilo svršeno, pozvao ga je predsjednik, da mirno pođe na dvorište. Nije htio o tome ni čuti, već se bacio na pod ćelije i počeo u sav glas zazivati u pomoć. Od njegova su samrtničkog vapaja odzvanjali hodnici i sve ćelije tutnjile i odjekivale. Uznici su se pribili uz vrata na svim ćelijama i prigušenim dahom strepili nad svakim novim povikom, nad svakim šumom i štropotom.

— Braćo! Zvijeri! — zavapio je Adam, kada ga je šest stražara ponijelo iz ćelije, takom nadčovječnom nenaravnom snagom, te se učinilo, da će ga riječi zagušiti. — Gdje vam je Bog, gdje vam je vaša vjera?!

Kako su mu ruke bile sputane, nije mogao njima udarati kao prije, no zato je nogama trzao tolikom silom i žestinom, da su stražari posrtali i jedva ga održali. Predsjednik je išao u neposrednoj blizini Adamove glave i molio ga, da se stiša i pomiri sa sudbinom, no on ga nije ni čuo od svoje vike i zapomaganja. Iz njegova je glasa i njegovih riječi buktila i ključala pobuna, otpor i divlja borba za zadnji dah života. Urlikao je od bijesa i srdžbe kroz sve hodnike i preko cijeloga stubišta. Kada su ga donijeli na dvorište i uspravili na noge, on se je svom snagom bacio na zemlju i nastavio vikom.

Jedan je sudac opet ukratko proglasio osudu, istakao, da pomilovanje nije stiglo, a zatim ga predao krvniku, da ga umori. Adam je još uvijek s vulkanskom snagom sipao oko sebe psovke, kao topovske hitce. Kad mu se je krvnik približio, naglo je skočio na noge i pokušao, da natraške uteče, no tamo su ga dočekale ruke četvorice stražara. Ustuknuo je kao da je udario na usijano željezo i nenadano sa svom snagom udario krvnika nogom u trbuh, vičući bjesomučno:

— I ti ćeš, krvniče, poslije biti nevin — je li?!

Silom su ga dovukli pod vješala i držali toliko, da se nije mogao ni ganuti. Dok je krvnikov pomoćnik pripremao konop, nastao je tajac. Adam se ogleda oko sebe kao da se budi iz teškoga, strahovitoga sna, baci bolan pogled prema sucima i zavapi tako bolno, da su se svima prisutnima orosile oči, zavapi, moleći i preklinjući:

— Kriv sam. — — Kriv sam. — — Ali smilujte se mojoj siročadi, smilujte se sebi — ne griješite duše — — —

— Pomilovanje je odbijeno — odgovori predsjednik slabim i nesigurnim glasom.

Pravdi je udovoljeno.

MILE BUDAK

DVIJE PJESME

NEBESKI BOG SE VRAĆA

Iznenadilo me jutros kada se vratilo nebo:
ubito snijegom, mrakom i žalošću,
pola godine, i više, počivalo je mrtvo.

Prosjaci su na ćošku ulica pružali ruku,
jadnici su vukli trgovima štapove i štake.
Sjene su noćne bježale u muku.
Nismo gledali na teške oblake.
Zvijezda je pala u gradske kloake.

Gdje je vječno nebo kroz to vrijeme bijede bilo?
Nije se svilo
ni nama u krilo:
gdje je bodro nebo bilo?

Kada se vratilo, nije svanulo jasno
niti planulo kao razdanjenje;
nebo je bilo kao sreća kasno
i nevidljivo za kućno kamenje.
Da smo zvjezdari s brda ili s krova,
nebo bi došlo kao radost nova
i ispisalo čudnovata slova
u protegnuti razgovor duhova.

Naše je nebo tromih siromaha
što pogruženi usred kužna praha
na tijesnom pasu ostaju bez daha.
Ne može u te ulice i sokake
da sine nebo i da sunce sađe.
Ovdje se radost vješa o odžake,
prsti su sreće svi masni od čađe.

Zaboravljeno nebo, u danu uskrsa,
kao oblak se tanki nagovijesti
u mome staklu što u prostor brza
i staro nebo ne sretoh na cesti.

SUNČANI PARK

Danas sokovi kipte pod korom stabala
što osjećaju polet kao sladostrasnu ljubav.
Ljubav je mrtva, čujem, ali ona živi u mezgru
i idealno se vješa za plemenite grane.

Biljke su odlučile da budu dostojne slave,
po danu se kite cvijetom, šarana i peludom,
i čekaju da dahnu i pahnu kada veče svane
— i da se razmahnu —
i otvaraju slavoluke povrh sanjarske glave.

Usred ovih bogolikih i živopisnih slika
zaokupit će me štivo botanika, tih molitvenika.
Rastu biljke i gordo osvajaju prostor:
od žara mirisa djecu će boljeti glava
i ona će noću sanjati o parku kao o raju.

O divna prirodo, ja sam te otkrio u maju,
a ni sanjati nisam mogao o tvom velebnom sjaju.
Ja osjećam da mi džbunovi lahorast poljubac daju,
i strepim, i nadražujem, i ljubim, sa živom šumom u zagrljaju.

TIN UJEVIĆ

SLIKARSTVO KOD SLOVENACA

Slikarstvo je za Slovence umjetnost kat'eksohen; ako se o njoj govori, misli se u prvom redu na slikarstvo. Premda su i ostale umjetničke struke kod Slovenaca prilično razvijene i pružaju iz prošlosti i iz sadašnjosti važnih dokumenata, ipak u nijednoj nije toliko progovorila slovenska narodna duša kao baš u slikarstvu.

Historija slikarstva u Sloveniji počinje s grupom rukopisa urešenih minijaturama. Ovi su rukopisi postali u cistercitskom samostanu Stična u drugoj polovini 12. vijeka. Karakteristična je za njihov ures ornamentika od tipične kasnoromanske lozice s još nerazvijenim lišćima u vezi sa životinjama ili čovječjim figurama. Ova je ornamentika došla u Stičnu zajedno s važnom pisaćom školom preko matičnog samostana Rain kod Graza, te pripada općenito salzburškoj pisaćoj i uresnoj školi.

Jedan od najbogatije urešenih rukopisa kasnijeg doba je Augustinus iz samostana Bistra. Dovršen je g. 1347., te premda pokazuje već suvremene, osobito francuske motive, on je u svojoj figuralnoj ornamentici još potpuno zavisan od romanskih uzora. Ovu konservativnu zavisnost od romanskih uzora opažamo također još u jednom od najstarijih dosada poznatih slovenskih spomenika stijenskog slikarstva, na freskama starijeg sloja u lađi crkve na Vrzdencu iz poč. 14. st. Ali, usprkos ovog konservatizma u tipovima lica i shematičkoj izradi površine, ovaj je slikarski rad ipak već toliko suvremen, da ga bez oklijevanja možemo pribrojiti ranoj gotici. Označava ga u stilističkom pogledu shematičnost gestikulacije figura, u kompoziciji podčinjenost apstraktnoj simetričkoj shemi, u kojoj i shematika gestikulacija, frontalnost ili profilnost figura i nerealistička podjela crvene, zelene i žute boje dolaze do potpunog i logičkog izražaja. U izradi pak sve je izraženo u plohama ocrta skoro brez unutarnjih detalja i samo u licima nalazi se shematizirani pokušaj modelacije. Po svojoj umjetničkoj snazi važniji su ostaci fresaka iz vremena oko g. 1270. u minoritskoj crkvi u Ptuju. Stilistički oni pripadaju blizini u historiji umjetnosti mnogo uvaženih slika zapadne empore stolne crkve u Gurku u Koruškoj. Glava Krista Kralja i glava sv. Franje Asiškog pružaju još i danas jak estetski užitak.

Ovaj slikarski ciklus zaključuje kod Slovenaca romansko doba i uvađa periodu gotike, koja obuhvaća cijelo četrnaesto, petnaesto i prvu polovicu šesnaestoga vijeka. Ovo je doba prvog rascvata slovenskog slikarstva, i to u domeni stijenskog slikarstva. Poslijeratna istraživanja konservatorskog ureda u Ljubljani otkrila su toliko novog materijala, da danas raspolažemo već za cijelo ovo vrijeme s neprekidnom vrstom spomenika, koji nam izvrsno dokumentiraju kako stilistički razvoj tako

i tehničku stranu ove dobro disciplinirane kulture unutrašnjeg dekoriranja. U tehničkom pogledu doba se ranije gotike razlikuje od doba kasnije gotike, te se granica među njima nalazi u slovenskom materijalu od prilike kod godine 1370. Starije vrijeme slika na nakvašen zid, kako je to karakteristično za srednju i zapadnu Evropu do postanka prave fresko-tehnike. Ova dolazi u Sloveniju iz Italije, ali, kako možemo dosada prosuditi, ne direktnim putem, nego preko Francuske i srednje Evrope. Ova solidna tehnika značajna je za cijelu gotsku slikarsku umjetnost te ostaje na visini pače i kod majstora Jerneja iz Loke, s kojim se gotsko slikarstvo u Sloveniji u sredini 16. vijeka u estetskoj nemoći svršava.

Doba rane gotike obuhvaća vrijeme tradicionalne zapadnoevropske tehnike kako ju je pismeno fiksirao Theophilus u svojoj Schedula diversarum artium, a u stilskom pogledu odgovara crtačkome stilu rane gotike. Iza Vrzdenca najstariji je spomenik tog stila stariji sloj fresaka u Vitanju, kako to pokazuje slika sv. Krištofa, u osjećaju vrlo dobro pogođena Majka Božja ispod križa ili po svojoj kretnji elegantna i izrazita sv. Margita. Ovome stilu pripadaju također uskrs Kristov u opatijskoj crkvi u Celju, prvobitne slike u apsidi crkve u Turnišču i slike nekadašnje fasade u istočnom hodniku samostanskog dvora dominikanskog samostana u Ptuju, gdje se sada nalazi muzej.

U drugoj se polovici 14. vijeka javlja zajedno s pravom freskotehnikom ovim istim putem, preko srednje Evrope, također i nov, na elementima giotteskne i sienske umjetnosti osnovani stil. S njime se uvađa u slovensku umjetnost problem realističke prostorije, konsekventne modelacije, izražaja, kretnje i grupacije, koji tvori odsad osnovni problem slikarskih težnja gotskog slikarstva do onog momenta na kraju 15. stolj., kad njegov sistem počinje da se prilagođuje novom sistemu koji prodire iz Italije, sistemu takozvane renesanse.

Prva faza ovog razvitka obuhvaća u Sloveniji kraj 14. i cijelu polovicu 15. vijeka. Premda su odmah iz početka primljene sve oznake ovog plastičkog stila, ipak je još cijeli ovaj period, u koliko se tiče izražaja lica i kretanja, idealističan, više tipičan nego individualističan, a osobito nikada drastički realističan. Poređaj nabora odjeće bogat je, često pače vrlo bujan, ali ipak prije svega elegantan i lijep. Veza pojedinih faza tog stila u Sloveniji sa susjednim zemljama u nekim je slučajevima direktno dokazana, tako na pr. u najzadnjem sloju u prezbiteriju u Turnišču iz g. 1383., gdje je stilsko i tipološko srodstvo s minijaturama t. zv. Wenzelsbibel u Beču toliko, da smijemo zaključiti na češki školovane majstore, ili u najljepšem urešenom slovenskome rukopisu

Moraliama sv. Gregorija u Kranju, iz g. 1410., gdje je stilističko srodstvo s češkom minijaturnom školom evidentno. U trećem slučaju, u radu majstora i ljubljanskog građanina Johannesa, koji je sin i đak svog oca slikara Friderika, građanina u Beljaku u Koruškoj, nalazimo dalje dokaz, da je najvažniji kranjski majstor tog stila u sredini 15. stolj. svoju umjetnost donio iz Koruške. Za cijelo gotsko doba, osim za neke freske na mletačkoj granici, nije uspjelo konstatirati direktan utjecaj talijanskog slikarstva. Spomenici ovog drugog gotskog stila jesu freske u Turnišču u Prekomurju iz g. 1383., 1389., freske Johannesa Aquile iz Radgone u Martijancima iz g. 1392., u Turnišču iz g. 1393. i u Veleméru u Madžarskoj, te vrlo interesantne freske u rotundi u Selu. Ova prekomurska grupa jedna je od najvažnijih i najbogatijih.

1. polovici 15. v. pripadaju u Kranjskoj gornji sloj u lađi u Vrzdencu, koji je sada u muzeju u Ljubljani, srodne freske u Gosteču, sv. Mohoru kod Doliča i na fasadi u Godeščama. Dalje dekorativno vrlo uspjele freske u crkvi sv. Janeza uz Bohinjsko jezero, prezbiterij crkve u Žerovnici, rad Janeza iz Ljubljane na Visokom (1443.), u Muljavi (1456.) i na Kamenom vrhu (1459.), freske njegove škole u Mengšu iz sredine XV. stolj. kao i freske kod sv. Petra na Vrhu iznad Želimlja. Signiran je pasion slikara Andreja iz Ostroga u Slovenjem Gradcu, a među najbolje spadaju freske u crkvi u Mačama iz g. 1467.

Ovdje na Mačama sretamo također prvi put novi kasnogotski stil, koji se razvio u Njemačkoj pod utjecajem holandskog slikarstva. Kako možemo baš u ovom slučaju ili također malko kasnije u prezbiteriju u Vrzdencu dokazati, novi su elementi došli u slovensku umjetnost preko grafičkih listova majstora E. S. U ovoj trećoj fazi razvitka gotskog slikarstva radi se o pojačanju plastičkog i realističkog elementa i o proširenju prostorije. Realistika se često pretjerava toliko da prelazi u drastičnost. U Mačama naš je majstor, koji je školovan potpuno u idealističkoj tradiciji prve polovice 15. stolj., upotrijebio novi stil još samo u bogato plastički drapiranim odjećama slika na vanjštini crkve. U daljem razvitku ova bujna draperija postaje sve bujnija i nezavisnija od kretanja tijela, na kome se pojavljuje, tako da se konačno pretvara u barokno bizarno ispremiješani sistem linija često direktno kaligrafskog karaktera.

U slikama crkve u Suhi kod Škofje Loke, koje su srodne onima u Avčama i u Prilesju u Goričkoj, ovaj se stil pojavljuje još u 1. polovini XV. stolj. prije svega u pretjerano realistički podvučenim potezima lica, u Bodeščama u kretnjama, a kod sv. Petra na Vrhu u ekspresivnoj kompoziciji cjelokupnog kompleksa tijela i njihova kretanja kod apostola.

U izražaju lica najviši je stepen postignut u slikama na Jezerskom i osobito u umjetnički jednim od najvažnijih i najzanimljivijih fresaka prezbiterija u crkvi sv. Urha na Križnoj gori.

Oko kraja 15. stolj. nastupa četvrta i zaključna faza gotskog stijenskog slikarstva u Sloveniji. Javlja se sve jači utjecaj talijanske renesanse. U jednom od najvećih i najznačajnijih slovenskih slikarskih ciklusa, u crkvi sv. Primoža kod Kamnika iz vremena oko 1520. taj je utjecaj već vrlo snažan, ali ipak još nije razrušio potpuno tradicionalne sheme. U par godina mlađem ciklu u crkvi Marja Gradec kod Laškoga pak nalazimo već, da je novi princip simetričke kompozicije u renesanskom smislu lijepoga tijela kao i njegova anatomskog studija već potpuno pobijedio. Ono što dolazi iza toga — to jest između svih starih majstora tako po zapisima kako i po mnoštvu sačuvanih djela najbolje dokumentovani slikar Andrej iz Loke, koji je radio u Gorenjskoj i Goričkoj — još je samo zanat, koji je interesantan kao odjek više od dvjestogodišnje tradicije, ali je osim solidne tehničke rutine izgubio pače već i prije često puta spasonosnu disciplinu dekoratera.

Da se je u sredini 16. vijeka najedamput prekinula solidna tradicija sredovječnog stijenskog slikanja u Sloveniji, tomu nije uzrok samo u činjenici, da, kako sve, tako i umjetnička ideja ili struja, ako je iscrpla sve svoje latentne mogućnosti, naravnim procesom umire, nego i u izmijenjenim ekonomskim i kulturnim prilikama Slovenije u 16. vijeku. Ne samo da je u sredini toga stoljeća pobijedila protestantska struja, koja nije imala interesa za razvitak umjetnosti koja je izvirala iz katoličkog mentaliteta, nego ju je i u svoje svrhe potpuno otklanjala, već su i prije pojedinci, pa i vođa protestanata Primož Trubar radili protiv nje. Trubar na pr. prigovara svome ocu, što je dao slikati crkvu u svom selu od nekog hrvatskog slikara. Po njegovu mišljenju bilo bi pametnije da je taj novac upotrijebio za koju gospodarsku svrhu.

Na području slikanih dasaka na t. zv. krilnim oltarima sačuvala su se iz Slovenije samo dva takva oltara. Stariji je oltar iz župne crkve u Ptuju sa slikama smrti Majke Božje, sv. Jerolima, sv. Marka i Krista na križu iz sredine 15. stolj. Danas se općenito tvrdi, da je taj lijepi oltar slikao salzburški slikar Konrad Laib. Drugi je, iz poč. 16. stolj., oltar iz Kranja. Nalazi se danas u Nacionalnoj galeriji u Beču i prikazuje Maslinovu goru, uskrs i legendu sv. Kancija i drugova. Ovaj se oltar danas smatra jednim od najvažnijih spomenika austrijskog gotskog slikarstva.

Slovensko stijensko slikarstvo gotskog doba pak nije cijelost samo kao produkat jednolikog historijskog razvitka ili kao posljedica solid-

J. M. Kremser-Schmidt
oltarna slika u Kranju (2. pol. XVIII. stolj.)

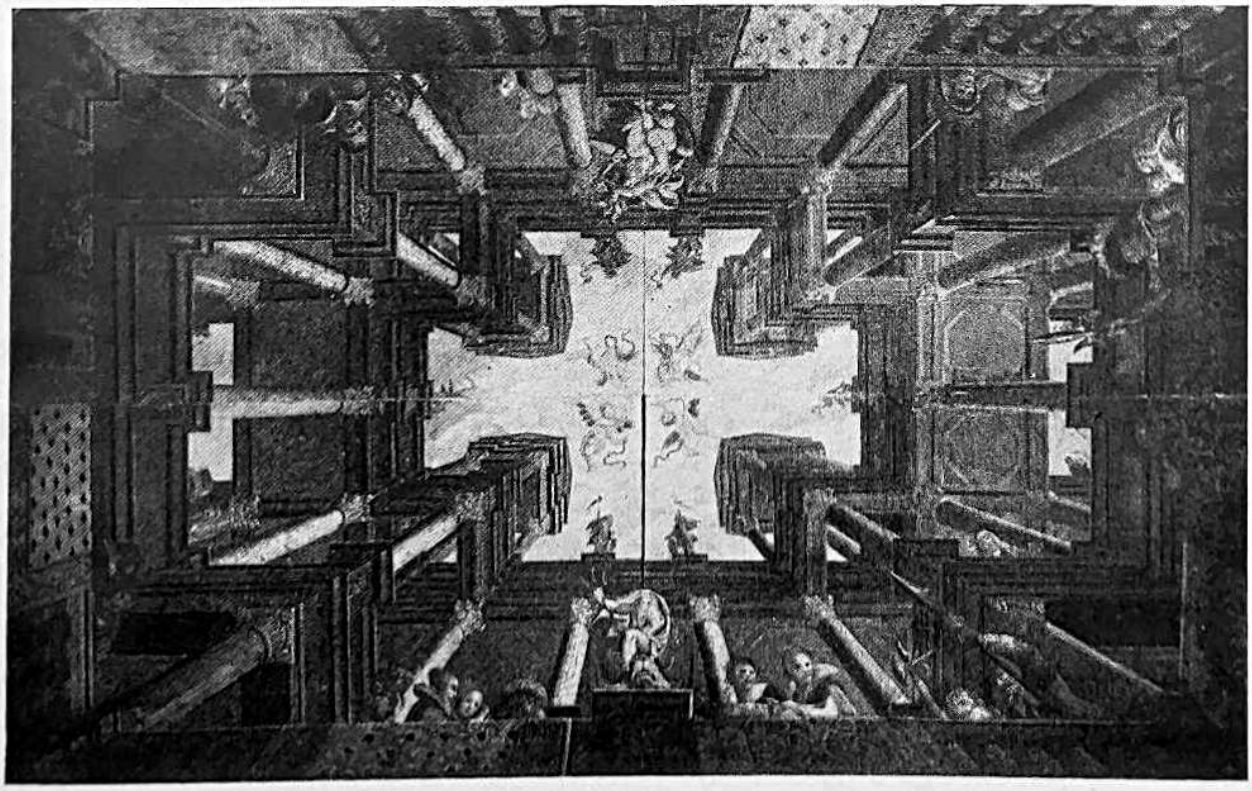

Celje, tavan u »staroj grofiji« iz poč. XVII. stolj.

nog uresnog zanata, koji je tehnički potpuno spreman pa i estetski toliko discipliniran, da tačno znade što ima da radi i kako da upotrijebi svoje elemente, nego je također posljedica točno određenog misaonog sistema. U prvom, uresnom pogledu svi se dekorativni motivi i elementi upotrebljavaju logički s obzirom na arhitekturu, i premda je bitni znak tih uresnih sistema potpuni horror vacui, ipak se u svakom primjerku ne podvlači samo konstruktivna funkcija dotičnog građevinskog elementa, nego se on često i simbolizira prema svojoj funkciji. U drugom pogledu, koji se tiče sadržaja ovih slikarija, opet možemo utvrditi da se radi o dobro promišljenom načinu koji određuje svakome ciklu i svakoj ikonografskoj koncepciji njezino mjesto kako to traži simbolsko značenje pojedinih dijelova zgrade. Po ovom dubljem smislu, prema kojemu su organizirani ciklusi pojedinih crkava, i po određenosti, prema kojoj se javlja isti motiv uvijek na određenom mjestu, uresni sistem gotskih crkvica, kako ga nalazimo u Sloveniji, podsjeća na uresni kánon crkava kako ga nalazimo fiksirana na pr. u Hermeneji — uputi za slikare crkava na svetoj gori Atosu.

Kánon slovenskih crkava je u osnovi ovaj: Na vanjštini ili unutarnjosti stijene glavnog ulaza u crkvu nalazi se i pokriva cijelu njezinu plohu velika slika strašnog suda, opomena onima koji ulaze, da se ovdje prije ulaza u posvećenu prostoriju treba riješiti grijeha, da treba da kao na strašnome sudu provede svaki kod sebe diobu zla od dobra. U prostoriji za vjernike nalaze se po stijenama slike odgojnog karaktera iz života svetaca, Majke božje ili Isusa, eventualno također i votivnog karaktera, a na cijeloj plohi sjeverne stijene, koja obično nema prozora, jedinstvena velika slika Svetih triju kralja, koja predstavlja oproštaj Sv. kraljeva s Irodom, njihov put iz Jerusalima u Betlehem i njihovo klanjanje Djevici s Isusom. Na luku, pod kojim se ulazi iz prostorije za vjernike u prezbiterij, nalaze se na unutarnjoj ili vanjskoj strani Kain i Abel koji prinose žrtvu, opomena dakle na prostoriju u kojoj se zbiva novozavjetna žrtva; onda blagovijest, koju na istom mjestu na ulazu prema žrtveniku na carskim vratima nalazimo i u pravoslavnim crkvama, ili strašni sud ili dvanaestgodišnji Isus u hramu prepirući se sa židovskim mudracima ili pak mudre i glupe djeve. Ovdje ili u luku samom nalazi se često sv. Đuro u borbi sa aždajom, kao simbol pobjede nad zlom, opomena da moraš čistom dušom preko praga u prostoriju mističke žrtve, ili Isus kao simbolička žrtva, koje krv se sabire u kaležu, ili pak Jesejeva loza. Na stijenama prezbiterija nalaze se na prvim mjestima apostoli, svetac dotične crkve i drugi važni sveci, koji kao učitelji i uzori spremaju čovječanstvo na

put k nebu. Cijeli svod prezbiterija pokriva slika neba sa Spasiteljem i evanđelistima u sredini, takozvana majestas Domini. Prema gestikulaciji on je predstavljen ili kao sudac strašnog suda ili kao vladalac, dakle kao sudac — salvator mundi ili kao rex gloriae — pantokrator. Oko njega razvrstani su anđeli s alatima njegove muke, ako je mišljen kao sudac, ili s tekstovima koji ga slave, ako je mišljen kao kralj u nebeskoj slavi. Prema kraju gotike ovi svodovi bivaju sve bogatiji figurama te po bogatstvu boja vijenac anđela često podsjeća na bogatstvo boja paunova repa (na pr. crkva u Suhi kod Škofje Loke ili crkva na Križnoj Gori kod Stare Loke).

Kako vidimo, program ikonografske sadržine slika ovih crkava u bivstvu je isti kao kod portala velikih gotskih katedrala, i kao takav dokumenat je sistema općenite religiozne kulture srednjeg vijeka. Tim razumljivije postaje sada, da se je s općenitim rušenjem ove kulture u 16. stolj. pod utjecajem humanističkog i renesanskog racionalizma i realizma morao razrušiti i njezin umjetnički lik, kojega reprezentiraju u popularnom obliku baš ove slikarije.

(O novijem slikarstvu drugi put)

DR. FR. STELÈ

DVIJE PJESME

SAMILOST

Sinoć sam dugo gradom luto:
Tražio ženu
I čvrsto stisko zadnji novac u džepu
Za ljubav njenu.

Snježne su zvijezde oko mene plesale
Ali pogleda moga nisu
Uza se privezale.

U jednoj se veži prosjak stisno
I bogzna po koji put
Ponavljao svoju molbu promuklim glasom
I korake ljudi
Smatrao svojim spasom.

Mnogi su kraj njega žurno prošli ...
I ja sam isto prošo — glave oborene!
(Nisam znao, da su njegove oči ugašene.)

PAJO BUDAK

RUČAK

Svakog se dana namjesti stol,
pored tanjura postave se čaše,
zatim se donesu raznovrsna jela
i napune vinom poredane flaše.

Debele ruke posižu za hranom,
čuje se cilik porculanskog suda,
onda se jelo izmijeni sa pićem
i potom se voće sa duhanom nuda.

Lepršе riječi začete u jelu,
mirišu na šniclu i kuhano voće,
ne poznaju boju odvažnu i smjelu,
one su izraz trbušne punoće.

Šije se znoje. Drijemež sklapa oči.
Stišava se jezik ostajuć bez moći;
ne može se više ni jesti, ni piti.
Svršio je ručak. Želuci su siti.

OLINKO DELORKO

BOTIĆEVA »BIJEDNA MARA« I NJEZIN TALIJANSKI UZOR

I.

U svojoj monografiji o Luki Botiću, koju je izdala »Matica Hrvatska«, spominje Kerubin Šegvić nekoje sličnosti, i mišljenja je da nisu slučajne, između Botićeve »Bijedne Mare« i istovrsne novele »Ildegonde« talijanskoga pjesnika Grossija. Na Šegvićeve navode osvrnuo se u osmom broju lanjske »Hrvatske Revije« njegov kritičar A. B. tvrdeći, da Šegvić nabrojene zavisnosti između hrvatskoga i talijanskoga djela nije osnažio dokazima, i donekle mu spočitava što potcjenjuje Botićevu književnost i samoniklost njegova rada.

Mene su i pisac monografije sa svojim sumarnim navodima i kritičar sa svojim konkretnim prigovorima ponukali, da u potanje razrađenoj poredbi jedne novele s drugom izvedem spornu stvar na čistac, a time se riješim i jedne svoje davne dvoumice: I ja sam, da pravo kažem, još za prvog čitanja Grossija i Botića u zgodama »Bijedne Mare« zamjećivao nekoje prizvuke bijedne Ildegonde. Stoga mi se čini, da nije posao puke znatiželjnosti, ako preispitam te svoje i tuđe dojmove i konačno utvrdim, da li je tomu doimanju izvor u podudaranju nastalu pukim slučajem, ili je to podudaranje posljedica utjecaja stranog djela na našeg pjesnika.

Međutim, prije zahvata u samo pitanje, otvaram jednu zagradu: Pronašli se ti utjecaji u većoj ili manjoj mjeri, bili oni sporedni kao netražene reminiscencije, ili izravni i svijesni, bilo bi neispravno kada ih ne bih razmotrio u daleko širem okviru od onoga koji zatvara dvije osamljene pripovijesti. Taj širi okvir evropskog je opsega: to je književna škola, razdoblje posebnog smjera i ukusa u evropskoj književnosti, pjesnička moda XIX. stoljeća. Hrvat Botić je romantik, kako je romantik i Talijanac Grossi, kako su romantici i Englez Byron i Rusi Puškin i Ljermontov, da ne spominjem ostalih i naših i tuđih romantika. Sve glavne oznake romantizma zrcale se u njihovim djelima. Jedni su vođe, drugi epigoni; jedni stvaraju smjer i duh, drugi ga nasljeđuju. To je šira, općenitija zavisnost između pojedinih djela i pojedinih pjesnika, između jedne književnosti i druge. Takva zavisnost sama po sebi nije još na uštrb izvornosti pojedinca. Ona je u odabiranju istovrsne književne građe, u gajenju književne vrste, radije ove nego li one; u duhu vremena koji ne poznaje etnografskih granica i koji nameće posebne društveno-političke, pa i književno-umjetničke ideale svojim suvremenicima. Ona je u kulturi pisca, u njegovu odgoju, stečenu na tuđim djelima. Sve to skupa ili pojedince još ne priječi da pjesnik ili umjetnik

Freska u crkvi sv. Ulriha na Križnoj gori kod Stare Loke (poč. XVI. st.)

Konrad Laib, sv. Jeronim na oltaru u Ptuju (oko 1450)

samoniklo stvara, ne sputava ga da ropski samo nasljeduje, ne nagoni ga da bude samo plagijator.

Luka Botić niti ropski imitira, niti ima namjeru da plagira: on stvara u duhu suvremenog romantizma, koji mu je dao literarni predodgoj i posebni smjer. Samo toliko držim da je rekao i Šegvić o njemu spominjući nekoje dodire između Splićanke Mare i Talijanke Ildegonde.

Nedvojbeno je da je naš pjesnik učeći srednju školu upoznao djela talijanskih romantika. Srednja škola u Splitu bila je u ono doba još talijanska. Pored klasičnih jezika učila se u prvom redu talijanska književnost, a s njome i t. zv. gramatika i retorika kao glavni predmet. Srednjoškolska naobrazba bijaše dakle pretežno literarna, a crpla se na čitanju najboljih i u ono doba najuvaženijih djela. Tada se velika važnost podavala formi i stilu, a jedna od glavnih svrha učenju bijaše da đak postane vješt na peru i vješt na besjedi. Sastavci su rasli do malenih rasprava, a teme im bijahu često vrlo zvučne i nadute.

Da je to ovdje od kakve potrebe, ne bi bilo baš teško nabrojiti sva ona štiva, školska i privatna, na kojima se odgajao srednjoškolac Botić. Bili su tu zastupani najpoznatiji talijanski pisci, stariji i noviji, a od najnovijih, sudeći već po njegovim pjesmama, talijanski romantici. Našega je tu bilo malo ili ništa, a ono što se nalazilo, gajilo se više ex privata diligentia. Pisci iz drugih literatura mogli su se čitati također preko talijanske, u prijevodima. U kritici, pouci i estetici čitao se kao domorodac najviše Dalmatinac Tommaseo. Pored živih, Manzonija i drugih njegovih sljedbenika, bili su u ono doba ljubimci omladine pjesnici Bartolomeo Sestini (1792.—1825.), Giovanni Prati (1815.—1884.) i Tommaso Grossi (1791.—1853.), sva tri voljena radi svojih poetskih novela. To je bila i vrlo omiljela lirsko-epska vrsta romantika, na glasu još od Byrona. Predmet joj se uzimao iz historije, ponajviše iz ljetopisne građe, a obrađivao se katkada i kakav senzacionalniji suvremeni događaj. Ona je zapravo bila derivat historičkog romana.

Sestini se bio pročuo sa svoje novele »Pia de' Tolomei«. U njoj je obrađena jedna epizoda iz Danteova »Purgatorija«:

Nello, gospodar mjesta Pietre, zatvara svoju ženu, na glasu ljepoticu, u svoju kulu usred toskanskih marema, ubitačnih baruština, jer mu je tobože postala nevjerna. Videći da će poginuti od jada i stradanja Pia dozivlje k sebi iz obližnje šume starca pustinjaka i predaje mu u pohranu za svog muža vjenčani prsten kao zalog svoje ljubavi i vjernosti, a za majku uvojak svoje kose. Malo poslije dolazi u pustinjakovu kolibu vitez Nello, da se tu zakloni i odmori. Starac mu pripovijeda legendu o nevinoj košuti i lovcu koji je ubija, a onda mu odvraća, da je žena kažnjena radi svoje nevjere, u koju da ga je uputio njegov prijan Ghino. Kaznio je nju tako, pošto je najprije tražio sebi smrt na bojištu. Dok starac nastoji da na-

mjernika gane i da ga skloni na oproštenje, začuju izdaleka jecanje i zavijanje, i potrče tamo: nađu tu Ghina u rvanju s vukom. Nello ubija vuka, a Ghino izdišući od rana, koje mu je zadala zvijer, ispovijeda svoju prevaru i očituje Nellu da mu je žena nevina. I Nello i pustinjak požure se do kule, ali na putu susretnu sprovod s mrtvacem. Taj mrtvac je nesretna Nellova žena. Muž se nato zatvara sam u istu kulu, gdje ga za kratko skončava bol i grizodušje.

Daleko čuvenija i mnogo više čitana bijaše Pratijeva novela »Edmenegarda«. Pod tim imenom krila se Ildegarde Manin, sestra Danijela Manina, mletačkog političara i diktatora u ustanku Mletaka protiv Austrije. Edmenegarda je od prirode lakoumna i bezazleno lakovjerna žena. Zavedena od raskalašena i beznačajna zavodnika, ona ostavlja svoga dobrog i plemenitog supruga. Zavodnik je međutim brzo napušta. Kao pokajnica hoće da se vrati k mužu, ali je on odbije, našto se ona zatvara u samostan.

Od Grossija su tri novele. Sve tri su spjevane kao i Sestinijeva Pia u oktavi (ottava rima), metru talijanske epike čak od Boccacija, dok je Pratijeva novela spjevana u nevezanim jedanaestercima (verso sciolto). Prva po vremenu je La fuggitiva (bjegunica). Djevojka je to koja dotle ljubi jednog talijanskog časnika da ga slijedi u Rusiju, u Napoleonovoj vojsci, kao tobožnji sluga svoga brata, također časnika. Brat i dragi pogibaju u bitci kod Moskve, a djevojka je vraćena svojoj majci da joj priča ratne strahote i svoje tužne doživljaje. Druga je novela Ildegonda: ta djevojka ljubi protiv očeve volje i osnove, pa mora u samostan, u kojem i umire od jada i čemera. Treća, Ulrico e Lida, u formi epizode iz rata među Milanom i Komom iz XII. stoljeća, prikazuje nesretnu ljubav dvoje dragih, nesretnih poglavito zato što pripadaju dvjema protivnim strankama.

Književni predodgoj što ga je Botić sticao čitanjem ovih i ovakvih pjesničkih proizvoda mogao bi možda najbolje objasniti, zašto se on dao na gajenje te lirsko-epske vrste, dakle u suštini na epiku, ma da je po prirodi svojoj bio i ostao isključivo lirski talenat. Nešto kasnije, za same periode njegova stvaranja, zacijelo je doprinijela tomu izboru i naša narodna poezija. Kad je pjesnik zašao u narod, ona je bila druga, mnogo bliža i srodnija učiteljica njegove muze primorkinje. U tome je i njegova glavna slava i zasluga što nije podlegao utjecajima tuđe kulture, ma da se je njome koristio; što je kao samouk proučavajući narodni život, jezik i blago narodno, nedostatke svoga prvog odgoja u narodnom pravcu dopunio u tolikoj mjeri, da kod njega ne nalazimo vidljivijih tragova tuđe učenosti: nigdje ništa što bi nam jače odavalo da je on ipak na tuđem jeziku prošao škole. Prema tomu, ako bi tko ispostavljao kakvu paralelu između njegovih pripovijesti i tali-

janskih novela u stihu, ne bi za nju našao oslona u njegovoj formi, u načinu njegova prikazivanja, u pjesničkim ukrasima, i sl. On uistinu kod svega, po ruhu i duhu, nasljeduje nekog drugoga, ali je taj drugi — narodna pjesma. Veze i dodiri između njega i talijanskih pjesnika mogu se tražiti i naći u vrsti ili kakvoći pjesničkog tkiva, u situacijama njegovih junaka, u naivnoj idealnosti i onoj čuvstvenoj osjećajnosti kojoj su davali maha ondašnji romantici, i koju je tražila njihova publika: u ljubavi za prostonarodno, za tradiciju i običaje i vjerovanja naroda, za njegovu prošlost i slobodu, koju mu je trebalo i perom izvojštiti. Sve su to bitna obilježja i pokretne sile ne samo talijanskoga nego i evropskog romantizma, koji u Splićaninu Botiću ima svog sljedbenika i pionira na njegovu domaćem tlu. Samo u vidu tih sila i pregnuća objašnjuju se i njegove pjesme.

U tome i po tome naći je prve paralelne veze i između Grossijeve Ildegonde i Botićeve Mare. Prva je uzdignuta do pjesničke vizije iz ljetopisne građe Milana, a iz poznijeg razdoblja križarskih vojna; druga iz takve građe Botićeva Splita, a iz vremena naše borbe s Osmanlijama. Ildegondin pjesnik po vremenu svog rođenja i pisanja preteča je Botićev. Njegova Ildegonda — ponavljamo — omiljelo je štivo Botića srednjoškolca. Nije čudo što se i njemu toliko usjekla u mladenačko srce da je u odrasloj dobi, pjevajući Marine zgode, predočivao Ildegondine, to lakše što su bile toliko slične. Uporedimo li nešto opširniji sadržaj jedne i druge novele, moći ćemo osvijetliti taj njihov snošaj i primjerima utvrditi mjeru tih reminiscencija kod Botića.

II.

Grossijeva »Ildegonda« dijeli se u četiri dijela (parti), a obrađuje ovaj sadržaj:

(Prvi dio). Lombardska liga u borbi je s Fridrikom II., Barbarosinim nećakom i nasljednikom njegovih političkih osnova u Italiji. Na čelu je ligi grad Milan, a papa mu je potajni saveznik. Milanski poklisar u Rimu, markiz Rolando Gualderano, sa svojim sinom Rogjerom radi oko učvršćenja toga saveza. Gualderani se pored svoje političke misije sprijatelje i s rimskim kontom Ermenegjildom Falsabigliom, bogatašem i mogućnikom, udovcem s jedinicom kćerkom, i uglave s njim ženidbeni ugovor: Markiz Rolando dat će kontu svoju jedinicu Ildegondu za ženu, a kontovom jedinicom oženit će se markizov sin Rogjero, i uz ženu dobit će još i njenu bogatu prćiju, ostavštinu njezine pokojne majke.

Izvršavanje ugovora nailazi međutim na ozbiljne zapreke: Mlada kontesa ne voli Rogjera. Uz negodovanje dvaju Gualderana ona postizava od oca da joj odgodi udaju, dok se sam ne oženi s Ildegondom. Vrativši se po izvršenoj misiji u Milan otac i brat odmah će da spremaju svadbu i da djevojku vode u Rim; ali tu neočekivano izbija i druga, još teža smetnja: Ildegonda zaklinje oca da je radije ostavi

neudatu. I otac i sin hoće da pobjesne od srdžbe: izmaknut će im bogatstvo, zajamčeno ugovorom, a s njime i uvećanje porodičnog ugleda. Ma da je Ildegonda u svemu dobro odgojena i tankoćutna cura, mezimče svoje majke, sve njihove prijetnje ne mogu je slomiti; čak ni majka, koja je u suzama nagovara na posluh ocu, i kojoj je donekle poznat uzrok kćerkina otpora: Zavoljela je imućna pučanina, lijepog i junačkog Rizzarda Mazzafiore, vazda prvog u junačkim igrama. Za očeve i bratove odsutnosti, kada po majčinu naputku nije prisustvovala nedjeljnim turnirima, gledala je momka s prozora svoje palače, u povorci gradske straže za mimohoda. Njegov prvi pozdrav s ulice bijaše odgovor na njezinu samoniklu ljubav i uvod u njihova ljubavna sporazumijevanja. Rizzardo bi zalazio obnoć kroz otprta vrata u baštu markizove palače, a Ildegonda bi njega iščekivala na balkonu. Očev povratak prekida te domjenke, a strašan izbor koji joj nakon prvih nagovora postavi: da će poći za rimskoga konta, ili će u samostan za koludricu, — baca djevojku u očaj.

I ne sluteći što se to kod Gualderanovih događa, Rizzardo svake naredne noći zalazi u baštu, iščekuje dragu, doziva je ugovorenim znacima; ali drage nema. Napokon jedne noći Ildegonda izlazi na balkon: u crnini, sa spuštenim kosama i rasplakana, priča mu svoj zao udes i naviješta svoju skoru smrt. Rizzardo je tješi. Predlaže joj bijeg iz očeve kuće: On će se uspeti na balkon, pomoći će joj da siđe, povest će je u crkvu na vjenčanje. Ako ne pristaje da s njim živi u istom gradu, pobjeći će u drugu zemlju, a odatle krenut će oboje s Fridrikovom vojskom na križarsku vojnu. Velika ljubav prema majci i strah od bruke i pokore pred svijetom ne dopuštaju Ildegondi da prihvati bilo jedan bilo drugi prijedlog. Majci bi puklo srce od tuge, pa će ona radije u smrt prva nego da nju ostavi. Rizzardo je tješi nadom u kakav sretan preokret, po kom će se ublažiti rasrđeni otac. Ildegonda nasuprot predviđa sve zlo i naopako, smatra taj njihov sastanak posljednjim, i hoće da se rastane uz obećanje da će s onoga svijeta dolaziti k njemu, umre li prva, a isto tako i on k njoj, umre li prije. Za bajanja i pričanja ona je još kao dijete slušala od svojih drugarica da dvoje dragih, polože li o tome jedno drugome svečano obećanje, ne rastavlja smrt: da umrla žena pohađa živa muža, i obratno. Rizzardu ta pripovijest miriše po bajci, ali da bi utješio dragu, polaže zavjet. Ildegonda uspravljena na balkonu i obasjana prvim tracima zore izgovara tajanstvene riječi; Rizzardo ih ponavlja. Obećanje je položeno, i oni tužni i uzbuđeni hoće da se rastanu, kad odjednom ispada iz busije Ildegondin brat Rogjero i golim mačem nasrće na Rizzarda. Rizzardo vješto izmiče na ulicu. Rogjero za njim srlja u potjeru. Skamenjena na balkonu osluškuje Ildegonda: Nakon kratke stanke odjekuje s ulice zveka mačeva, kao od udaranja po oklopu, zatim štropot, zatim tutanj od pada, pa bolno jaukanje i brzanje koračaja u bijegu. Ildegonda pada onesviješćena. Za koji čas, prolaznici i služinčad unose u palaču teško ranjenog Rogjera. Stari Rolando pobjesni: Hoće da zakolje kćerku dok je još onesviještena i u krevetu, ali ga u tome sprečavaju žena i ukućani. Kada ne može drugo, proklinje je i zapovijeda neka je istog dana otpreme zauvijek u Glavni Manastir nedaleko od njihove palače, tamo gdje je pred nekoliko dana umrla jedna Ildegondina strina, koju je djevojka toliko voljela.

(Drugi dio). Glas o dvostrukoj nezgodi Gualderanovih dopre do Rima i ponuka konta Falsabigliu da razriješi ženidbeni ugovor. Nato mladi Gualderano uskipi osvetom: protiv sestre zbog ometene bogate ženidbe; protiv Rizzarda zbog dopalih rana i pretrpliene sramote. Sestri će pošto poto spriječiti izlaz iz samostana, a njezin miraz uživat će sam kao zasluženu odmazdu. Rizzarda će ozloglasiti kao heretika,

a doba je za to neobično povoljno, kada i crkvena i svjetovna vlast goni i trijebi nesmiljeno patarene, katare i sve ostale krivovjerce. Za te svoje osnove nabrusi i oca podmećući mu svoju himbu, laž i potvoru kao golu istinu. Nešto kućni razdor, a nešto Ildegondina nesreća uskore smrt jadnici majci. Time je prekinuta i svaka veza ljubavi izmedu nesretne djevojke i njezina roda.

Kod svega toga Rogjerove spletke uspijevaju: Rizzardo je protiv svoje volje unovačen za križarsku vojnu, pa će krenuti u Sv. Zemlju s četom koju grad Milan šalje Fridriku. Ne mogući se oteti toj obvezi taj na silu križar smišlja kako da svoju dragu oslobodi iz samostana, i da je povede sa sobom kao supatnika i suborca. Za vedrih noći po mjesečini pjeva joj s gradskog bedema dirljivu baladu o danskom princu Svenu i burgundskoj kneginji Fiorini, koji su ljubeći se i boreći se skupa poginuli na prvoj križarskoj vojni pod Tankredom i Buljonom. Draga sluša pjesmu i prepoznaje pjevača. Domalo joj posrednik unosi i Rizzardovo pismo s osnovom o načinu njezina oslobođenja: Iz samostanske bašte vodi dug hodnik do ruševina starinskog cirkusa. Ona će po mrkloj noći, preodjevena u bojnu odoru, doći na ulaz hodnika, tu će naći Rizzarda, i s njim će izaći na slobodu.

Prvi dio osnove uspijeva lako: vitez pod oklopom i s mačem u ruci protiskuje se podzemnom šupljinom, prima djevojku na ulazu, i vodi je sa sobom do samog izlaza. Hoće na slobodu, ali ga tu zadržava oružana četa. S njom se Rizzardo junački bije: prodro bi, ali ga brojčana nadmoć potiskuje natrag prema samom ulazu. Izašao bi s djevojkom u baštu, ali su i tu oružnici! Tu nova krvoprolića i nova junaštva, dok junak nije svladan i u okovima predat vlastima da mu sude. Ildegonda, izranjena i tjelesno i duševno, vraćena je u samostan. Ljubavnici su bili uhvaćeni u zamku izdajom Rizzardova posrednika, koga je podmitio Rogjero po sporazumu s opaticom.

Rogjerova paklena osnova potpuno je ostvarena: Rizzardo je optužen zbog razbojstva, krivovjerstva i svetogrđa, i osuđen na smrt na lomači. Ildegondu će mučenje i bičevanje, post, kostrijet i zatvor prisiliti da primi koludrički red i da položi zavjet. Opatica ulaže već u tu svrhu sve svoje sposobnosti. Pošto joj sve upornija nagovaranja nisu pomogla, upotrebljava lukavstvo: Javlja Ildegondi da je Rizzardo doduše na smrt osuden, ali da ne će biti pogubljen, ako ona položi koludrički zavjet. Pod pritiskom neizrecivih patnja djevojka je sklona da povjeruje starešici: Šta više, rađa joj se crna sumnja da je njezin dragi možda kriv, da je već odbačen od Boga i od ljudi. Ona je tako spremna da na obredna pitanja odgovori: da. Iz podrumskog zatvora izvedena je u ćeliju. Tu se u molitvi i pokori sprema za sutrašnju koludričku svadbu. Dvoumica je još uvijek grize; ali ne može da ne osjeća zadovoljstvo što će žrtvom svoga života osloboditi od prijeke smrti onoga koga uza sve sumnje ne prestaje da ljubi. I dok se tako moli i plače, odjednom je prekida brecanje smrtnog zvona s gradskoga tornja. Neka crna slutnja obavija joj se kao guja oko izranjenog srca: Taj kobni udes prati njezina Rizzarda na stratište!

(Treći dio). Dušni je dan. Ujutro ima da se izvrši ređenje novice Ildegonde. Rano još prije svanuća, na prve kucaje zvona dumne ostavljaju svoje ćelije, i svaka sa žiškom u ruci hrli kroz mrke hodnike u samostansku crkvu na službu božju. Među njima nema još Ildegonde: Sva izmučena i isplakana, usnuvši pred zoru, ona upravo sniva da umire pomirena s Bogom, na krevetu, među propelom i blagoslovljenom svijećom. Trgnuvši se od sna na kucanje zvona ne može da se otme navali crnih misli: I očevo prokletstvo, i Rizzardova ljubav, i sumnja da je možda i na ovom i na drugom svijetu već osuđen kao krivac, i ta njezina ljubav koja se protivu

volje pretvara u čežnju da se s njime sjedini pa bilo to i u paklu, sve to skupa grozno muči njezino srce. Samo uspomena na pokojnu majku melem je tolikim njezinim ranama, i ona je vruće moli i doziva da je oslobodi od okrutnih mučitelja i sve užasnijih muka. Napokon se trgne na tužno pjevanje koje dopire iz crkve, i pohita u podzemno svetište, među zidove išarane mrtvačkim glavama. Tu se već mole pobožne dumne klečeći na pločniku od nadgrobnih ploča, pod kojima su sahranjene njihove pokojne drugarice. Poredane su s jedne i s druge strane, a u sredini, na crnoj stolici, sjedi osamljena mrka opatica. Daleko u dnu diže se oltar. Ildegonda tu negdje pada na koljena: I ona bi da se moli za sve mrtve, ali je pomisao na Rizzarda baca u nova snatrenja. Ne čuje više ni orgulja ni pjevanja; ne zamjećuje da je već svršila misa, i da su sve dumne otišle iz crkve. Ona bi tu dugo ostala sama snatreći, da se Idelbene nije vratila po nju. Mlada je to nasilu koludrica, njezina jedina vjerna drúga i supatnica. Nježno je diže s pločnika i slatko je kara Idelbene: Zašto je jučer dala obećanje opatici! Zašto je lukavoj lakovjerno povjerovala? Sve su to njezine nečasne spletke i varke. Neka se ne da na lijepak! Neka ne položi zavjet! — Dvije se drugarice rastaju oprezno pred ulazom u samostan. Ildegonda je već u svojoj ćeliji, u užasnoj duševnoj borbi. Doskora ulazi k njoj čitavo jato pobožno nasmijanih dumna saljećući je sa svih strana s punim rukama posla: Užurbano je opremaju i kite za današnji sveti čin kao mladu nevu pred vjenčanjem. Dive joj se vodeći je pred oltar, a njoj se već pamet prevrće. Ulazeći u crkvu ogleda se naokolo i u bulažnjenju pita pratilice, je li već stigao njezin vjerenik. Tu je od muškaraca samo svećenik koji odmah započinje sveti red. Na njegovo pitanje: — Ildegondo, obećaješ li Bogu svome siromaštvo, čistoću i posluh? — djevojka sva uplašena i u grčevima pada pred njim u nesvijest.

Nastaje uzbuna i zaprepaštenje među koludricama. Nekoje mrmošu, nekoje grde glasno, a nekoje se i groze pestima. Opatica u ljutini objavljuje da će se sveti čin ponoviti odmah sutradan. Pred osviještenom mučenicom, u ćeliji, ona se ipak suspreže: Mazi je i miluje kao skrbna majka, a dalju ulogu prepušta svećeniku. Sutradan, u podesno večernje doba, fratar propovjednik, stojeći nevidljiv iza oltara, riše dumnama grozomornim glasom strahote pakla i muke čistilišta. Iznosi i egsemplaran doživljaj: Obećao dragi dragoj da će joj, umre li prvi, doći u pohode. To se obećanje i izvršilo; ali kad je draga ugledala njegov duh, na mjestu se srušila mrtva.

Na te riječi Ildegondi se pričinja da se pod njom već miče nadgrobna ploča. I ta stravična propovijed, i sve ono što je jučer čula i doživjela, baca je u nova očajanja: Hoće li poslušati Idelbenu? Da povjeruje opatici? Ako je Rizzardo osuđen i pogubljen, zašto joj se ne prikazuje prema obećanju? Ako je osuđen, a jošte živ, može li ga ona spasiti polaganjem zavjeta? Dok je u tim mislima, i dok su ostale sestrice polijegale, dolazi k njoj opatica. Rastapajući se pred njom od milja nagovara je da ponovi zadato obećanje, da će pristati na zavjet. Djevojka krzma, a zatim tvrdokorno odbija, na što se starješica obara na nju goropadno: Ostat će nepopravljiva grješnica zauvijek u samostanu i neređena! Neka zna i to poslije svega: Njezin je Rizzardo već spaljen kao heretik! Djevojka se na tu vijest onesvješćuje, a opatica napušta ćeliju i ostavlja je samu.

Osvijestivši se Ildegonda ne razabire više, gdje se to nalazi: da li u paklu ili u čistilištu. Dovlači se jedva do malena stola, na kome tinja žižak, a do njega oveća knjiga. Tu sjeda na klupu, vadi iz njedara Rizzardov list s uvojkom njegove kose: Htjela bi da ih cjeliva, ali joj izmiču iz ruku kao proklete stvari. I zloglasno tuža-

kanje ćuka s obližnjih ruševina para joj uši. Da se otme užasu, posiže za knjigom. U njoj su stare crkvene kronike. Otvara je na slijepo i čita: Ispovjedio se grješnik na umoru. Ispovjednik mu daje odrješenje ne znajući da mu je ispovjeđeni prešutio jedan smrtni grijeh, a svećenikov pratilac, svet čovjek, stojeći podalje, vidi u taj tren strahovit prizor: Duga, mrtva ruka spustila se nad bolesnikov krevet, spopala umirućeg za grlo i udavila ga. Odmah zatim izbila do njega dva nečastiva, bacila se na krevet, ščepala grješnu dušu i ponijela je u pakao.

Užasnuta štivom Ildegonda baci od sebe knjigu i skoči kao pomahnitala. U odskoku obori žižak i utrne ga, prevrne klupu, sruši se i sama na tle i sva se izrani. Ležeći tu u vrućici i bez pomoći, gleda nova priviđenja: Sva je soba jedan plamen, a u plamenu gori osuđena duša. Iz usta joj visi rep grdne zmijurine i šiba je po obrazu, ogrezlu u krvuždini i žutoj pjeni. Zalud je grješnik poteže i izvlači: zmija sve jače bjesni i zviždi, nadimlje mu i proždire utrobu. Ta utvara zvekećući teškim okovima bliži se stolu, tu zastaje osovljena i pokazuje Ildegondi prstom na Rizzardov list. Ta utvara iščezava, a javlja se druga: Rizzardovo raskomadano tijelo sastavlja se i pretvara u nakazna demona. Ta strašila osvješćuju zamrlu djevojku, koja se daje u bijeg: Iz izbe kroz duge hodnike srlja kao da su za njom u potjeri: spotiče se, pada, diže se, udara o zapreke, i najzad kroz prozor baca se u dvorište. Gdje je pala, tu i ostaje cijelu noć na kiši i vjetru. U rano jutro ugleda je Idelbene idući s ostalim dumnama u crkvu, i udari u zapomaganje. Okupe se sve oko nje, a dođe i opatica. Za dizanja i prenašanja nesretna se djevojka osvijesti, istrgne im se nekako iz ruku i stane bježati: najprije dvorištem u svim smjerovima, a onda po samostanu plačući, urličući i proklinjući. Za njom se daju u potjeru koludrice slijedeći krvave tragove. Opatica je skamenjena; ne zna što bi: Najviše strepi na pomisao da bi pomahnitala djevojka mogla sama sebi oduzeti život. Poslije duga traženja nađu je u podrumu, zgrčenu u jednom sanduku. Jedva im uspijeva da joj vežu ruke na leđa, jer nemilo grize udarajući i rukama i nogama. Iskrvavljenu i izubijanu vuku je u samostansku ludnicu, a pri tom je od ljutine i zgražanja ruže, psuju i tuku. U ludnici ostaje Ildegonda okovana tri sedmice: negda plače, negda hihoće; čas proklinje, a čas pjeva Rizzardovu pjesmu o princu Svenu i kneginji Fiorini. Katkada vodi duge razgovore sa svojom pokojnom majkom pričajući joj potanko svoje muke i užase i vapeći za njezinim toplim krilom i okriljem. Jedno jedino srce tu u samostanu krvari za nju i guši se u suzama, ali samo kriomice: javno iskazana samilost prema nesretnici bio bi tu velik zločin. Srce je to vjerne i dobre Idelbene.

(Četvrti dio). Ildegonda je ispila do dna svoju gorku čašu, i Bog joj se smilovao. Opatica je već ublažila svoju srdžbu i dopustila Idelbeni da se sva posveti njezi izbezumljene prijateljice. U njezinu zagrljaju, na veliko čuđenje ostalih sestrica, vedri se pomračeni razum bolesnice: ona već prepoznaje Idelbenu, pripovijeda joj o svojim prividenjima kao o doživljenoj zbilji; spominje svoje roditelje, sjeća se prve svoje mladosti koju je provela u njihovu krilu. U naknadu svega toga preostaje joj sada ljubav jedne prijateljice, i ona bi da se sita nje nagrli, ali su njezine ruke sputane kao u zločinca. Što je to skrivila teško? Zašto joj družica nije pomogla? Idelbene na sve to odgovara plačem, a po tom odstranjuje druge dumne, da bi je mogla milovati na samu i tješiti je slatkim razgovorom. Prva mirno prospavana noć preporađa bolesnicu, i ona je već posve vedra. Jedino je još smućuje na mahove uspomena na Rizzarda. Na Idelbenine molbe prenesena je u ćeliju, koja je ostala zatvorena otkad je sirota pobjegla iz nje. Tu je sve porazbacano; samo je stol još na nogama i na njemu ona zloguka knjiga o strašilima. Ali Ildegondi u ćeliji vrućica raste, pa

joj treći dan po njezinoj želji prilazi ispovjednik: Njemu povjerava svoje tajne, svoj najveći grijeh, ljubav prema heretiku koji je izgorio na lomači, prema osuđeniku koji je sada u paklenim mukama. Ona nema više nade u božju milost, a osim toga mori je i očevo prokletstvo. Svećenik je na to ljubezno kori i evanđeoski tješi. Upućen je on u svu tu tužnu povijest njezine ljubavi, jer je tješio i njezina Rizzarda na gubilištu, pa joj sada može kazati i to: da je bio nevin osuđen i dobar vjernik, pravednik i žrtva neprijateljskih spletaka. Od toga Rizzarda donosi joj i jednu poruku, da mu je mučenička smrt bila zaslađena nadom da će se otac svojoj kćeri smilovati, pošto je nestalo onoga koji je bio uzrokom markizova gnjeva. Pa i još jednu: Neka i ona sama nastoji da ublaži oca, neka oprosti svom bratu, kako mu je i on umirući oprostio. Zagovarat će pred Bogom njezin što skoriji dolazak s ovoga svijeta, da se što prije nađu na drugomu, združeni na vijeke.

Ispovjednikova otkrića usrećuju Ildegondu. Ona bi odmah da umre, ali je još mori očevo prokletstvo. Ispovjednik je svjetuje, neka se obrati ocu, i ona sabirući posljednje snage piše ocu pismo, i moli ga da joj oprosti i da je blagoslovi. Sam svećenik pobrza s pismom k naslovniku, od koga će za čas i odgovor donijeti.

U to međuvrijeme Ildegonda iskazuje Idelbeni svoje posljednje želje: Odjenut će je mrtvu i opremiti je sama svojim rukama. Ako je ne ponesu u obiteljsku grobnicu, neka je sahrane u crkvi Dušica, u kojoj je pokopana i njezina dobra strina. Rizzardovo pismo s ustriškom njegove kose, dvije najmilije njezine uspomene — a Idelbene ih je našla u ćeliji i pohranila — neka joj položi na njezine mrtve grudi. Neka joj za lijesom stupa, i neka prisustvuje njezinu ukopu. Kao svoj spomen predaje joj nabožni skapular, što joj ga je negda majka predala da ga za života nosi na sebi u čast Bogorodice.

Bolesnica se već bori sa smrću, a noć odmiče. K njoj u ćeliju zapljuskuju valovi neobične svjetlosti i zvuci svetog pjevanja, od koga ječe prostrani hodnici: Svećenik to nosi sv. Pričest; praćen je dugom povorkom koludrica, a svaka je s duplijerom u ruci. Nakon svetog obreda pričešćenica se oprašta sa svima: Moli ih da joj oproste i preporučuje se njihovim molitvama. Posebno to ponavlja opatici, koju zadržava, dok druge odlaze. Uto je stigao i žuđeni odgovor od oca. Ildegonda bi da ga sama čita, ali ne smaže toliko snage, pa joj ga čita svećenik. U svom odgovoru kaje se otac, moli od kćerke oproštenje, i daje joj svoje s blagoslovom. Umirućа plače od radosti, a s njom plaču i Idelbene i opatica. Iz smrtne omaglice još jednom je trgnu svećenikova molitva i brecanje zvona. Dan je upravo zabijelio, i ona zaželi da joj širom otvore kapke na prozoru, kako bi se za posljednji put nagledala neba i svjetlosti. Njezine posljednje riječi upravljene su Idelbeni: Kucnuo je toliko žuđeni čas, i ona umire sretna, upravo onako kako je željela moleći se Bogu na Dušni Dan. Prve zrake sunca na ishodu prodiru u ćeliju i obasjavaju zlatnom aureolom blijedo, izmučeno i zavazda smireno lice patnice Ildegonde.

III.

»Bijedna Mara«, historička pripovijest iz narodnog života u Dalmaciji iz druge polovice XVI. stoljeća, ima šest pjevanja:

(Prvo pjevanje). Pjesnik priča što je nekoč na svoje uši čuo u Konjskome: Slijepac i vođ vodaju se po Konjskome, pa starac pita, s čega je selo neveselo, bez pjesme i tambure, bez momaka i djevojaka u kolu. Tako je uistinu i bilo prvipiut kad

se tamo dotepao; ali su onda Turci bili istom pritisli raju. Kad je tamo svraćao po drugi put, Konjsko plivaše u mladenačkom veselju; a sada, ponovno, kao da je čitavo selo izumrlo. Vod na uzvrat pripovijeda djedu razgovor što ga je malo prije slušao s pendžera dizdarove kule, kada su mimo prolazili. Na pendžeru su stajala dizdareva djeca, blizanci Omer i Melka, pa je brat pitao sestru, zašto je nevesela, a ona mu ispovijedaše svoju ljubav spram Adela, mladog Turčina s Klisa, jedinca u majke. Brat je negda pred njom veličao Adelovu ljepotu i veselu ćud, a ona je slušajući brata zavoljela momka. Dok je Adel zalazio u Konjsko donoseći pjesmu i veselje, dotle je i Melka bila među djevojkama prva u igri i svakoj šali. Onda se također i Omer s drugima zalijetao do Klisa i pjesmom vabio djevojke na pendžere i na ljubavne razgovore. S noći bi dolazio, a do zore bio bi opet u Konjskome. Sada je sve za oboje tužno: Nema više Ade u Konjskome, nema više Omera na Klisu, pa ni Melki slatka nadanja.

Toliko je vođa ispričao slijepcu po svom boljem sluhu. Pjesnik će nam u nastavku iskazati ono što je dalje bilo: Kako se Turčin Adel zaljubio u splitsku kaurkinju i zaboravio na svoja negdašnja drugovanja. Glas o toj ljubavi išao je od usta do usta i dopro do pjesnikovih. Do čitatelja je, hoće li taj glas biti duga vijeka.

(Drugo pjevanje). Uranio Adel sa slugom Ibrahimom na splitski pazar goneći tovar trgovine. Među ovom je najviše gjulsije vodice. Zabrinuta majka opominje Adela, da joj se na putu čuva od hajduka, a u Splitu od kaurskih djevojaka, da ga ne opčine svojom na glasu ljepotom. Adel gotovo i ne hajući za opomene, potjerao naglo, a kad u osvit ugleda grad iz daleka, zapjeva od milinja željkujući da ga već jednom Turci zaposjednu: Svaki bi za sobe tu našao dosta plijena. On bi na svoj plijen posve zaboravio: pobrzao bi samo za jednom kaurkinjom.

Podalje za njima jezdio je konjački dizdar s družinom. Čuvši Adelovu pjesmu javi mu se do tri puta glasom iz pistolja. Ibrahim prepozna dizdara po pucnju, pa nuka svoga gospodara da ga pričekaju: Moćan je dizdar; može drugomu i odmoći i pomoći, a ima i tri junačka sina i krasoticu Melku. Ne sluša Adel slugu, nego još brže goni pred njim do vode u Solinu. Dok na vodi poji konja, dostiže ga dizdar, te umalo da s njim nije zapodjeo kavgu predbacujući mu što je udvaranjem zaludio njegovu Melku, a onda je prezreo. Momak se suspregne, ali mu ipak odvrati resko, da on ne će nametnice, da on nije zadao vjeru Melki nego Mari iz Splita, pa odjaši dalje ostavivši daleko za sobom i dizdara i svoga Ibrahima. U splitskom polju ugleda pokraj puta čudna neznanca: biljara pjesnika gdje izbire nekakvo bilje i pjeva ljubavnu pjesmicu, kakovu bi Adel mogao zapjevati svojoj Mari. Na Adelovo pitanje odvrati neznanac da je njegova pjesma iz srca, o drugomu i za drugoga, kako je i bilje što ga bere, za tuđe zdravlje. Vidi Adel da je taj biljar upućen u njegove ljubavne tajne, pa ga pita, je li mu Mara vjerna, a biljar to potvrđuje i Turčinu obećava svoju pomoć, nađe li se igda u nevolji.

Adel je već na splitskom pazaru. Zaokupljen mislima o Mari, već zaboravlja što mu se na putu desilo. Našao je svoje mjesto do drugih trgovaca. Tu je već i Ibrahim, i Turci s Poljana i dizdar iz Konjskoga. Svi ostali misle na što bolji pazar i na što veći dobitak osim Adela, upravo kao i onomad kada je, umjesto da dođe na pazar, projahao dva tri puta oko Vornićeve kuće, ugledao u bašti Maru sa sestrom joj Ivanicom, i slušao gdje govore što će koja kupiti, i da će Mara nabaviti gjulsije vodice. Tada se pojavio iz kuće stari Vornić, pa je Adel odmaglio na Klis zadovoljan što je i toliko vidio i čuo. Danas ljubopitno iščekuje, hoće li Mara na pazar ne mareći za druge djevojke što ga salijeću pogledima i upitima. Napokon eto na pazar

i starine Vornića: golem je, ozbiljan, sa sijedim brčinama. Do njega stupaju četiri junačka sina, tri odrasla, a četvrti još golobrado momče. Za njima u svili i kadifi, nakićene zlatom i draguljima, idu Mara i Ivanica držeći se za ruku. Mara je mlada i plaha kao košuta, a lijepa kao angjeo. Obuzeta je nekom zlom slutnjom i u stravi, kao pred nesrećom: Gotovo bi se vratila, da može, pa se jače priljubljuje uz sestru. Kad su na pazaru, Mara ugleda Adela, a Adel nju. Kao da je ugledao rajske dvore, zapjeva Adel pjesmu o Turčinu koji gine za djevojkom ljepšom od ruže, bjeljom od voska, na riječi slađom od meda, a stasitijom od žerav-konjica. Uzdišu djevojke diveći se krasnom pjevaču, dok se ostali Turci smiju i udaraju na nj zajedljivim šalama. Da ne bude kavge, Adel usjedne konja i vrati se kući.

(Treće pjevanje). Adel je kod kuće neobično veseo: pjeva uz tamburu momačke pjesme. Sluša ga majka: raduje se što će eto napokon oženiti svoga jedinca. Dovukavši se do čardaka, jada mu se na svoje godine: ona treba zamjene, ona će mu isprositi doličnu djevojku. Adel joj povlađuje i obećava da će joj sam do sutradan dovesti nevjesticu ne veleći, ni koju ni otkuda. Po tom naređuje Ibrahimu da sedla konja i da se valjano oruža: Bude li do nevolje, on će zajedno sa svojim gospodarom toga dana odsijecati kaurske glave. Aga i sluga odlaze preko Solina k vrelu Dujmovači. Tu se u podne i u suton roče vile, vode kolo i pletu kitice cvijeća za ljubavnike koji tamo dolaze na sastanke. I Adel je našao kiticu, pa vjeruje da je njemu namijenjena, i ostaje kod vrela čitav dan iščekujući dragu. Draga međutim ne dolazi. Adel se ipak tri dana redom navraća k Dujmovači, i svaki put nalazi po kiticu cvijeća, i svaki put na povratku obećava majci da će joj dovesti nevjestu. Treći dan uvečer ne mogući od stida da se vrati kući praznoruk, šalje tamo samog Ibrahima, a on se po mraku šulja do Splita, do tri puta projahuje mimo Vornićevu kuću, i dok osluškuje ogledajući se na sve strane, ispada preda nj pjesnik-biljar, opominje ga u strahu na oprez i žurno ga izvodi stramputicom iz grada. Kad su na sigurnu, Adel očituje svom zaštitniku da je bio odlučio da ugrabi Maru: čuo je onog dana na pazaru kako je stari Vornić govorio jednom svom prijatelju da će sutradan s djecom u vinograd u Dujmovaču, pa je ondje iščekivao dragu. Zaštitnik mu na uzvrat iskazuje sve jade i pokore koje su međutim snašle Maru i njezinu kuću: Onoga dana, poslije Adelova odlaska s pazara, na spočitavanja dizdara iz Konjskoga, što Turčin posve sigurno može da ljubi kaursku kćer, planuše Vornići na dizdara, a kad im on lukavo izmakne, stari Vornić okrene svoj bijes na Maru i na sestru joj i na njihovu majku. Prijeteći im nožem prisili kćeri na ispovijed, i na usta starije Ivanice sazna da je Marin grijeh samo u tome, što se Turčin zagledao u nju i višekrat obilazio oko njihove kuće. Mara je dakle u stvari posve nevina. I najmlađi brat Iviša, sestrin miljenac, moli oca da joj se smiluje, ali otac, tvrd i nesmiljen, naređuje sinu, neka se kupi u rod, i neka mu se ne vraća pred oči, a Mara će za cio život u samostan, među koludrice, da okaje svoj grijeh i kućnu sramotu. Pjesnik je, da bi spasio Maru, slao k Vorniću i svog prijatelja, popa Damjana Tupića, kao posrednika, ali je starac jedva toliko popustio da će Mara ostati u samostanu dvije godine. Odlazeći od kuće da se mladićak Iviša kleo, kako će ubiti Adela poradi sestre, koja da je istog dana krenula u samostan, a s njom i sestra joj Ivanica ne htijući se dijeliti od nje.

Na koncu pjesnik-biljar tješi Adela, neka se boljemu nada, jer je svako zlo za vremena, i preporučuje mu da se bez njegove poruke ne vraća u Split: Kada dođe čas, njegove mu bratske pomoći uzmanjkati ne će.

(Četvrto pjevanje). Vila kori u snu pjesnika-biljara, Boktuliju Franja, što je smetnuo s uma svoga i njezina štićenika, Adela Seimovića, komu se teško razbolje Mara u samostanu: Neka mu ponese glase o njoj, neka ga utješi i svjetuje. Pjesnik posluša vilu i krene u osvit prekrasna proljetnog jutra splitskim poljem prema Klisu. Na putu ga susretne mlad Turčin, lijep kao lijepa djevojka, s dva sjajno opremljena konja: jednoga jaše, a drugoga vodi pored sebe prazna. On teškim molbama i obećanjima saleti pjesnika da zajaše drugoga konja i da krene s njim neznanim pravcem kao liječnik k bolesniku, jer pjesnik nakon propitkivanja toga neznanca, tko je i što je, bijaše u pola šale izlanuo, da umije vidati rane svoga srca, a pokadšto i tuđega. Tako dva jahača ne govoreći ništa stignu u Konjsko, pred jednu kulu. Turčin pjesnika povede unutra, i kad su pred jednom odajom, zastane neodlučno i nakon oklijevanja naglo otvori vrata i gurnuvši ga u odaju još naglije ih zatvori. I začuđen i prestrašen gleda Boktulija pred sobom, u polutami, divno lijepu djevojku na dušecima. Htio bi da bježi, ali ga ona zaustavlja i traži da je izliječi kao onaj koji pozna čine od omraze i od odmame. Melka je to dizdareva kćerka, što od ljubavi gine za Adelom, a onaj mladi Turčin njezin je brat Omer. Pjesnik sluša njezine kletve na Maru kaurkinju koja joj tobože zatravi i odmami dragoga, a onda joj kazuje pravu istinu: Mara je daleko nesretnija od nje, odbačena je od svojih, u samostanu je na samrtnoj postelji, ni kriva ni dužna. S Adelom nikada ni progovorila nije, pa mu nije mogla ni vjeru zadati. Na te vijesti Melka skoči kao preporođena i udara u veselo klicanje. Ulazi Omer u odaju i začuđen gleda ozdravljenu sestru. Dok se oni miluju i vesele, neopazice nestaje pjesnika. Oni bi ga nagradili, ali ga uzalud traže u kuli, u Konjskome i na putu. On je već na Klisu, i kaje se što je Mari odnemogao, a Adelu nije pomogao. Obavijestivši tu svoga štićenika samo o tome da je Mara teško oboljela, vrati se u Split. Zakuka Adel očajno na tu crnu vijest. Ne smije da se izjada majci, jer se boji da bi staricu ubili njegovi jadi, a mogla bi ga i prokleti što svetogrdno ljubi kaurku. Da odoli svomu srcu, piše Mari: Očituje joj svu svoju ljubav i tvrdu vjeru i svoju gotovost da se pokrsti, samo da se uzmu. Ona neka skloni roditelje i braću da privole na taj brak. S tim pismom iste noći side u Split, približi se samostanu, obavije pismo o strijelu, i gdje ugleda iznutra osvijetljen prozor, hitne ga tamo odapevši luk.

(Peto pjevanje). U samostanu Sv. Marije leži Mara na smrtnoj postelji. Često u smrtnom polusnu spominje svoga Adela. Na svaki ćirak, što kapne s voštanice, prene se i pomišlja da to ulijeće u izbu novo pismo na krilima strijele. Do nje prikovana tješi je Ivanica, a sama se zalijeva bezutješnim suzama, pogotovo kada na pjevanje što k njima dopire od koludrica iz samostanske crkve, Mara bulazni o Adelovoj pjesmi. U trenutcima prisebnosti bolesnica izražava još jedinu želju da ne umre pod teretom roditeljskog prokletstva. A roditelji su već tu na prvi glas da Mari više lijeka nema; tu su i njezina braća, pa i najmlađi Iviša, koji grozno zacvili ugledavši sestru. Sestra sama tješi najmilijeg brata: Lakše je njoj umrijeti kod te njegove ljubavi; neka joj samo još izmoli od roditelja oproštenje. Ražalilo se na taj razgovor ocu i majci i ostaloj braći, te joj oni opraštaju redom i daju joj blagoslov. Mara se na to od radosti prenemaže: zahvaljuje Bogu na tolikoj milosti i po tom zapada u smrtni san. Prenuvši se još jednom oprašta se sa svojima, ponajpače s vjernom Ivanicom, preko koje moli roditelje i braću da ne bi činili nikakva zla Adelu, pa zauvijek zaklapa oči.

Naviještaju zvona širom Splita Marinu smrt. Svako jadnicu žali, a najviše njezini koji uz njezin odar nasred samostanske crkve gorko plaču. Kod pokopa pro-

tuži Ivanića po narodnom, a i splitskom starom adetu, ganutljivom naricaljkom. Na koncu obriče da ne će nigda svući koludričkog ruha ni ostaviti manastir. Zalud je odvraćaju roditelji, zalud je zaklinju braća da se vrati u njihovo krilo: Ona bez opoziva zavjetova svoju mladost tuzi za sestrom. Ostavši tu sluša svake večeri iz svog skloništa tužaljku za grličicom Marom koja uginu mlada i nevina od smrtne rane što joj je zada lovac iz daleka. Pjeva tu pjesmu prolazeći ulicom splitski začinjavac.

(Šesto pjevanje). U svojoj kuli na Klisu Adel Seimović predao se čemeru: zatvorio se u izbu, te ne pušta nikoga k sebi, pa ni majke, koja je zabrinuta kao da će ga doskora mrtva oplakati. Kasno je to veče onoga dana u koji su Maru u Splitu pokopali, i dok je sve u kuli obamrlo, čuje se odjednom višekrat ponovljeno kucanje na vrata, i za njim glas koji zove Adelovu majku i moli od nje konak. Starica naređuje slugi Ibrahimu da primi i ukonači stranca. Ibrahim otvara, ogleda stranca i čini mu se poznato lice: Splićanin je to, koga je on viđao kad je s agom dolazio u grad. Zapodjenuvši s njime razgovor uvjerava se da je tako, a čuje od njega i radosnu vijest da on ima lijek za Adela: Neka to sutradan rano javi njegovoj majci. Starica u osvit zaokuplja stranca i čuje od njega, kako je njezin Adel ljubio Maru Vormićevu, kako je ta Mara umrla u samostanu i dan prije sahranjena. Neka majka ne kori svoga sina zbog te ljubavi, neka ga pusti da se isplače još čitav dan, a onda neka pođe do vrata njegove izbe, i neka sama protuži za Marom i oplače je kao svoju nesuđenu zamjenu: Ona će tako osvojiti sinovlje srce, a dalje neka se vlada po svojoj bistroj pameti. Pri tom neka mu još spomene pjesnika iz Splita. Sve je bilo, kako je tuđinac svjetovao: majka je kukala za Marom, a Adel se izjadao majci i napokon utješio.

Poslije nekoliko nedjelja odlazi majka s Adelom u Bročanac, rodbini u pohode. Na putu u Konjskome išetalo im ususret jato veselih djevojaka. Za njima je samo jedna zaostala kao da je mori tuga. Majka Adelova prepoznaje u njoj dizdarevu Melku. Starica sluša od nje, a djevojka priča: Imala je sestru po srcu, kaurkinju Maru, pa joj umrla, a ona nije mogla da je pohodi ni živu ni mrtvu. Nariču i mlada i stara, a Adel se raznježio slušajući njih i gledajući, pa kriomice proplakao i on.

Nastavljajući put majka pripovijeda Adelu o doživljajima svoje mladosti i o svojim rodbinskim vezama: Imala je sestru, s kojom se toliko milovala da su jedna drugoj obrekle da će se obje udati samo u isto vrijeme. Tako je bilo da joj se ta sestra udala u Konjsko, za dizdara, a ona u Klis, za agu Seimovića, Adelova babu. Sestra izrodi dizdaru najprije sve same sinove, a onda blizance, Omera i Melku; ali jadnica umrije prerano. Njoj je na smrti preporučila svoju jedinicu da joj bude majkom. Uto je promijenio svijetom i Adelov babo, njen muž, a ona u svojoj tuzi bila je eto posve zaboravila na sirotu Melku.

Obnavljaše majka Adelu te uspomene godinu dana, a po tom se spremi sa sinom u pohode Melki: Čula je, da je momci odasvuda prose, a ona bi je isprosila za svoga Adela, jer bi samo s njime bila posve sretna. Adel hoće sada da preteče druge prosce i pristaje na prosidbu. Daju na to svoj pristanak i Melka i otac joj dizdar. Domalo su bili i svatovi, ali na piru nije više nitko spominjao sirote Mare.

(Svršit će se) *DR. VINKO LOZOVINA*

FEUILLETON

VLADIMIR TREŠČEC

Dana 2. srpnja o. g. umro je u Dubrovniku Vladimir Trešćec-Branjski, hrvatski književnik i mnogogodišnji intendant zagrebačkoga teatra. Vladimir Trešćec rodio se u Topuskom g. 1870. Gimnaziju svršio je u Zagrebu, a pravne nauke u Zagrebu i Beču. Činovničku svoju karijeru otpočeo je g. 1895. u Bosni, ali je kasnije 1907. prešao k hrvatskoj vladi u Zagreb. Od g. 1907. pa do 1917. bio je intendant zagrebačkog kazališta. Godinâ 1927. pa do 1929. bio je ponovno intendant. Posljednjih godina teško je bolovao, dok mu nije ove godine 2. VII. smrt dokrajčila velike muke.

Još kao gimnazijalac (g. 1886.) ušao je prvim svojim beletrističkim radovima u književnost. Sve do g. 1908. javljao se je često novelama po svim našim beletrističkim listovima. Neke je od njih izdao i u posebnoj knjizi (tri mu je izdalo Društvo Hrvatskih književnika g. 1915.), a Matica Hrvatska g. 1901. izdala mu je roman »U malome svijetu«. Isticao se i kao vrstan prevodilac iz francuskoga (P. Bourget).

Svijet, iz kojega je Trešćec crpao prve pobude za svoje novele, bila je poglavito muslimanska Bosna. Uspjeh je ovih radova, što se oni izdižu nad dotadašnje romantično gledanje na život i zahvaćaju u njegovu dublju problematiku. Sukob između kulture istočnjačke i nove evropske civilizacije prikazao je on ovdje kao najsudbonosniji događaj toga života. Druge su mu novele najviše iz zagrebačkoga milieua. U tom ambijentu udara u oči navala skorojevića na pozicije staroga tradicijama odgojenoga, ali većinom osiromašenog plemstva. U ovim je sukobima za Trešćeca odlučan moral istančanih savjesti, kakav je propovijedao njegov francuski uzor Paul Bourget. Dobro poznavanje jezika i smisao za stil, iako u nešto monotonoj atmosferi malo uzbudljivog temperamenta, pripomogli su Trešćecu uspjehu u ono doba njegove literarne djelatnosti.

Teatru je Trešćec prišao nakon višegodišnjeg boravka u bosanskoj birokratskoj sredini. Primio je odatle popudbinu za svoj organizatorni rad u toj kulturnoj instituciji. Programatične smjernice tražio je u baštini Miletićevih reformatornih namjera: sagraditi od malog teatra pravo narodno kazalište po uzoru najviđenijih, pariske Komedije i bečkog Burgteatra. To je sve bilo u doba, kad su već nove teatralne tendencije odvraćale po ostaloj Europi poglede od takozvanih vodećih teatara, ali za nas bila je to škola, svakako na bolje. U skladu s tim nastojanjima bila je i Trešćecova briga za operu, pak se je tu pokazao žilav i izdržljiv. U drugoj njegovoj intendanturi, kad mu je već i zdravlje popuštalo i kad je teatar već prošao bio sretnije dane, izbili su jače nedostaci njegove premalo podatljive umjetničke naravi. Današnji udesi našega teatra istaknut će vjerojatno jače Trešćecove zasluge za našu umjetnost.

Ld.

KAZALIŠTE

O slavi novogrčkog dramatičara Spire Melasa slušali smo više po novinskim člancima, nego smo je se mogli naužiti prigodom premijere njegove drame »Jedna noć — jedan život«. Melas se nije mnogo trudio da pronađe nov i originalan sujet. Stari sujet — kako se za očevu čast prodaje kći — sadrži u sebi određene dramatske momente i nosi sa sobom prizvuk banalnosti, koga je teško ušutkati. S njime se našoj fantaziji nameće spontano situacija: otac, koji je pronevjerio, i pohotni starac, koji može i hoće da plati ljubav. Otac je dakako slabić, starac je ružan i odvratan,

a da bude još više zbrke, ima neki mladić, koji djevojku obožava i koga ona ljubi. Melas nije iskočio iz ovih okvira, njegova se individualna nota iživljava, čini se, tek u psihološkom produbljivanju i zaoštravanju dramatskih motiva. On nastoji, da mu bude linija vanjskog zbivanja logički što jednostavnija i bliža zbilji, ni u unutarnji proces on ne će da unosi neka osobita literarna iznenađenja, niti nastranosti karaktera ni ćudi, njegovi su potezi jasni i lako razumljivi. To je, bez sumnje, vrlo pohvalno i u tomu je najjača snaga njegove drame, ali se je time protiv njegove volje uvukla i u interpretaciju neka jednoličnost, ponavljanje istih emocija i neprirodno zaustavljanje dramskog tempa. Čitava je drama izišla suviše plačljiva, a njezin plač zamara, jer se osjećaj, da je to sve prije katastrofe, ne da umjetno izlučiti iz naše saučesti.

Neujednačena je Melasova drama s jedne strane kao nešto romantični prikaz ličnog udesa, a s druge kao vjerni prikaz društvene pozadine. Svi ljudi oko nesretne Olge stoje na vrlo niskoj moralnoj razini, svi su oni spremni primiti žrtvu njezinu i njome se okoristiti. Jedini idealist, Miltos Sguros, njezin zaručnik, u koga bi ona trebala da nađe oslona, pasivno je lice. Njegova odluka na koncu, da je osramoćenu uzme za ženu i da je kao čovjek radnik osveti, nema zbog toga snage uvjerenja i nije više nego dekorativan gest, ma da je autor htio nešto posve drugo.

Drama je bila bezizuzetno u dobrim rukama (gđe Mihičić, Hafner-Gjermanović, Kralj i Jovanović, te gg. Dujšin, Tepavac, Afrić, Kukić i Milanov), pak bi bile zacijelo u režiji g. T. Strozzija izbile odlike, koje ju odvajaju od stare konverzacione drame, kad bi ih uopće u njoj bilo. Pokus g. Dujšina u oštroj i spoljašnjoj karakteristici lika starog trgovca Krapasa osvijetlio je s novih strana Dujšinov talenat. Obilje bravuroznih uloga u drami bilo je iskorišćeno odmah kod druge reprize alternacijom gđe Lukatele u ulozi Olge.

Posljednja večer sezone bila je prikazana staroj hrvatskoj komediji »Ljubovnici«. Oko te komedije zapleo se čitav čvor neriješenih problema. Pronašao ju je dr. Petar Karlić g. 1917. u Kr. zemaljskom arkivu u zbirci kupljenoj od conta Fanfogne Garagnina iz Trogira, dao joj natpis »Ljubovnici«, jer je u rukopisu bila bez natpisa, i izdao je g. 1921. u Dubrovniku. Fragmenat je iste komedije pronašao g. 1918. u Šibeniku dr. Petar Kolendić i okrstio ga imenom glavnoga lica »Lukrecija«. Istraživači naše stare komediografije odobrili su bezimenoj komediji Karlićev natpis. Ipak su se odlučno oduprli Karlićevoj hipotezi, da je nastala u XVI. vijeku i da joj je autor Marin Držić. Prenesenoj u XVII. vijek postao joj je ocem Petar Kanavelović, ali samo za kratko vrijeme, jer se visoka moralna ozbiljnost pjesnika »Sv. Ivana, biskupa trogirskog« nije dala dovesti u sklad s ovim sumnjivim porodom. Po istraživanjima prof. Fanceva najvjerojatnije je očinstvo Djanluke Antice, najodličnijeg predstavnika naše komediografske književnosti XVII. stoljeća, iako se time ne može smatrati definitivno riješenim problem komedijina postanka. Što se tiče problema: zašto »Ljubovnici« nisu već i prije izneseni na pozornicu, spomenut ću što o tomu znam. Odmah nakon publikacije djela tadanja je kazališna uprava otpočela pregovore s jednim od najodličnijih stručnjaka za dubrovački govor, kako bi se ono pod njegovom kontrolom iznijelo na daske. Međutim se je to pomelo i »Ljubovnici« su zašli za dugo vrijeme u zaborav, a njihov ispravni govor ostao je u toj zaboravi i preko premijere.

Predstava »Ljubovnika« bila je izvanredno ugodno iznenađenje. Našli smo se pred djelom iz naše prošlosti sa svim obilježjima jedne visoke kulture, a uz to

vedrim i svježim, punim životne snage, kakvom se odlikuju samo najbolji književni produkti. Ako i jesu »Ljubovnici« tipična pokladna komedija XVII. vijeka sa značajnom karakteristikom djela ove vrste iznoseći bezbrižno samo »smijehe i ruge«, oni nam dočaravaju ipak sliku duboko prodornu u naš život svoga vremena, u ukus, u znanje i u stvaralački elan naših najboljih tadanjih ljudi.

Svi ovi plameni »ljubovnici« oko lijepe Lukrecije i zamamnih služavki Ane i Vesele, iako vuku svoju lozu iz dalekih komedijskih tradicija, nesamo u svom krepkom govoru nego i u bezbroju gotovo nevidljivih sitnica pronose nešto, što osjećamo svojim, i što nas opija neopisivom milinom svoga.

Od početka do kraja teče i ne da se zaustaviti bujica smijeha i poruge. Kako to uvijek biva, u dragom oku žudene kao da se krije čudesno ogledalo: lica su ljubavnička izvraćena i nakaradna, kao da ih je nešto zlobno otkinulo sa trupa i podiglo više od sebe. I tu nema razlike: tko se je propeo i zagledao u te oči, i mladi i stari i najstariji, izgubio je zemlju pod nogama i postao je igrom vjetra. Ne vije ih samo oko prsta obijesna ljepotica, nego se njima veseli svatko, a rođeni ljubavni spletkar, Intrigalo, još se povrh toga njima i obilno koristi. Ta su ljubavna takmičenja, podvale i zadjevice, razočaranja i pobjede veseo i jedini sadržaj »Ljubovnika«.

»Ljubovnici« su prešli našom pozornicom, u režiji g. Strozzija, u pravom triumfu. Zasjekli su nam se u pamet kao veseo čas u ovim tmurnim danima. Ljestvicu ljubavnika razlikih počevši od starca Lovra (g. Petrović), preko dotura Prokopija (g. Grković), plahoga mladca Fabricija Pisoglavića (g. Mirjev), te interesiranog Intrigala (g. Štimac) i materijalistički nastrojenog Proždora (g. Laurenčić) bila je jednako zanimljivo dana, kao i na protivnoj strani seriozna Lukrecija (gđa Huml), vragoljasta Ane (gđica Babić) i pučki raspoložena Vesela (gđica Hercberger). Sve to uokvirio je ukusno i poletno dubrovačkim pejsažom g. Babić. Autorovu jeziku približio se je umilnim govorom najviše g. Mirjev.

B. Livadić

ZAPISI

Tin-Ujevićev auto na korzu

Najličniji je hrvatski pjesnik Ujević, najnesličniji ikom u čitavoj našoj poeziji i najneprilličniji je da na koga utiče: nije obične sposobnosti, a da bi ga imitatori mogli napraviti banalnim, što se događa osrednjim individualnostima; on je i u sebi najrazličniji od samoga sebe: temama, tehnikom, umjetničkim smjerovima, to jest, izmima (tu: kakav stari majstor soneta, ovdje: niz, ondje: mimo koju evropsku pjesničku struju posljednjih decenija, tamo: izvan svega i svakoga — jedini i sam, uvijek i svugdje: na svom mjestu). Samo velika duševna energija kadra je da se iz jednoga zaleta poetskog naglo obrne u drugi pravac, a da pri tom ne smalakše, da je snaga stalno sebi svojstvena — mijenjaju joj se jedino slike, forma. Teško je odrediti gdje njegova poezija zakonito po unutrašnjoj bitnosti i po formi pripada; razne književne škole neka je sebi svojataju kao gradovi Homera; smijem reći, da živi u hrvatskom jeziku, i to kao njegove tvorevine koje su dostojne da budu spomenute blizu velikih lirskih realizacija svjetske literature. Ti stihovi, koji su najvećim dijelom roman autorove vlastite unutrašnjosti, ne očaravaju artističkom divotom, niti su etički postulati; oni su rječitost (koja nahrupljuje kao vrelo, i u sklopu je svojih riječi jedinstven i neponovljiv izraz, te ne opisuje metaforički, niti stvara štimunge i na-

braja opažanja) subjektivna lirika, samačka, molitvena kao sredovječni soneti, intelektualna: ima u njoj realnosti misli, ali i životne i ćutilne; to je poezija.*

Meni ne liči društvo lijepih djevojaka
ali Ti, Frijo ili Afrodito,
Vječita Sanjarijo,
razgali se kao nimfa samoće
sa riznicama Mira
kroz ruke orhideja što draganjem liječe
spojene bolesti duha i tijela

(Desetgodišnjica vlažnog humka)

Vječita Sanjarija je u što se uzda da će mu donijeti mir i izliječiti ga. Provesti pjesnički san do kraja, umrijeti za svijet oko sebe i živjeti u grobu »sa smislom i s bolom i s dušom, u grobu moje vatre« — to je ono što Ujevića stavlja u red pjesnika i ljudi o kojima kolaju legende da nisu zemaljski. Takav lik čovjeka sa svojom vlastitom realnošću, danas je rjeđi nego ikada; po njemu je stvoreno ono iskonsko shvaćanje o pjesničkom biću da je čudak, ludak kojemu se treba diviti i slaviti ga ali najveća je opačina i glupost poći njegovim tragom.

Ovo vrijeme smatra, ne samo, da je tip askete i sanjara besmislen, nego da je i svaka individualnost nesocijalna, protivuvremenska, i da se Ujevićevi Visoki jablani ne smiju vidjeti: ekonomistički i vulgarno se rasuđuje o urođenim duhovnim sposobnostima pojedinih ličnosti. Dakako, tako hoće ljudi koji nemaju nikakvu, a kamoli marksističku glavu. Individualistička svijest, izrazila se kod Ujevića u stihovima koji su vrijedan spomenik svakome junaku duha.

On vjeruje, da postoje

ljudi svojih djela, djeca svojih ruku,
rođena u plaču, sazrela u muku.

Njina muška desna neprestano zida
dvore čovječanstva. Zid Prometejida!
I gdje tinja savjest, kao iskra sveta
oko njih se kupi orijaška četa
za slobodu prava.

Ali u samoći njihova je glava
ispravna i čista povrh mračne rulje
gdje ih ne razume glupani i hulje.
Kao vršak divnih zelenih jablana
režući do munje vedri obzor dana.

(Visoki jablani)

* Nemoguće je, razmatrajući samo ovu tanku knjižicu: »Auto na korzu«, razlagati o Ujeviću; ni »Lelek sebra«, ni »Kolajna« (u kojoj su neki dijelovi slabi) ne upotpunjuju njegovu sliku, a da bi se mogao sastaviti kritički prikaz dosadašnjega njegova pjesništva. Veliki broj pjesama, koji je nastao u posljednjih desetak godina, nalazi se u revijama i novinama koje su izlazile i koje izlaze na južnoslavenskim jezicima. Baš ti radovi kojih nema u posebnoj knjizi najkarakterističniji su, a dijelom i najbolji. (Dok svaki stihotvorac i mediokritet nalazi izdavače i popularizatore, dotle Ujevićevo djelo stoji zatureno. »Auto na korzu« izdala je Štamparija »Slobodne Misli« u Nikšiću, Crna Gora!).

Freske u crkvi sv. Primoža kod Kamnika (oko 1520)

Ispravnost njegove vjere u ličnost dokazuje sama ta simbolična pjesma svojim osobinama, koje su u stanju stvoriti samo rijetki. Sagledati Čin sputanih ruku onih velikih masa radnika u velegradu oko kojih »bruji orkestar kolesa i sirena«, i u kojima »šapuću riječi buntovne, tmaste i sane« — ta vizija rada u raznim formama njegovim pjesnički je velika, ali samo sa jasnijom svijesnom poantom socijalnom mogla je postići efekt jedne suvremene pjesme sa svim odlikama. Jezični materijal, od kojeg je sagrađena, krepak je i, vidi se, uzet iz obilatog rječnika, osmislen je i oživljen poetski sav, i tako čvrsta i trajna konstrukcija.

Oni slušaju žarko pjevanje peći,
i kajiše remena, i previranje kotla.
Oni gledaju: gle, duvar biva teži i veći,
a jeza robovska pada s plafona do tla.

(Čin sputanih ruku)

Ako dobro shvaćam naziv, on preveden znači: rad ropskih ruku, ruku koje ne smiju činiti kako bi htjele i kako bi trebalo.

Iz toliko vrijenja, plamena, gasova, vonjeva i pjena,
sukljaju oblaci dima i rijeke magle!

Nije li to simbol uzaludnosti rada sputanih ruku!? uzaludnosti za zapostavljene vlasnike tih ruku.

I onda, kad koja Ujevićeva pjesma nije lična, ona je više monolog povodom stvarnosti izvan njegovog subjekta, nego objektivna riječ o samoj toj stvarnosti; on svugdje ima svoje prste. Istina, rijetko je da vanjsku stvarnost uzima za pjesničku realizaciju. Njegove su teme, većinom, samo pjesnički realne; bilo tlapnje, bilo mogućnosti u budućnosti, ako nisu subjektivna stanja njegove zbilje: očaji i jadi faktičnog čovjeka:

Spono vasione! Vječnosti sindžira!
Uzaludne čežnje vežem u spirale.
Dokle dažd rominja, ja iz sobe male
slušam kako na ulici vjetar svira.

Prošao sam svijetom. Sad sam opet tu.
So vlastitih suza žvatam u zlom hljebu.
I sjećam se da sam na dalekom nebu
gledo kako, redom, jasne zvijezde mru.

(Robovanje)

U tim slikama, koje pobire iz vanjskog svijeta, ima onog lakog lirizma što je sposoban, da ga odmah doživljavaju i čitači, koji nisu spremni za većinu Ujevićevih stihova.

Biografiju svoga »ja« Ujević je pisao i piše čitavo vrijeme: vjeruje u samostalnost individualnog subjekta; pred očima mu je obilje subjektivističkih motiva kršćanske mistike iz srednjeg vijeka. Ja je nosilac svih doživljivih sadržaja. Taj narcisizam kod njega je toliko jak, da se predstavlja i u času smrti; nikada, valjda, nije netko napisao tako uznosite strofe pri pomisli na svoju smrt: djeluje svojim asocijacijama malo utješno i optimistički sam na sebe:

Gong i bandžo: zar moram umrijeti?
o dansingu svijeta; htjedoh se oprijeti.
Kada sklopim vjede značajno i teško,
magla smrti bit će brdo već viteško.
— — — — — — — — — — — —
U provali gnjeva trest će zemljotresi,
preplavit će mora pločnik velegrada.
Kamenje će pući, te će da se desi
gutat će vulkani arhipelag pada.
— — — — — — — — — — — —
S mojim zadnjim dahom odletjet će bog.
Otići će sa mnom
od žalosti za mnom;
priroda će popustiti od svog.

(Čitulja budućega)

Ti umišljeni poslijesmrtni događaji su do skrajnosti ponos na svoj subjekt. Kritika, koja bi bila »u duhu vremena«, oprla bi se strahovito toj poeziji; gledala bi u njoj prije svega »idejnu stranu«. Ima tu stihova kojima se, dakako, ne bi mogla suprotstaviti nikakva ideologija. Šta se može protiv »Beznadnog povratka«?! To je primjer poezije čija aktuelnost ne zavisi o aktima vremena. Samo materijal od kog je sagrađena, iz ovog je vremena. Snovi sadašnjosti o budućnosti, dakako, da su i u Ujeviću; on samo ne voli objektivnu metodu:

Gradovi budući golemih predgrađa
sazdani čitavi po jednome planu
kada će vas biti? da li će vas biti?
Ne ću kriti. Osjećam vašu mamu,
znam da se danas veliki kuhar rađa,
što se svima zbrinu za stan i za hranu!

(Traženja na miljokazu)

Oni leksikonski izrazi kojima mu vrve mnoge pjesme, u novijim stvarima nisu česti; to je dobro i za poeziju i za čitača. Mjestimična priprostitost njegova novog jezika često nimalo ne sliči drugim mjestimičnim stihovima iz soneta i uopće ranijih stvari; ma da je taj jezik uvijek »zvuci duha u samoći bića«.

Dok su mu vršnjaci potpuno odsutni duhom iz vremena kao mrtvaci, Ujević je u njem stalno prisutan i opominje: »Vatrogašče duha! pazi da vatra bude lokalizovana«.

Nazorov prijevod Heineovih pjesama

Na hrvatskom se je jeziku pojavio vrjedniji Heine prije nekoliko godina: Job, čiji je lik skovao u kolajnu Tin Ujević (još kao Augustin), zapravo je Lazarus iz Lamentationen i iz Letzte Gedichte und Nachlese. Pod uticajem Heineove lirike s nazivom biblijskog jadnika Ujević je stvorio svoju; ta činjenica ne umanjuje vrijednost jadikovaka Ujevićeve patnje; slaboća je njihova ukoliko imaju u sebi one isprazne pričalačke sentimentalnosti iz »Buch der Lieder«, iz te najslabije Heineove poezije koja je svog autora, ogorčenog filistromrsca u drugim djelima, najviše popularizirala među filistrima, najviše je imala imitatora, pa i kod nas je nekada mnogi stihotvorac svoje

zaljubljeničke brbljarije prebrbljavao iz nje. Šta je, recimo, mnogi kod nas smatrao poezijom, vidi se i po tom što mu je ugled bio »Lirysches Intermezzo«. — Slaboće Heineove naši su pjesnici iskorišćavali u slaboće svoje. Kako sam spomenuo, jedini je Ujević pronašao njegove dobroće; osjetio je poeziju lične tragedije, iako ne socijalno političke satire, koju je Heine ispjevao.

Prijevod Heineovih pjesama (Izdanje: Knjižare Z. i V. Vasić, Zagreb), koji je obavio Vladimir Nazor, ima dobroća i slaboća originala i svojih; ima u njem svega pomalo od Heinea: od sentimentalnog i od stvarno kritičkog, od mladićskog i od predsmrtnog, od bezbožnika i od kršćanina, od buntovnika i od konteplativnoga; ima u njem nazorovske dikcije, to jest poetiziranih izraza i težnje, da se postigne ritam i rima, nepažnje na unutarnju bitnost stiha i na plastiku; ali ima i obratnoga od toga: pomno razmotreni i proosjećani original prevodilac je uspio da pjesnički iskaže na hrvatskom jeziku. Nazor je smogao svakako najbolje što je dosad u nas iz tuđe poezije prevedeno, i najviše: nitko do njega nije ponašio toliki broj pjesama, pogotovo od jednog istog autora. Moglo bi se polemizirati protiv njegova shvaćanja o Heineu kao pjesniku: kuditi izbor pjesama, koje je odabrao, premda je on iz njih, kako veli, sastavio »autobiografiju«, jer je to isto mogao učiniti, da je mjesto nekih preveo druge bolje. Bilo bi mu mnogo više pohvala da je pohrvatio veći broj stvari iz lirike Heineovog umiranja, Romanzera, lamentacija i Lazara namjesto onih iz »Buch der Lieder«; poglavito su dobro došle danas »Zeitgedichte«: za njihovu aktuelnost dokaz je naše vrijeme.

Nazor je došao sa svojim prijevodom u času kad se ima povoda da se Heineu izrekne najsrdačnija dobrodošlica: njegove satirične prigodnice na socijalno političko stanje Njemačke prije kojih stotinu godina prigodne su danas gotovo na čitavi svijet. Historija se, koja je u njegovoj poeziji, u ovaj čas ponavlja. Poezija, kakva je njegova, opet nastaje: čitavi mladi naraštaj sadašnjih njemačkih pjesnika ugledava se u njegove dobre strane; duhoviti i satirični Erich Kästner stekao je vrijedno ime kao očiti sljedbenik autora Romanzero, Zeitgedichte, Deutschland, (Ein Wintermärchen). Heine je pisao cikluse, Kästner predstavlja cirkuse stihova.

Oj lude vi glave što kopate sad
Po jadnijem torbama tijem!
Kontràbanad što ga tu žudite nać
U lubanji svojoj ja krijem.
— — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — —
I mnogo je knjiga u mozgu mi još.
Ta glava ko lipa je neka
Gdje cvrkuće — nalik na gnjezdašca red —
Niz knjiga... što cenzor ih čeka.

Ni satanas nema biblioteke takve
U svome paklenom dvoru.
Hoffmann von Fallersleben još nikad
Knjigu ne napisa goru.

A putnik mi neki govorio: »Sad
Domaje nam slavne ko samac
Dijel svaki ne stoji, jer veže nas sve
Taj pruski carinski lanac.

Jedinstvo je vanjsko već stvorio on,
Jedinstvo materijalno;
A duhovnu vezu cenzura će dat,
Idejno jedinstvo... totalno.

Cenzura će širit i svjetlost i red
Misli nam zbrkom i tmušom.
I Njemačka tad će usrećit sve nas:
Al jedna — i tijelom i dušom.

(U carinarnici)

Smijeh ironika Heinea kojim se smijao godine 1844. mi danas od dragosti slušamo i škrgut zubi, koje je pri tom pokazao odvažno i srčano, — nije na odmet u ovom našem kraju, gdje ima također suputnika koji se odlikuju isto tako glupavim osebinama i naziranjima kao Heineov. Nazora je prevodioca zasluga, da imamo u literaturi nekoliko pjesama u kojima je otpor protiv direktorâ vremena ozbiljan i kao poezija valjan. Strofe socijalne i pjesničke, borbene i nepoćudne vjernicima i slugama morala koristonosnog za nekolicinu stanovnika zemlje, koji zabebelijavaju siromaka raznim smicalicama — Heine je stvorio kao materijalist, kao odrešiti pristaša samo zemaljskog blaženstva; on se vraća u Njemačku iz emigracije i kliče:

Pjev novi, pjev ljepši, pjev glasniji ja,
O drugovi, začimam sada.
Mi hoćemo ovdje, na zemlji toj
Da carstvo nebesko vlada.

Na zemlji nam sreća! Dosadile već
Tog vječnog pregaranja muke.
I ne smije lijeni da nadima drob
Što radine stekle su ruke.
— — — — — — — — — — —
A carstva ta gornja nek slobodna budu
Za anđele i vrapčji rod.

Narastu li krila, oh, mi ćemo tad,
Vas, nad oblacima skrite,
Pohoditi; i naš će griskati zub
Svih blaženstva torte i pite.

(Dolazak u Njemačku)

Nikada bez vica, uvijek ironičan, neprestano cinik, Heine svakom zgodom zasoli; duhovitost je sol koja poeziju održava što duže da se ne pokvari ili ne postane bljutava. U sirćetu cinizma misao se očuva svježa i upotrebljiva, prijatna i za one koji je inače ne bi nikada progutali. U prijevodu se ne nalazi one oštrine, i britkosti vica kakve su u originalu.

Uza sve to, vidi se da je prijevod radio pjesnik. Briga oko stvari kako ju može voditi samo čovjek, čiji su instinkt i iskustvo za to uvijek uza nj, pokazala se kao jedna od rijetkih u ovo vrijeme koje je posve bezbrižno za pjesničke i uopće stilske osebine književnih djela.

Nalazeći se u vremenu, kad nam se više sviđaju političko-satirične Heineove stvari nego one druge, Nazorov prijevod nam stoga ugađa manje nego bi inače; i u njemu je baš ono što je kao životna stvarnost najaktuelnije, kao poezija, bolje od ostalog; to je valjda za to što je sam prevodilac birao stvari prema njihovoj pjesničkoj dobroći, pa je, i ne htijući, prenio na naš jezik i izvrsnu satiru koja se nalazi u dotičnim pjesmama. Usprkos toga on zaista može svoj subjektivni izbor opravdati djelima Heinea: različiti nazori na svijet i raznovrsnost poezije toga autora mogu se sa različitih strana i gledati.

Istina se izvodi iz činjenica, — to bi moglo donekle zagovarati Nazorov postupak što se tiče tog izbora iz Heinea. Ali: istinu moramo cijeniti prema njezinu odnosu na stvarnost.

Stanislav Šimić

MIROSLAV KRLEŽA O KRITICI I O SEBI

(Povodom njegove knjige »Moj obračun s njima«).

Sudeći po omotu ove Krležine knjige (jedno pored drugog i jedno preko drugog polijepljeni su tu odlomci kritika o Krleži iz raznih listova i novina, a preko svega tog ispisano je crvenim slovima, Krležinom rukom, »Moj obračun s njima«) mislilo bi se, da se u ovoj knjizi zapravo radi o nekom ličnom raspravljanju između Krleže i njegovih, samo njegovih kritičara. Međutim, stvar stoji sasvim drukčije. Osovina ove knjige, osnova na kojoj je ona napisana, jest jedno Krležino predavanje o našoj kazališnoj kritici, iz kog predavanja je on isključio sve što je ta kritika pisala o njemu i njegovim djelima, i govorio samo o onim njenim ocjenama koje se odnose na druge autore. Na taj način ova knjiga ne znači obračun Krležin sa svojim kritičarima, nego njegov obračun s nečim mnogo općijim, važnijim i značajnijim, s čitavim sistemom pisanja kritika kod nas.

Ono što u odnosu te kritike prema Krleži pada prije svega u oči, jest činjenica, da je on sa strane nekih kritičara dočekan kao — provalnik. I ne bez razloga. Jer Krleža sa svojim djelom znači za mnoge naše ljude (za one koji žele da sve ostane uvijek nepromijenjeno) prije svega provalu u njihov mir, u nesmetano i nezbunjivano njihovo uživanje građanskog blagostanja i udobnosti.

Krleža je, uostalom, još 1917. prorekao sebi ovakav doček. Njegove »Tri Simfonije« sadrže ovaj karakterističan odlomak.

»Provalnik gleda u rasvijetljenu vilu. U silnom destruktivnom zanosu:

i gledam u prskavo svijetlo bogate vile...
Otmjena vila!
Svijetnjaci, grimiz,
Bijele mirisne dame...

Gdje su se bogobojazni ljudi
i tople žene pred životnom Tajnom u sobi skrile...
— — — — — — — — — — — — — — —
U zvjezdanoj vodi kupan, pod kletvom vječnosti,
Gledam u male ljude u bogatoj vili...
O, što bi oni?
U svojoj da golemoj sili
Ko Munja zasinem?
Ko grom da udrem u vilu s gorućom šakom.
— — — — — — — — — — — — — — —

O, da me vide serafski plamenog;
Snaga
Gdje suklja iz mene.
I samosvijest krvavog boga!

Samo, danas se već ne treba pitati: što bi oni? Vidjelo se šta bi. Ono što i svi drugi pristojni građani rade kad opaze provalnika: viču iz sveg glasa u pomoć... »Krajne je vrijeme, da se s Krležom obračuna« (Hrvatska Straža broj od 9. X. 1931.).

»Dužnost je javnosti, da gospodinu Krleži zatvori usta, a ako mu ipak ovakve stvari štampaju, da bojkotira listove, koji ovakve stvari donose.«

A jedan književnički klub obratio se izravno policiji sa zahtjevom, da se zabrani prikazivanje Krležine drame »Gospoda Glembajevi«.

No mora se priznati da su se u toj kritici javili i pokušaji, koji su stavili sebi u zadatak, da i bez pomoći policijske, na više književan način raspravljaju o vrijednosti Krležina djela. Glavni argumenti, na kojima ova kritika zasniva donošenje svojih sudova o Krležinu djelu, ovo su:

Krleža je »ćelav« i »sijed«. (»Krleža ...u svojim ćelavim i sijedim godinama...« Riječ, god. 1930., br. 15., str. 93.).

»Njegova duša je kržljava«, a to se najbolje vidi po tome, što se »zove Krleža« (»Obračun« str. 21.).

Ili ovako: šta vrijedi sve ono što Krleža piše, kad on gradi kuću. »Miroslav Krleža gradi kuću«... »G. Miroslav Krleža, poeta beskućnika i simpatizer skitnica, nakon »Agonije« i »Gospode Glembajevih« odlučio je da si priušti svoju kućicu, svoju slobodicu... G. Miroslav Krleža sagradit će kuću na VII. Pešćenici 33....« (Hrvatska Straža od 28. XII. 1929.).

(I nije najkarakterističnije u ovom izvještaju to, što je u njemu od prve do zadnje riječi sve sama neistina).

A onda postoji još i jedan treći, najviši stupanj u pisanju kritike o Krležinu djelu. Tu se pri donošenju sudova o Krleži ne uzima u obzir samo njegovo prezime, ili da je ćelav i sijed i da gradi kuću, nego se govori i o onome što je Krleža napisao. I tu sad ima ovakvih karakterističnih slučajeva.

Piše se o dramama Krležinim da one ne valjaju, i to nekoliko dana prije njihove premijere, onda kada su one još potpuno nepoznate kritičarima koji unaprijed donose o njima nepovoljan sud. A da ovo donošenje nepovoljnih sudova unaprijed nije tek slučajna pojava, najbolje se vidi po tome, što je jedan (beogradski) list o predstavi »Galicije« — koja uopće nije igrana, jer je na dan premijere pola sata prije početka predstave, skinuta s repertoara, — donio ovu vijest: »Neuspjeh Krležine drame. Sinoć je igrana Krležina drama Galicija, ali je doživjela potpuni neuspjeh. Publika je otklonila...«

Ili se krivotvore citati (vidi »Obračun« str. 59., 60., 61.).

Ili se ovako donosi sud. Pišući o Krležinoj »Knjizi Pjesama« jedan od kritičara tvrdi, da je s izuzetkom od svega nekoliko pjesama jedno od glavnih obilježja ove »knjige osrednjosti« »prazna verbalistička ornamentika« i kao glavni argumenat tog svog zaključka on u zagradi citira jedan jedini stih iz zbirke (»tvog glasa glas se glasa glasnim glasom«) (»Zapisi«, broj od listopada 1931., str. 249.). Otrgnut iz pjesme kao cjeline, ovaj stih zaista ostavlja utisak »prazne verbalističke ornamentike«. Ali ako se samo rekne naslov pjesme, u kojoj se nalazi pored ovog još dvadeset i

sedam stihova, stvar već onda izgleda sasvim drukčije. Taj stih je iščupan iz pjesme »Srce«. Tu je, dakle, riječ o glasu srca. I kad se sad pred ovaj u zagradi citirani stih stave još samo dva stiha

u grlu, prstu, radosti i suzi,
kad sjaju svijetla i u mračnoj tuzi
tvog glasa glas se glasa glasnim glasom

tada se osjećaju i čuju otkucaji srca koji su dati neobično vjerno i vrlo uspjelo. I onda sve te »prazne verbalističke ornamentike« nestaje, i ostaje samo jedna ne mnogo književna metoda pisanja kritika.

No više od argumenata ćelavosti i osijedjelosti i više od svih drugih dosad nabrojenih apsurda, u stavu te kritike prema Krleži više od svega toga iznenađuje ono napadanje na njegov profesionalizam, tvrđenje da već samim tim, što Krleža živi od svog književnog rada, taj njegov rad ne može da valja.

On je »upropastio svoj talenat profesionalnom rabotom« (Obračun).

»U svakoj njegovoj pjesmi... vide se, više od istinskog oduševljenja, trgovačke strane njegove računice... Poezija je za čovjeka njegove reputacije često odličan artikl da se naprave izvanredni gešefti« (iz beogr. »Vijenca« preštampano u »15 dana naše kulture« god. I. br. 4.).

»G. Miroslav Krleža objavio je u rujanskoj svesci »Hrvatske Revije« devet (i brojem : 9) pjesama. I ako zli jezici tvrde, da su ove pjesme u stvari proza, g. Krleži je ponuđeno da protokoliše pjesničku radnju na veliko«... (»Pravda« od 29. IX. 1931.).

No ma koliko bila karakteristična i zanimljiva ova rezonovanja takve kritike o Krleži, mnogo je značajnije ono što Krleža misli o toj kritici, koja je »bez ideja, bez iskrenog zanosa, bez emocija, bez nade i bez programa.« O kritici koja »stvarajući iz poezije i morala viceve, omalovažavajući sve pozitivne tendence koje se javljaju u posljednjem deceniju naše knjige, a zanoseći se za pisce trećeg reda kao za klasike — ništa ne razreduje i ništa ne ocjenjuje i nikog ne upućuje, jer nije putokaz nego lutalica.«

Evo kako izgleda Krležina analiza te naše kritike.

Radi se, prvo, o jednoj vrlo pohvalnoj kritici o njegovu Michelangelu, koju Krleža kao klasičan primjer »pohvalnog apsurda« citira u cjelini, a koja između ostalog sadrži i ovaj odlomak:

»Ne uzimam g. Lunačeka u pomoć protiv negativnih kritika zato, jer je upravo on pisao najnepovoljnije o Michelangelu, nego zato, jer se on kao najstariji kazališni kritik, a prema tome valjda i najkompetentniji među svojim kolegama, postavio na najpromašeniji princip u prosuđivanju umjetničke vrijednosti jednoga umjetničkoga djela. Prema tome kritika je g. Lunačeka sa teaterskog stanovišta sasvim bespredmetna.« (Kalman Mesarić). Krleža se tu onda pita:

»Što znači da je netko najkompetentniji, jer je najstariji?

A što znači, ako je netko postavio najpromašeniji princip u prosuđivanju umjetničke vrijednosti jednog umjetničkog djela i ako mu je prema tome kritika bespredmetna, da treba upravo takvog čovjeka uzeti u pomoć protiv negativnih kritika?«

Na drugom mjestu neki kritičar, govoreći o Dečakovu jeziku, piše da je taj jezik »međunarodan, kao što su bile i lovorike Napoleonove slave, to jest u kome je tek treća polovina hrvatska.«

A Krleža nadovezuje: »Kakvo je to stanje razuma u kome se čovjeku pričinja da jedno cijelo ima tri polovine?«

»Ta naša dlakava pismenost, bolesnica je za koju bi mnogo bolje bilo da tiho umre, nego da se ovako obija po uredništvima i tiskarama, gdje je neprozračeno, a od lupe rotacije ne čuje se trijezna riječ.« (Obračun).

Već i na osnovi ovih nekoliko primjera iz ove kritike, postavlja se pitanje, da li ti kritičari, koji ovako pišu, zaslužuju da Krleža s njima polemizira? On ne ulazi s njima u ozbiljnu polemiku, ne raspravlja s njima na ideološkoj bazi — jer oni nemaju nikakve ideologije — nego na prvom mjestu on u svemu što oni napišu otkriva onaj njihov »nered u mislima i nered u glavi.«

»Pisati ne znači drugo nego misliti. Nered u rečenicama je posljedica nereda u mislima, a nered u mislima je posljedica nereda u glavi, a nered u glavi je posljedica nereda u čovjeku, a nered u čovjeku je posljedica nereda u sredini i u stanju te (književne) sredine.«

Kroz sve to obračunavanje njegovo s ovakvim prilikama i pojavama u našoj književnosti Krleža se nalazi u stavu svoga Pana, koji boreći se zauzima ovakvo držanje prema svojim protivnicima:

Smiješkom na usni
Igrajuć se bije!

Drugi i još interesantniji dio ove knjige sadrži mnogo autobiografskog materijala. Krleža je dosad vrlo rijetko i vrlo malo neposredno govorio o sebi, o svome životu. »Obračun« u tome pogledu čini izuzetak i on obiluje vrlo značajnim autobiografskim podacima.

Među svim tim mnogobrojnim ispovijedanjima (»u četvrtom razredu gimnazije propao sam iz latinskog i iz grčkog, jer sam se mjesto nepravilnim grčkim glagolima i pogodbenim rečenicama zanimao pisanjem drama«), mi ćemo se zadržati samo na jednom.

»U slutnji događaja otputovao sam mjeseca maja godine devetstotinadvanaeste po prvi puta u Beograd, da se uputim, kako bih mogao da pređem u srpsku vojsku. Bio sam i na ministarstvu vojnom i kod »Narodne Obrane« i po nacionalističkim uredništvima. Na svim tim mjestima jedna te ista slika: sumnjičavo, nepovjerljivo, nepristupačno, potpuno zatvoreno. Da predam molbu za prijelaz u srpsko državljantvo redovnim putem, da priložim austrijske dokumente da sam otpušten iz austrijskog državljanstva, da nisam punoljetan, da sam premlad, neka svršim još ovaj semestar, neka potražim lične veze, preporuke, garancije i slično. Stojeći tako pred zatvorenim vratima, vratio sam se potišten u Ludoviceum, i tako je došla jesen devetstotinadvanaeste, jesen prvog balkanskog rata. Pod dojmom onih događaja preda mnom, sve intenzivnije raslo je pitanje savjesti: austrijski porte-épée, koji se približava svakim danom i protubečko, četrdesetosmaško, garibaldinsko uvjerenje, koje je naraslo sve do psihoze i do straha, da ću u bečkoj kasarni dočekati požar krova nad glavom. Ponesen jakim talasom međunarodne, političke krize, koja se kao posljedica balkanskoga rata javila u proljeću devetstotinatrinaeste, u dubokom i nepremostivom unutarnjem sudaru, meni je uspjelo da pređem ponovo u Srbiju i da se javim kao bjegunac u srpsku vojsku na svoj vlastiti riziko. Predao sam ponovo molbu da me prime u vojsku na temelju mojih dobrih peštanskih i pečujskih svjedodžaba, a to je bilo u predvečerje drugog balkanskog rata, mjeseca juna, trinaeste.

U kratko ovako: slika iz godine dvanaeste, stajanje pred zatorenim vratima, sve ono od prije godinu dana ponovilo se ponovo, samo još zatvorenije i nepristupačnije. Kako nikako nisam mogao da dočekam odgovora na moju molbu (kojoj sam priložio svoje dokumente), ja sam otputovao do glavne komande u Skoplje, da tamo lično riješim pitanje moje sudbine. Tu sam se našao pred sumnjičavim nepovjerenjem, uapšen kao nepoznati bjegunac, bez dokumenata, pod sumnjom špijunaže, u disenteriji, pred opasnošću da budem bačen u kolerični odio kužne bolnice. Žandarmi, apsane, zatvori, hotelska internacija, zapisnička ispitivanja, bjegunac pod sumnjom špijunaže na ratnom području, u djelokrugu ratne komande, bez dokumenata, koji su se navodno izgubili, bez identiteta, potpuno u tmini, ja sam tada prilično duboko pogledao smrti u oči.

Spasao me jedan čovjek, artilerijski major (ili kapetan prve klase) u službi kod glavne komande, jedini čovjek, koji mi je lično povjerovao da ne lažem, da nisam austrijski špijun, da sam doista predao svoje peštanske i pečujske dokumente, (koji da su se navodno izgubili) i taj me je čovjek pod pratnjom svog vlastitog konjaničkog žandarma uputio u Beograd sa vlastitim preporučnim pismom na komandu mjesta, da me komanda mjesta uputi ministarstvu vojnom i da se (po mogućnosti) utvrdi moj identitet. Uspjelo mi je da iz ove situacije predem (po svoj identitet) u Zemun, gdje me je moj identitet već čekao u zatvoru zemunske policije. Uapsila me austrijska pogranična policija na temelju tjeralice, što ju je izdala za mnom komanda Ludoviceuma. Dan poslije moga bijega, zapovjedništvo akademije bilo je telegrafiralo mome ocu:

ihr sohn ist montag aus der akademie entsprungen es muss angenommen werden dass er ueber zagreb die grenze ueberschreiten will behufs seiner eruirung trat ich mit der staatspolizei in verbindung- akademie comando.

Poslije zemunskog zatvora, ispitivanja po vlastima peštanskim i zagrebačkim, kako je to međutim svršio drugi balkanski rat, za mene lično je svaki povratak u Srbiju postao bespredmetnim. Napisao sam svoje prve stvari, počeo sam nositi svoje prve rukopise dramaturgu Bachu i postao sam književnikom...«

Ovaj period Krležina života veoma je značajan za razumijevanje ciklusa »Hrvatski bog Mars«. Bez tog dvostrukog njegova bijega u Srbiju prije svjetskog rata, bez tih doživljaja za vrijeme balkanskih ratova, i progona i apšenja i stradavanja, kada je, još 1913., na jednom ratnom području »prilično duboko pogledao smrti u oči«, — bez svega toga ne samo da se pravilno ne bi mogao da objasni ovaj ciklus, koji zauzima prvo mjesto u našoj ratnoj književnosti, nego bez svega tog događanja ne bi ovaj ciklus ni postao. Ili, bar ne bi postao onako rano (prve stvari ovog ciklusa pisane su već tamo negdje 1916. godine, odmah po stupanju Krležinu u rat), i ne bi mogao da bude napisan onako zrelo, onako svijesno i uvjerljivo. I dok je veći dio proturatne svjetske literature (sa izuzetkom nekolicine pisaca kakav je bio Barbusse) postao poslije rata (Remarque, Renn, Gläser i dr.), dotle su se Krležine prve ratne stvari čitale na austrijskim frontama i vršile utjecaj na naše vojnike u austrijskoj vojsci već tamo negdje u ljeto 1917.

Ovo zrelo, sigurno, određeno i odlučno proturatno pisanje nastalo je bez ikakvog stranog književnog ugleda, bez ikakvog književnog poticaja iz svjetske literature. Ni za Barbussea kao ni uopće za inozemnu proturatnu literaturu nije se u to ratno vrijeme u Austriji znalo, niti se je moglo znati.

Jedan od preduvjeta za ovakvo pisanje bilo je iskustvo stečeno 12. i 13. godine na Balkanu. Krleža je, dakle, na početku svjetskog rata raspolagao iskustvom koje

mu je omogućilo da stupi u taj rat s već određenim mišljenjem o ratu, s jasnim pogledima i s već raščišćenim pojmovima. I to je bila njegova prednost pred ostalim piscima protiv rata.

Krleža je rat dočekao oslobođen mnogih i mnogih iluzija. On je vidio kasarnu i na jednoj i na drugoj strani, poznao rat i tu i tamo. I već na samom početku gledao trijezno. I samo sred takvog trijeznog gledanja mogle su se pisati one rečenice iz »Hrvatske Rapsodije« i ostalih odlomaka ovog ciklusa.

U ovoj knjizi nema samo ovakvih autobiografskih podataka, koji objašnjavaju umjetnikovo djelo, nego Krleža u njoj više nego u drugoj kojoj knjizi govori i o svom književnom stvaranju, uvodi čitača u svoju umjetničku radionicu. Stranice na kojima govori o svojoj lirici, o tome kako su nastajale njegove drame, počev od prvih pokušaja, pa sve do onih dobro poznatih drama iz zadnjeg vremena, te stranice sadrže toliko neocjenjivog materijala o umjetničkom stvaranju uopće, da bi zaslužívale da se o njima piše zasebna studija. Iz svega toga mi navodimo ovdje samo ono neobično značajno mjesto o umjetnikovu gledanju na svoje djelo kao na cjelinu.

»Moj posao je u nastajanju, često neuredan i nemaran, kao što izgledaju sve novogradnje s masama navezene građe i skela. u prividnom neredu nacrta i planova i u onoj uvijek otvorenoj neizvjesnosti, hoće li se nad tim pomoćnim napravama i kosturima doista jednoga dana zacrveniti krov? Meni danas još uvijek izgleda tako da nisam dospio dalje od temelja i od prvih poteza u planu, koji je arhitektonski smion, ali upravo zato izgleda vrijednim da se za njega žrtvuje sve, pa i vlastita egzistencija. Možda je to samoobmana, te sam ja doista »ćelav« i »oronuo« sanjar, koji je sagradio sebi smiješno neukusnu grobnicu, a misli da sanja o jednom gradu iz hiljadu i jedne noći. Čovjek se u ovim našim malim i zaostalim prilikama, radeći bez uzora, bez predaje i bez uporišta, a ne imajući svoje vlastite sigurne mjere doista može izgubiti, jer sve što kod nas postoji žalostan je nered i neugodna zaostalost«.

No ma koliko bili značajni i vrijedni oni dijelovi ove neobično sadržajne knjige o kojima smo dosad govorili: onaj polemički dio njen, i dio koji sadrži autobiografske podatke, i ono rezonovanje umjetnikovo o svom djelu, — ipak čini se da sve to nadmašuje svojom osobitom umjetničkom vrijednošću ono lirsko ispovijedanje o sudbini talenta kod nas u ovo naše vrijeme. Ta do tragičnosti potresna ispovijest njegova spada u najbolje stvari koje su o ovoj temi dosad kod nas napisane.

U »Obračunu« Krleža se neposredno ispovijeda o svojoj sudbini, o sudbini umjetnika uopće.

»Čitajući tako dnevno da sam »Karlist«, »Frankovac«, »megaloman«, »srbofil«, »destruktivan«, »umišljen«, »književni krijumčar«, »konjunkturista i šiber« itd. itd., ja stojim prilično sam i samo jedno žalim: da je nerazmjer između mene i ovih pojava oko mene tako ogroman. Dok sam bio mlađi, žalio sam za boljim uzorima, a danas žalim za boljim protivnicima. Jer ovo što se oko mene zbiva žalosna je pojava: u bijednu sobu jednog provincijalnog hotela ušao sam sa svijećom u ruci, a po polutamnim kutovima te provincijalne sobe nastalo je uznemireno micanje onih malih stvorenja što se po prirodi boje svjetlosti«...

»Glasovi iz tmine. Svijeća u ruci. Krčma. Sve sasvim mračno. Daleki lavež. Hrvatski književni nocturno. Dobro poznam ja tu staru pjesmu naše provincijalne noći i trajem već tako sedamnaest godina i nisam nikada govorio o sebi, kako je to, stajati sa svijećom u sobi naše književne krčme...

»Neprekidno stajati u nečistoj sobi sa svijećom u ruci, neprekidno promatrati micanje malenih stvorenja što se boje svjetlosti, osjećati njin blizi vonj što grize

njuh između pukotina svakog drugog slova, i bdjeti i pisati, pisati i bdjeti i osjećati umornu ruku i rečenice kako teku i promiču u svjetiljčinom žutom krugu, i zvona, i svitanja, i jutra, i biti umoran, kao što su svi noćni radnici, i spavati s odjekom posljednjih rečenica, i biti budan u snu, i uvijek bdjeti, i pisati, i tako pišući trajati, to znači kod nas biti književnikom. To znači hodati u trajnoj neizvjesnosti što donosi nepoznato i mutno sutra i znači nositi u sebi netaknutu i čistu kružnicu svog unutrašnjeg mira, duboko zakopanog u nama, kao svijetla kružnica zdenca iz koje ključa mir unutarnje čistoće. U nemirima i po neizvjesnostima probijati se kao putnik kad se probija vijugavim gudurama i promjenama tla, kroz debele naslage tmine, sa svjetiljkom u ruci, to znači kod nas pisati. I znači: raditi posao koji samo zato nije jalov, jer izvire iz nas samih, po unutarnjoj i nejasnoj slutnji da nije jalov, koji izvire kao vrelo jer mora i nastaje — sam od sebe — kao sve što nastaje po unutarnjoj potrebi i prirodnim zakonima nastajanja.

»Plaćati dugove za štampane knjige, koje su u glavnom slaba i nepotrebna roba, biti popljuvan od prolaznika na sajmu i biti suvišan u seoskoj krčmi, gdje se razbijaju svjetiljke i glave i gdje je sve krčma i pijana vika i dim zabitnog svračjeg zakutka, stajati u krčmi sa svojim knjigama između naših viceva i naših špricera, i stajati u prljavoj sobi sa svijećom u ruci, a vani bruji graja sajma i glasovi blaga gospodnjeg, to je naše književno trajanje i takvo je pisanje knjiga kod nas.

»I takvo je moje stanje danas tu i jučer tamo, a sutra ne znam gdje, i tako glasovi oko mene rastu, bujaju, zamiru i opet nestaju i opet nastaju i rastu, uvijek godinama jednako lažljivi i jednako tamni.

»Kod takve zaslijepljene poremećenosti pojmova ja stojim u našoj književnoj krčmi potpuno osamljen i nemam u ruci druge svjetlosti, nego svoje vlastite slutnje. Tu uljanicu nosim na svojim dlanovima kroz ove mračne prostore već godinama i tako se gibam naprijed između micanja ružnih i odvratnih sjena već godinama potpuno sam, imajući pred sobom nekoliko Kranjčevićevih pjesama, Matoševih feljtona i Nazorovu liriku. Možda ću se i udaviti negdje u kakvoj ponornici ovog našeg književnog podzemlja, ali da će na mjestu gdje sam potonuo ostati nekoliko knjiga kao skroman signal da sam se tu jalovo utopio, to je sigurno«.

Ali ova knjiga Krležina, kao i njegovo djelo uopće, nije samo izražavanje svega tog teškog, očajnog i mračnog stanja našeg, nego i hrabro, odlučno zauzimanje stava prema svemu tome. Na završetku ovog našeg prikaza koji, daleko od toga da iznese sve vrijednosti ove knjige, znači tek upozorenje samo na neke dragocjenosti njene, — mi ćemo se upoznati s tim Krležinim stavom prema toj i takvoj našoj sredini, onako kako je on formuliran u ovoj knjizi.

Prije svega i iznad svega to je stav borbe. Nitko to mračno stanje nije izrazio bolje od Krleže, ali se nitko nije ni borio s njim snažnije. I već samo to obuhvatanje, obujmanje sveg tog našeg mračnog stanja u cjelini njegovoj — kako to čini Krležino djelo — već i to znači prvi korak u svladavanju i pobjeđivanju te naše stvarnosti.

»Još davno, u vrijeme »Plamena«, ja sam jedamput napisao da ne znam jesam li vuk, ali da književni dvopapkar nisam, to mi je već onda bilo jasno. Po tome, kako hajka oko mene intenzivno raste, izgleda mi da ova stvorenja njuše kurjaka. Doista! Petöfijeva pjesma o kurjacima prvi je duboki poticaj da sam počeo pisati. I danas mislim da je bolje krvariti gladan i nastrijeljen kao Petöfijev kurjak, nego lajati na lancu!«

»Psuju me u klerikalnoj štampi kao da sam slobodni zidar, a mene veseli samo to, da ni slobodni zidari ne misle o meni bolje!«

»... Ja mislim da ima situacija u kojima nije nečasno biti popljuvan od izvjesnih lica. Svakako naglašujem, da u tom pogledu ne bi bilo nesporazuma, da danas iz mene ne govori glas biblijske miroljubivosti nego glas samosvijesti, koja je tim jača čim su relacije u kojima se nalazim prljavije«.

»Spuštajući se niz ove prljave i mračne zavijutke stanja u kome se još uvijek nalazim, ja ne mogu ni da padnem ni da se zaprljam, jer nosim iznad svoje glave mirno uvjerenje, koje mi obasjava put blago i postojano. Hoću li stignuti na drugu stranu to ne znam, ali da se još uvijek mičem to je sigurno. I ova moja knjiga ne znači zastoj u tome gibanju. Kao prolaznik koji se giba mračnim podzemljem, ja sam na momenat stao da sa svoga lica skinem smrad i paučinu i poslije te kretnje zaputio sam se spram novih knjiga i svjetlijih izgleda«.

N. Dunkić

PUTOPIS SLAVKA BATUŠIĆA

(»Kroz zapadne zemlje i gradove«. Izdanje Zabavne biblioteke. Zagreb 1932.)

Razlikujući se od mnogih drugih naših putopisa koji odišu prašinom arhiva, mirisom geografskih mapâ, suhoparnošću historijskih udžbenika, koji uza svu šarolikost i interesantnost svojeg predmeta umaraju jednoličnošću i dosadnošću u nesposobnosti iznošenja čitavog kompleksa tisućâ i tisućâ izmijenjenih utisaka i drugih nutarnjih doživljajâ, koji naprosto frapiraju neumjetničkom obradbom, putopis »Kroz zapadne zemlje i gradove« jest djelo umjetničke vrijednosti, djelo u kojemu nije ishlapila svježina i mnogostrukost doživljavanja, putopis čovjeka visoke kulture koji gleda stvari kroz prizmu svoje kulturne ličnosti, ali i pjesničke ličnosti.

Užurban i nervozan u grozničavoj jurnjavi za sve to novijim utiscima i senzacijama, realan i konkretan u gledanju na život (premda auktor tolikih lijepih fantastičnih novela), ali i vrlo osjećajan i kadar mirovati za dugo vrijeme pred mnogim ljepotama, on je opisom svog puta opisao i sebe, iskreno, tako očito, iako sasvim nenamjerno.

Duhovit, onako kako se biva na putovanjima, on nas znade nasmijati ismjehavajući firentinske fijakere; u snazi svoje plastike on zna da oživi na jedan tajanstveni način mrtve stvari, da nam dočara čitavu historiju gradovâ i krajeva; u raznoličnosti svojeg interesa on zna da nas zainteresuje i toskanskim pejsažima i slikom »Posljednje večere« od Boutsa u katedrali Louvaina i ribarnicom u San Sebastianu i tombolom u temperamentnoj Veneciji i »čudima u Pisi«. Ipak nije on uvijek veseo, pjesnički romantičan, lako amizantan. Govoreći o Parizu on znade da nas frapira njegovom bijedom, bijedom onih njegovih prosjačkih ulicâ kroz koje prođu raskošno odjevene dame i kicoši dubokih džepova a da se i ne obazru na prosjake, koje »samo prosjaci darivaju«. A poviše onih bijednika koji se smrzavaju u noći i skapavaju od gladi blješti u dužini od 30 metara: Citroen, reklama, koja traje nekoliko sati u noći a za koju se plaća 40.000 franaka na dan.

Nema u toj knjizi nikakvog usiljenog zadržavanja na izvjesnim stvarima i događajima, on zna da jednostavno prešuti to što ne zaokuplja njegov interes, pa bilo i važno, a tamo gdje se dulje zadrži, ne čini to iz nikakvih literarnih ili drugih pretenzija. On govori o onom što iskreno doživljava. Ni manje, ni više. Spontanost koja se tako jasno odrazuje u ovom putopisu, napisanom bez nekih osobitih književnih pretenzija, dokazuje nam znatnost Batušićevog talenta. Interesantno je da u ovom putopisu nailazimo ne samo na jaku poeziju pejsaža, nego na poeziju koja opijeva moderne tekovine tehnike, dakle na poeziju kod nas rijetku. U ovoj knjizi imade

lirskih momenata toliko snažnih, da spadaju možda među najljepše što je dala naša suvremena lirika.

Jeronim Korner

REYMONTOVI »SELJACI«

(Vladislav St. Reymont: Seljaci. Preveo Julije Benešić. Redovno izdanje Matice Hrvatske, Zagreb I. dio Jesen 1928.; II. dio Zima 1931.)

Do francuske revolucije nosioci i predstavnici poljske književnosti su vlastela; to je klasni nacionalni kult u službi vlastelinskih interesa. To je doba nacionalne romantike Adam Mickiewicz, Julius Slowacki, Zygmund Krasinski). Poslije francuske revolucije predstavnici »građanstva« samo su izdanci prošlog: njihovi pisci zanašaju se u prošlost, sanjaju o viteštvu, slave rapsodički davne dogodovštine i sve im se priviđa u veličajnim konturama (Henrik Sienkiewicz). Polovicom 19. stoljeća počinju se obrađivati i seljačke teme (Eliza Orzeszkowa), javljaju se i socijalne struje (rađa se ruski kapitalizam), ali sve to uglavnom nosi biljeg nacionalistički ili nacionalno-socijalni (Kaniowski).

Ali interes za narod raste sve više, inteligenti polaze među puk, proučava se pučka umjetnost, dijalekt, folklora, književnici organiziraju grupu »Mlada Poljska« (St. Wyspiański, K. Tetmajer, Jan Kasprowicz, St. Žeromski, Wł. Reymont). Ova posljednja trojica znače vrhunac poljske literature, suvremenici su i umiru iste godine (1925.). Posebno mjesto imade Stanislaw Przybyszewski. Jan Kasprowicz je lirik sela, u njega imade i misaonih pjesama, religioznih lutanja, ali najtopliji je u sonetima koje posvećuje seoskoj kolibici, i domovini. Svi ovi pisci su isto tako nacionalisti u svom vanjskom uvjerenju, a mistici i kršćani u unutrašnjosti. U njih je protivnost prema materijalističkoj bazi, sa koje bi trebalo pristupiti obrađivanju seoskih tema. Reymont je, osim seoskih novela i tetralogije Seljaci (I. dio Jesen, II. Zima, III. Proljeće, IV. Ljeto), napisao trilogiju Rok 1794. (iz poljske historije), nekoliko putopisa (Hodočašće u Čenstohovu; Obećanu zemlju, roman grada, tvornica, radnja se zbiva u Łodzu, poljskom Manchesteru, središtu tekstilne industrije), te neke ratne (za frontom) i alegorijske stvari (Bunt).

Seljaci su knjiga iz života ljudi (sela) i prirode (zemlje). To je epopeja seoskog života puna dinamike, dramatičnosti, opisivanje je bujno, slikarsko, nijansirano. Seljaci su prikazani kao svijet za sebe, a selo kao zatvorena jedinica. Kolektiv sela predstavlja zatvoreni krug, izvan toga kruga stoji vlastelin koji je gospodar, uzurpartor, postrance do njega varoš (gdje je sud, sajmovi, administracija). U zatvorenom, skupnom seoskom krugu formiraju se opet pojedinci, koji daju život, akciju, stremljenje prema vani. Seoski život opet se dijeli u kaste. To su na prvom mjestu gazde od starine, koljenovići (Maćej Boryna, Gołębi, Płoszke), iza njih dolaze siromašniji posjednici (Bylica, Kobus, Balcerek), najamnici (Bortek), sluge (Kuba, Witek), te mladež (momci, djevojke), žene. Posebno mjesto imadu neki polugrađanski predstavnici (kovač, mlinar), svećenik, seoski knez; ovi opet predstavljaju skupinu, koja vrši izdajničku ulogu i cijepa snagu i cjelovitost sela. Oni su eksponenti vlastelina, varoši. Napokon Rok je neki mistični buditelj, tješitelj i učitelj naroda. U samom selu, koje Reymont prikazuje u predratnim danima (koncem 19. stoljeća), nema običnih kasnijih ustanova, koje predstavljaju kulturu, a zapravo su samo za izrabljivanje, t. j. administracije (općine), škole, ne prolazi uz selo željeznica, jedino postoji crkva. Reymontovo selo je patrijarhalno, ono je najamnik vlastelina, koji ga osiromašuje i uzurpira opća (servitutska) dobra. Ali ipak je sve blaže i sređenije,

bliže prirodi. Današnje selo proživljava kaos formiranja, nije se još orijentiralo prema progresu, koješta ga se dotaklo, a vrijeme je još prekratko, da bi pokazalo rezultate. Selo je rob zemlje, a zemlja je vlasništvo kapitala. Bijeda otuđuje seljaka od djedovine i goni ga u rad, u najamništvo. To su slike života flamanskog sela Stijna Strenvelsa (Sluga Jan), to je rabota u tuđini poradi siromaštva zemlje ili pečalba kod kuće. Kontrast tome su opisi krajolika, koji nije bujan već škur: to su potezi tuša na brazdama flamanskog kraja, opori i hrapavi. Lirika Sergija Jesenjina odaje plač patrijarhalnog ruskog sela, koje tuži za kubetima zvonika i teško se prilagođuje rađanju progresa, ili je u vrenju, kao u djelima Vsevoloda Ivanova, ili surovo i razbojničko (»Slobodari« Jakovljeva). Roman Tarasa Gušće: »U poleskoj zabiti« (Zabavna Biblioteka 440) odaje unatoč poratnih prilika izvjesnu zaostalost, statičnost. To je zapravo roman učitelja, koji živi u bjeloruskoj provinciji. Prikazani su odnosi sela prema gradu, odnos inteligenta prema narodu. Premda je sam roman zapravo »Seelenbilderbuch« inteligentnog čovjeka zatočenog u zabit, ipak to nije glavno; protagonista romana Labanović je u svojoj nutrini skeptični racionalist, ali prema vani istupa iskreno, ljubi narod, nastoji ga podići. Selo ga uči ljubavi prema životu. Život je bivanje, što se opravdava u ljepoti prirode, u njenom trajanju, te u »smislu t. j. čovjeku«. To dvoje povezano je korijenjem što buja iz tamne dubine zemlje te daje život neoznačen, neomeđen, međusobno smislen. Sam čovjek imade opet dvije strane, individualnu i socijalnu. Individualno mora biti podređeno socijalnom i iskorišteno službi narodnih skupina.

Zemlja i čovjek, eto u tome se podudara i sa Reymontom. Zemlja je roditeljica, ona je majčinski blaga, ženski trepetljiva, muškarački snažna, ona hrani, kara, čovjek je s njom organski povezan. Zemlja je osnova materijalnog blagostanja, cilj životnog stremljenja seljakova. Molba za njezine darove i strah pred njenim karanjem dovodi i do vjerskog uzvišenja, vjera je molba za njenim utočišćem i okriljem. Reymontov opis poljskog krajolika je koloristički slikovit, zaneseno lijep, ljubavnički vidovit. Poljski krajolik: ogromni glineni pladanj, porubljen mahovinastim, modrim vidicima šuma, izbrazdan srebrnim pređastim korijenjem voda, ponjavama livada, vrpcama međa, utrenika, zavičajnih putova i zapreden predivom njiva. Zvonici, sela, majuri. Selo Łipce. Mi ga možemo nacrtati. Zmijavi pas rijeke uvire u kruškoliki zaton jezera, naokolo drvoredi: joha, jelša, vrba, breza, visoki topolici, pod krošnjama ovilo se selo Łipce kao dugoljasta crveno-žuta gusjenica. Doba je jesenjeg oranja, zadimljena leđa konja po brazdama, na izoranom slogu seljak otkrite glave pripregnut pregačom sije nabožnom kretnjom sjeme za hljeb svoj i uzdignut suncem uzvisuje se u blagoslovljenom ushitu.

Naokolo polja, potleušice, dimovi pastirskih ognjeva, rumeni otkosi nadničarka; na cesti prašna kolija, prolaznici seljaci, prosjak; na jezeru smijeh žena, bučno pljeskanje pratljača, a povrh sela sijedi zvonik ko povišena molitva Bogu. Rani predjesenski ushit, vedri napon rada, spremanje ljetine, šarenilo, sve to daje dinamike, pokreta te u početku i ne vidimo onih pukotina kroz koje viri sirotinja. Vraćaju se stada iz pašnjaka; blejanje ovaca, mukanje krava oživljava ceste. Suton žuri, šušti kao lahorenje septembarskog voćnjaka, sunce stinjuje u plamečcima zgusnutog zlata i peluda mjedi, a jezero kao kolijevka njiše se i uspavljuje žamorom krošnja, muva se blago po stajama, prebire po sjenicima, kolibe se sljubljuju sa tamom, pale se vatre i odrazuju se odsjevi, dimovi kolutaju i povijaju se oko streha. Priprosti konaci i sirotinjski miris krumpira. U kasne sate, trnu se vječe koliba,

užiže fenjer mjeseca, koji visok brodi kroz beskraj pokoja, a selo izmučeno diše, nestaje pasji lavež.

Pred svitanjem glase se pijetlovi, miče blago, noć se presvlači, skida magle jezerske i oblači sivu navlaku dana. Kuba kleči pred pragom staje i žamori jutarnju molitvu, razgovara se s blagom, pušta ga napolje i klepke cinkaju selom i gube se za jezerom, na pojilima i pašnjacima. Ti opisi su bujni, slikarski, plastični, oni živu.

Ljudi, selo, zemlja, borba o zemlju, borba sa prirodom, borba sa vlastelinom, koji hoće sjeći zajedničku šumu. Doušivanja one seoske skupine (kovač, mlinar, knez, židov Jankiel) koja služi vlastelinu, borba između oca (Maćeja Boryne) i sina Anteka, borba za zemlju i ženu. Žena je povod, zemlja je uzrok. To je prastara borba otaca i djece o prevlast, o gospodarstvo. To je tamni psihološki proces, koji se javlja, koji je akutan u dobi dozrijevanja djece i počecima starenja očeva. Iz toga uzroka razvija se sve, sve drugo je samo izdanak. To izbija elementarno, to je primarni instinkt, koji se ne može ustaviti nikakvim ustavom, on sam nabuja i lomi se bujicom. Bore se prkosno i živinski, otac ne popušta, ženi se po treći put s mladom djevojkom Jagusjom i tjera sina sa zemlje zajedno sa ženom i djecom. Sin je prkosan, fizički jači od oca, ali ne usudi se otvoreno istupiti, ne usuđuje se s ocem obračunati, jer ga sprečava urođeni i naslijeđeni strah prema roditelju i djetinje zapretano poštovanje.

Ti nejasni osjećaji straha što žive u pojedincu, što žive u skupinama (opis »mrtvog dana«) samo su mutni talog neznanja, neodređenosti u mislima i skučenja u uskim horizontima sela. Jer život seljaka je kolijevka, pašnjak, svadba, život za rad, crkva i počivalište na groblju. To se poglavito očituje kod seoske žene. I pojedinačno i u skupinama ona se gotovo gubi. Ističe se eventualno tek u djevojaštvu. Procjenjuje se po mirazu, debljini, čistoći; izbor muškarca joj je ograničen voljom roditelja (interesima), a misao i duša mrtva je i tupa. U braku je bezimena rodilja, rob, nadničarka. Tako Jagusja, najljepša djevojka u selu, nosi zvjezdane oči, lanove kose, tijelo mlade junice, ali u svijesti to je negdje duboko udubeno, to je zapretano, tupo kao »majka zemlja u zimskom mrtvilu.« Ni njezina krv ne javlja se svijesno, ona kola životno, ali za buđenje potrebna joj je vanjska snaga, da je ustreperi i opraši peludom života. Ona zna ropsku sudbinu žene, pa zato nastoji po uputi majke bogato se udati. Tako Jagus polazi za 60-godišnjeg udovca Maćeja Borynu. Muža ne ljubi, ali se pokorava. Tek u braku javlja se odvratnost, jedno radi starosti Maćejeve, a drugo poradi snage kojom ju Antek privlači i budi u njoj pravi život mladosti. Svijest, da je prevarivši muža učinila grijeh, zamračuje poriv krvi i snaga nepodane strasti.

Antekova žena Hanka nosi istinsku sudbinu seljačke žene u braku. Vjerna, radina, patnica, prolazi svoj križni put sve od muževe nevjere pa do materijalnog stradanja i ponižavanja.

Agata, Dominikova, Jagustynka, prikazuju tri tipa žene u starosti. Prva je slaba, pa ju tjeraju nesposobnu u starosti u svijet, druga je lukava i izrabljuje mladost svoje djece u svoju korist, treća je jadna, ali se brani jezičavošću.

Nadničari i mali posjednici su prezreni, žive odvojeno i u podređenoj ulozi spram gazda koljenovića. Witek predstavlja mladost sluge, Kuba starost. Kad je ranjen, znade, ako mu odrežu nogu, da će ga gazda otpustiti, jer to je prirodno, on više nije sposoban za rad. On strahuje umrijeti u tuđini, zato ne će ići u grad (u bolnicu), gdje bi se možda spasio, već si sam sjekirom odsiječe nogu! Od toga

umire, ali tješi se, da je to kod kuće, u staji, pokraj blaga koje je cijeli život timario. Groblje je odmah za selom, blizu, može čovjek lagano kraj svojih počivati i slušati njihove korake nad grobom. A umire jadno, pas mu liže ruke, i potajno izvlači ono jelo što ga je posljednji put zaželio. Blago je nemirno i sluti njegovu smrt. Gazda se ženi, a on se ne može razveseliti, najesti. Prvi dio svršava smrću Kubinom, odlaskom Antekovih i Boryninom svadbom. Opisi poljskih radova i narodnih običaja, svadbe, mrtvog dana, plastični su i uvjerljivi. Opći pogled na ljude, na seoski kolektiv, otkriva jednu primitivnu, neuku, praznovjernu masu. Jadna je zapravo, svadljiva, babe su jezičave, ljudi kukavni za nešto jače i slijepi pred ceremonijalom.

— — — Mračno je: selo sniva na dnu mraka, jesen obumire nad cijelim krajem, u širini okoliša valja se valovlje tame, sve gnjije, sunce se pomračuje, lete sinji oblaci, slijepa kobila luta po raspućima. Selo ponire u dubinu tuge.

(Svršit će se) *Stjepan Devčić*

OSVRT NA KONCERTE

»Glazbeno društvo intelektualaca« priredilo je 11. lipnja koncerat djela nezavisnih autora Rudolfa Matza, Zlatka Špoljara i Franje Dugana ml. Na rasporedu su bile kompozicije za zbor, za jedan glas uz pratnju klavira i za klavir sam. Grupa nezavisnih autora pokazuje osim medusobnog udruživanja i zajedničku crtu u samom kompozitorskom radu. Oni se inspiriraju na narodnim tekstovima i nastoje ih komponirati na taj način, da stvore muziku, koja izvire iz zvučne vrednote narodnih riječi i koja prema tome kao potpuno samonikla tvorevina čini s njima originalnu umjetničku cjelinu. Osim toga oni također obrađuju narodne melodije za najrazličitije ensemble.

Svoj trojici kompozitora najbolje su uspjele zborne kompozicije, jer tom tehnikom najokretnije barataju. Dosta su jaki i utjecaji ruske nacionalne škole u pogledu građenja melodije i u upotrebi harmoničkih sredstava. Uz mješoviti zbor »Glazbenog društva intelektualaca« sudjelovali su također i Nada Tončić, Desider Halasz, Božidar Kunc i Stanko Šimunić. Dirigirao je Rudolf Matz. Prije same izvedbe održao je Andrija Kovačević predavanje, u kome je razložio ideje, što su vodile kompozitore pri stvaranju.

*

Sjedinjeni muški zbor »Mladost-Balkan« priredio je 1. srpnja koncerat, na kome je izveo raspored svoje turneje, koju će ovih ferija poduzeti u Čehoslovačkoj. S obzirom na ovu činjenicu može se kazati, da raspored nije sastavljen tako, da nas što bolje i potpunije reprezentira pred stranom publikom. Ima tu dosta stvari, koje se mogu doduše izvoditi na domaćim priredbama, ali nisu podesne, da se iznose pred strani svijet bilo zato, što imamo boljih kompozitora, bilo zato, što su dotični kompozitori napisali i boljih djela.

Dobro su bile odabrane Matetićeve »Dvije narodne pjesme iz Istre«, Milojevićeva »Muha i komarac«, Grgoševićeva »Kad ide litija«, Slavenskoga »Sljepačka« i »Čapljanski Tatari« i Lhotkina »Banda udarala«. Za ostala se djela to ne bi moglo reći. Sam dirigent zbora Gotovac ima boljih kompozicija nego što su »Tri momačka kora«, od kojih se jedino posljednji ističe sjajnom efektnošću.

»Mladost-Balkan« je najbolji muški zbor kod nas. Glasovi su lijepi i jaki kao solistički. Smeta samo, što previše forsiraju fortissimo, pa se na koncu koncerta zapaža, da su im grla znatno umorna. Dinamici će uopće valjati posvetiti veću pažnju.

Dr. Branimir Ivakić

UTEMELJENA 1874. GOD. UTEMELJENA 1874. GOD.

ZAKLADA TISKARE NARODNIH NOVINA U ZAGREBU

✦

VLASTITA PALAČA — FRANKOPANSKA ULICA BROJ 26
POŠTA 6 — PRETINAC BR. 20 — BR. ČEKOV. RAČUNA 36.193

TISKARA
CINKOGRAFIJA
LITOGRAFIJA
KNJIGOVEŽNICA

PREPORUČA SE SVIM PRIVATNIM I DRŽAVNIM UREDIMA, INDUSTRIJALNIM I GRAĐEVNIM PODUZEĆIMA — PRVORAZREDNA IZRADBA

GRADSKA ŠTEDIONICA

OPĆINE SLOB. I KR. GLAVNOG GRADA ZAGREBA.

Obavlja najkulantnije sve burzovne i ostale bankovne poslove. Iznajmljuje sigurnosne pretince (Safe-Depot).

Za sve obveze, a napose za uloške, jamči općina slob. i kr. glavnog grada Zagreba.